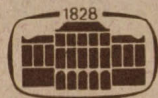

ÉRTEKEZÉSEK EMLÉKEZÉSEK

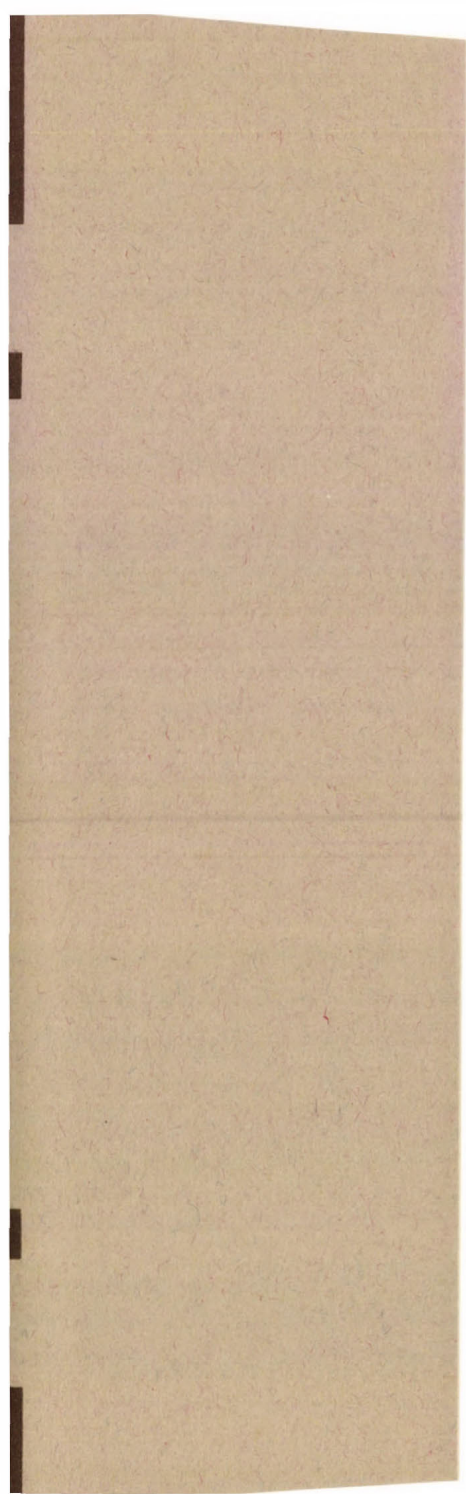
RÉDEI KÁROLY

ÓEGYHÁZI SZLÁV
SZEMANTIKAI ÉS SZINTAKTIKAI
HATÁS
AZ ÓZÜRJÉN NYELVBEN

105

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

ÉRTEKEZÉSEK
EMLÉKEZÉSEK

ÉRTEKEZÉSEK EMLÉKEZÉSEK

SZERKESZTI

TOLNAI MÁRTON

RÉDEI KÁROLY

ÓEGYHÁZI SZLÁV

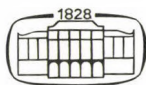
SZEMANTIKAI ÉS SZINTAKTIKAI

HATÁS

AZ ÓZÜRJÉN NYELVBEN

AKADÉMIAI SZÉKFOGLALÓ

1992. JANUÁR 6.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

A kiadványsorozatban a Magyar Tudományos Akadémia 1982.
évi CXLII. Közgyűlése időpontjától megválasztott rendes
és levelező tagok székfoglalói — önálló kötetben — látnak
napvilágot.

A sorozat indításáról az Akadémia főtítkárának 22/1/1982.
számú állásfoglalása rendelkezett.

ISBN 963 05 6655 9

Kiadja az Akadémiai Kiadó
Budapest 1117, Prielle Kornélia u. 19—35.

Első magyar nyelvű kiadás: 1993
© 1993. Rédei Károly

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános
előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.

A kiadásért felelős
az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat igazgatója
A nyomdai munkálatokat
az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat végezte
Felelős vezető: Zöld Ferenc
Budapest, 1993
Nyomdai táskaszám: 22650
Felelős szerkesztő: Bojtár Anna
Műszaki szerkesztő: Kiss Zsuzsa
Kiadványszám: 177
Megjelent 5,17 (A/5) ív terjedelemben
HU ISSN 0236-6258

Printed in Hungary

0. Elöljáróban két terminológiai kérdést kell tisztáznunk. Mit jelent az óegyházi szláv és az ózürjén terminus? Az ószláv—ózürijén nyelvi kapcsolatok szempontjából az óegyházi szláv nyelvnek az orosz változata jöhet tekintetbe, tehát az óegyházi szláv (rövidítve: óeszl.) megjelölés munkámban az Oroszországban használatos ószláv, ill. óegyházi szláv nyelvre vonatkozik. Az ózürijén (rövidítve: ózürij.) szakkifejezést a korábbi ópermi (altpermisch, древнепермский) helyett használom (ugyanígy már a ChrestSyrj. c. művemben is, 7kk.). Az ópermi elnevezés a 14. században alapított püspöki székhely, Ópermi (Пермь Старая, Пермь Вычегодская, Пермь Малая, ma: Uszty-Vym) nevéből származik. A Permi Szent István és tanítványai által megalkotott ún. abur-írásrendszerű zürjén egyházi irodalmi nyelv Ópermi és környéke nyelvjárásán, azaz a mai AV nyelvjárás ózürijén kori előzményén alapul. Az „ópermi nyelv” terminus tehát tudományos szempontból tökéletesen megfelelne, ha a permi jelzőt, továbbá a Perm helynevet nem használnánk több értelemben: 1. a 14—16. században az Ópermi püspöki székhelyen íródott zürjén bibliai és liturgikus szövegek nyelvét jelöli; 2. a mai tudományos irodalomban a zürjén nyelv déli nyelvjáróterületének, a permi vagy permják nyelvjárásoknak a megjelölésére is szolgál: ez az elnevezés onnan származik, hogy Ópermi (Старая Пермь) nevét átvitték a Káma vidékén alapított Nagy-Perm (Пермь Великая, később: Čerdyn) település nevére; 3. végezetül a permi szót használjuk a zürjén és votják nép és nyelv összefoglaló megnevezésére (permi nyelvek, őpermi nyelv, őpermi korszak). Tehát e többértelműség és esetleges félreérthetőség miatt használom az ópermi helyett az egyértelmű ózürijén szakkifejezést. — A *Perm* elemű

földrajzi nevekre vonatkozóan l. Očerki 1955:31—67; Vászolyi 1967:284; Rédei 1970a:68—71.*

1.1. Az oroszoknak a Zürjénföld meghódítására irányuló kísérletei nagyon régi keletűek. A történeti forrásokból tudjuk, hogy a zürjének a 11—13. században már kereskedelmi kapcsolatban álltak a novgorodi fejedelemséggel. Persze a kereskedelmi kapcsolatok jobbára azt jelentették, hogy a zürjének lassanként a harácsoló orosz csapatok adófizetőivé váltak. A kereszténység terjesztése — amely eleinte szintén orosz hatalmi érdekeket szolgált — a 13. században veszi kezdetét, de csak a 14. század 70-es, 80-as éveiben vezet sikerre. Az uszty-vymi (Óperm, Старая Пермь) püspökséget 1383-ban alapították. Első püspöke Sztjefan Chrap volt, akit később Permi Szent István néven szentté avattak. A zürjének keresztény hitre való térítése elsősorban Permi Szent Istvánnak és misszionáriusainak az érdeme. (Permi Szent Istvánnak és papjainak hittérítői és ezzel összefüggő vallásos irodalmi tevékenységéről az alábbiakban részletesen szólnunk.) A 16. századtól kezdődően az északi zürjének (komi-zürjének) a moszkvai fejedelemség alattvalói lesznek. A déli zürjének (komi-permjákok) lakóterületét, a Felső-Káma vidékét IV., avagy Rettegett Iván a 16. század közepén a Sztroganov grófi dinasztiának adományozta.

* Munkámban az óegyházi szláv adatokat nem a korabeli cirill írás szerint közlöm, hanem a mai orosz-cirill helyesírásnak megfelelően transliterálom őket. Idézési módomban csak az írásképre vonatkozik, így a szavak (idézetek) hangalakja sértetlen marad. Eljárásomat a nyomdatechnikai okokon kívül a következőkkel szeretném megindokolni: 1. Lytkin Drevnepermiskij jazyk című munkájában az orosz óegyházi szláv szövegeket és nyelvi adatokat a mai orosz-cirill írás szerint írta át; én az ő idézési módját követem; 2. Egy finnugor nyelvészeti munkában talán megbocsátható a pontos filológiai akribiától való eltérés. Ennek megvan az az előnye, hogy a szlavisztikában kevésbé járatos finnugor kutatók könnyebben tudják olvasni az óegyházi szláv adatokat; 3. Tanulmányomban az óegyházi szláv adatok az ózürjén jelenségek megértését és vizsgálatát szolgálják, így az ószláv ortográfiai hűségnek tett engedmények finnugor kutatási eredményeimet egyáltalán nem befolyásolják.

Az orosz—zürjén népnyelvi érintkezések kezdete — a 14—16. században az óegyházi szlávnak az ózürjén irodalmi nyelvre gyakorolt hatását leszámítva — mind a komi-zürjéneknél, mind a komi-permjákoknál körülbelül a 16. század végéig nyúlik vissza. Intenzívebb orosz nyelvi hatással a zürjén nyelvben azonban csupán a 18. századtól, de még inkább a 19. század elejétől számolhatunk. A zürjén—orosz nyelvi kapcsolatok kutatásának az irodalma nem mondható vajmi gazdagnak. A jövevényszó-kutatások területén mindmáig Jalo Kalima „Die russischen Lehnwörter im Syrjänischen” (MSFOu. 29/1910) című, ma már meglehetősen elavult monográfiája az egyetlen összefoglaló mű. Igaz, hogy a viszonylag kései eredetű, bár igen nagyszámú orosz jövevényszó nem kecsegtet jelentős hangtörténeti és szemantikai tanulságokkal. Nagy vonásokban ma is érvényes az, amit ezzel kapcsolatban Kalima (1910:5) mond: „Die Lösung der Hauptprobleme der finnisch-ugrischen Laut- und Kulturgeschichte bedarf nicht unmittelbar einer Untersuchung über den verhältnismäßig späten Einfluß, den das Russische auf das Syrjänische ausgeübt hat. Der Gegenstand meiner Arbeit gehört also nicht zu den Kardinalfragen der finnisch-ugrischen Sprachwissenschaft und die Untersuchung, die ich hier biete, ist somit für die Kenntnis der finnisch-ugrischen Sprachen nur ein sehr bescheidener Beitrag.” A finnugor és nem finnugor nyelvek közötti kisebb mérvű morfológiai és nagyobb mérvű szemantikai és szintaktikai interferenciajelenségek vizsgálata, amely kétségkívül izgalmas és általános nyelvészeti szempontból is rendkívül tanulságos következtetések levonására nyújt alkalmat, elég későn, a 20. század második felében indult meg. Zürjén—orosz vonatkozásban e területen eddig csak részletkutatások láttak napvilágot (Batalova 1968:92—97, 1975: passim, 1982: passim; Bátori 1980: passim; Rédei 1962: passim, 1970b:154—160; Schlachter 1974:331—336).

A dolgozatom törzsét képező óegyházi szláv—ózürjén szemantikai és szintaktikai interferenciajelenségeknek, melyek val-

lások irodalmi tevékenységnek köszönhetik létrejöttüket és számos esetben idegen mintára alkotott tudatos neologizmusok körébe sorolandók, semmi közük sincs a későbbi, népnyelvi gyökerrű zürjén—orosz nyelvi érintkezésekhez. Nincs közük egymáshoz először is kronológiai okokból: az óegyházi szláv—özürjén irodalmi nyelvi érintkezés, s így az özürjén írásbeliség a 14—16. századra korlátozódik, az orosz—zürijén népnyelvi kapcsolatok pedig jóval később, a 18—19. században kezdődnek. Másodszor azért nem lehet a kettő között összefüggést, avagy szerves ószláv > orosz → zürjén érintkezési folyamatosságot feltenni, mivel az óegyházi szlávnak az özürjénre gyakorolt hatása kizárólag az időben és térben egyaránt szűk körű vallásos irodalomra terjedt ki. Azt pedig tudjuk, hogy Permi Szent István és papjai vallásos irodalmi tevékenységének a 16. század után nem volt folytatása. A többnyire orosz származású papság nem tudott zürjénül, így a zürjén nyelvű vallásos irodalom lassanként elsovadt. Ez annál is inkább így történt, mivel — egy-két kivételt nem számítva — Oroszország-szerre az egyházi szláv/orosz lett a pravoszláv liturgia nyelve a nem orosz népeknél is.

1.2. Hogy egyrészt az óegyházi szláv—özürjén, másrészt az orosz—zürijén népnyelvi kapcsolatok közötti különbséget érzékeltethessem, a következőkben — a teljességre törekvés igénye nélkül — röviden tárgyalom a legjellemzőbb orosz szintaktikai hatásokat a zürjén nyelvben.

A szintaktikai interferencia azt jelenti, hogy a kétnyelvű beszélő *A* nyelv (anyanyelve) morfémaírt és szintaktikai kategóriáit azonosítja *B* nyelv (második nyelve) morfémaíval és szintaktikai kategóriáival. Az azonosítás és a nyelvi interferencia eredményeként anyanyelve morfémaírt és szintaktikai kategóriáit az idegen minta szerint kezdi alkalmazni (vö. Weinreich 1968:39). A mondtak alapján nyilvánvaló, hogy a szintaktikai interferencia gyakran morfológiai interferenciával jár együtt, a kettőt sok esetben nem lehet és tudományos szempontból nem is célszerű

elválasztani egymástól. A morfémaosztályok hierarchiát alkotnak a strukturálisan és szintagmatikailag legintegráltabb, s így az interferenciának is legellenállóbb flexiók elemektől a kevésbé ellenálló grammatikai szavakon át (prepozíciók, névelők, segédigék) a leglazább rendszerű és éppen ezért könnyen kölcsönözhető lexikális elemekig (vö. Weinreich 1968:35).

A kétnyelvű beszélő számára két nyelv, *A* és *B* morfémainak és szintaktikai kategóriáinak az egyenértékűsége azok formális, funkcionális, ritkábban formális és funkcionális hasonlóságán alapul (vö. Weinreich 1968:30, 39). Ez utóbbi a nem rokon nyelvek esetében elég ritkán fordul elő.

A zürjén—orosz nyelvi érintkezésre vonatkoztatva, az azonosításon alapuló interferenciatípusokat a névszóragerőztetés, az igerőztetés, valamint a szórend kategóriáiban fogom megvizsgálni. A névszóragerőztetés körébe soroltam azokat a szószerveztetésű kifejezéseket is, amelyek bizonyos vonatkozásban inkább a lexikális kölcsönzések körébe utalandók.

1.2.1. Névszóragerőztetés

A) Orosz morfémaalkalmazása a zürjén nyelvben.

Különösen figyelemre méltó az orosz számnévi szerkezetek átvétele a permják (ÉP és DP) nyelvjárásokban. Mint ismeretes, az eredeti számnevek csupán 1-től 5-ig maradtak meg, jóllehet az erős orosz hatásnak kitett nyelvjárásokban az ősi számnevek mellett 1-től 5-ig használatosak az orosz számnevek. Az orosz számnevek bizonyos számnévjelzői konstrukciókon keresztül (*два кило, десять пудов, семь аршин, сто рублей*) kerültek be a permjákba, melynek következményeként az eredeti számnevek először a kereskedelmi életben, majd később a köznapi használatban is elveszítették korábbi jelentőségüket (Batalova 1968:93). F. A. Volegov 1833-ból való szójegyzéke (Vol.—Réd. 1968) és N. Rogov rövid grammatikája (Rogov 1860) szerint az eredeti zürjén számnevek a múlt század közepén még hiánytalanul megvoltak a permjákban. Ez persze nem jelenti azt, hogy az orosz

számnevek ekkor még egyáltalán nem lehettek volna használatban. Az orosz számnevek a múlt század második felében az oroszokkal való megélénkülő gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok következtében kezdtek elterjedni a permjákban (Krivoščekova—Gantman 1970:78—85). Ekkor a permják lakossága egy része már kétnyelvű volt. Az oroszokkal való kereskedelmi kapcsolatban a félreértések elkerülésére, a pontosságra való törekvés volt az indító oka annak, hogy a permjások — az orosz nyelv és az orosz kereskedők magasabb presztízse következtében — eleinte csak alkalomadtán, szükség esetén, ha ti. az orosz kereskedő nem tudott permjácul, később viszont állandó jelleggel az orosz számneveket kezdték használni.

Az orosz számnévi szintagmák alaptagja a permjákban is megtartja az orosz egyes vagy többes számú genitivus alakját. Minthogy nem elemzett szókapcsolatok átvételével van dolgunk, így ezek a számnévi kapcsolatok, melyek nemegyszer orosz esetet vagy prepozíciót is tartalmaznak, egyszerű szókölszönszéseknek is felfoghatók (a kérdésre vonatkozóan l. Weinreich 1968:47).

Példák: ÉP *ožžik vot ge·dnas aj četj·re rubl'i veštillis* 'Раньше вот отец в год четыре рубля платил' | 'Lám, korábban apám egy év alatt négy rubelt fizetett' (Batalova 1975:240); ÉP *eni si·a sto rubl'e·je·n* 'Теперь это вместо ста рублей' | 'Ez most száz rubel helyett van' (i. h.); DP *dij že po·li vetlinjite ve·ras goda dva·* 'Дольго же боялся в лес ходить, года два' | 'Sokáig féltem erdőbe járni, kb. két évig' (i. m. 237); DP *mi·e ed šemigodo·llez* 'мы ведь семилетки' | 'Mi pedig hétévesek vagyunk' (i. m. 239); ÉP *sto razo·l ní* 'уже сто раз' | 'már százszor' (i. m. 173); *d'e·šet' žj·t'el'ej oenj* 'десять жителей живут' | 'tíz lakos lakik (ott)' (i. m. 236); *čerez šeš mešacev lučše mol loas* 'через шесть месяцев лучше, мол будет' | 'hat hónap múlva, úgymond, jobb lesz' (i. m. 174); ÉP *veľle uzali za sto rubl'ej* 'a lovat száz rubelért adtam el' (Baker 1985:29); DP *aj me·am kwis so·rok vošmo·m* 'отец мой умер в сорок восьмом' | 'Apám

negyvennyolcadik évében halt meg' (Batalova 1975:236); ÉP *bogat't'o-ijlen do d'ešet'i· duš ve'lli 'y* богатых до десяти душ бывало' | 'A gazdagoknál tíz lélek volt' (i. m. 240).

Az orosz genitivusi *ov > ol* az orosz eredetű P *šem domo·v* 'hét ház', *de·šet' snopo·v* 'tíz kéve'-féle szerkezetekből zürjén szavakba is behatolt. Pl.: ÉP *vižlim pjat' mešo·l* 'держали мы пять коров' | 'mi öt tehenet tartottunk' (Batalova 1975:175); DP *t'erkaaniš pjat' ešino·l* 'В их доме пять окон' | 'az ő házukon öt ablak van' (uo.). A számnévi szerkezetek elemezhetetlen egysége, másképpen egyszerű jövevényszó volta mellett szól az a körülmény is, hogy hozzájuk zürjén esetragok is járulhatnak. Pl.: ÉP *to·lun pet' domo·lin ve·li* 'сегодня я в пяти домах была' | 'ma öt házban voltam' (i. h.); Genitivus: *dešat' domovlen* (Krivoščekova—Gantman 1970:82—83). Az idézett példákban kiviláglik, hogy az orosz genitivusi *ov > ol* — persze nem genitivusi/partitivusi funkcióban, hanem számnévi szerkezetek alaptagjának morfémájaként — meghonosodott a permjákban.

A grammatikai morfémák átvételének érdekes típusa az orosz prepozíciók kölcsönzése. Ez meglehetősen ritkán mind a komi-zürjénben, mind a komi-permjákban előfordul. A prepozíciók morfológiai tekintetben szabad morfémák, így átvételük a lexikai kölcsönzések körébe utalandó. Pl.: Szkr. *némej na némej šorñiteni* 'немой с немой разговаривают' | 'A néma a némával beszélget' (Žilina—Baraksanov 1971:183); Szkr. *gęra na gęra on ažžišli, a mort na mort šorovno panid loan* 'Гора с горой не сходится, а человек с человеком все равно столкнется' | 'Hegy a hegygel nem találkozik, de ember az emberrel mégis összetalálkozik' (uo.); DP *munim čerez mel'uxino* 'Mel'uchinón át mentünk' (Krivoščekova—Gantman—Rategova 1980:46). Az or. *no* prepozíció bizonyos szerkezetekben dativusi esetet vonz, s így a dativusnak egyik (hím- és semleges nemű) végződését a zürjén szóhoz is hozzáfűgesztik. Pl.: *po žinju* 'по половине' | 'félig' (Žilina—Baraksanov 1971:183); *po etiku* 'по

одному' | 'egyenként' (uo.). A kétnyelvű beszélő az orosz prepozíciót anyanyelve meghatározott esetragjával vagy névutójával azonosítja. Ily módon álltak elő az olyan — persze meglehetősen ritka — szerkezetek, amelyekben az idegen prepozíció és a saját esetrag vagy névutó párosan fordulnak elő (a jelenségre vonatkozóan l. még Baker 1985:30). Pl.: or. *до* → zürj. *de... -ež*: I *kertnas siję vi de šmertež* 'vasrúddal öld meg őt halálra' (Baker, i. m. 30); or. *на* → zürj. *na... vije*: *na poχvalu vije* 'dicséretre' (uo.). A következő példában az or. *кроме* 'kívül' prepozíció és a praeclusivusi funkcióban fellépő *-is* elativusrag szerepel párosan: Le. *kodi sešša kre me menamış* 'Кто же кроме меня' | 'Hát még ki rajtam kívül' (Žilina—Sorvačeva 1971:160).

Az itt következő esetekben nem az or. *no* prepozíció permjákban való szintaktikai alkalmazásával van dolgunk, hanem az ezen prepozícióval alkotott orosz szerkezetek kerültek át a komi-permjákba. Ezek tehát lexikális kölcsönzéseknek tekintendők. Pl.: ЁР *peršinci po-permjački baiteņi* 'Першинские по пермяцки говорят' | A Persin-beliek permjákul beszélnek (Batalova 1975:243); ЁР *čeladīs baiteņi po-ruški* 'Дети говорят по-русски' | 'A gyerekek oroszul beszélnek' (uo.).

B) Az orosz morféma (eset vagy prepozíciós szerkezet) hatására a zürjén esetrag vagy névutó olyan új funkciót kap, amelyben korábban nem volt használatos (funkcionális hasonlóság).

Accusativus — „A mondat tárgyat ragtalan és ragos accusativus fejezi ki. A ragtalan accusativus a határozatlan, az *-es* ragos (birtokos személyjeles *-te*, *-se* stb. ragos) pedig a határozott tárgyat jelöli” (Rédei 1978:93). A legújabb nyelvben megfigyelhető az a tendencia, hogy az *-es* ragos accusativus a határozottság mellett az élőlények tárgyesetét is kezdi jelölni. Ez a fejlődés nem teljesen független az orosz nyelv hatásától (Bubrich 1949:29). A komi-permjákban a *kol-* 'nőtig sein, vonnöten sein' ige orosz hatásra accusativust vonz. Pl.: *me-nim ko-le me-ses*, *po-ršes* 'мне нужно корову, свинью' | 'Nekem tehén, disz-

nó kell' (Batalova 1975:145). A komi-zürjénben a *kol-* ige mellett nominativus van: A V *ninem oz kov, tenad niv kole semin* 'ich brauche gar nichts, nur deine Tochter will ich [haben]' (Fokos-Fuchs, SyrjWb. 467). Orosz hatással magyarázható a jelölt accusativus az eredetibb nominativusi forma helyett a következő kifejezésben: *žal' sijes* 'жалко его' | 'sajnálom őt' (Baraksanov 1964:54). Helyesen: *žal' sije*.

Genitivus — „A határozatlan birtokos jelzöt nominativus, a határozott birtokos jelzöt genitivus vagy — ha a jelzett szó tárgy — genitivus-ablativus jelöli: *čikjš poz* 'fecskefészek', ... *stariklen turunjš* 'az öreg ember szénája'; *bjd mića tor kipeđe mortliš lovse* 'minden szép dolog felemeli az ember lelkét'” (Rédei 1978:94). A helyes, jelöletlen birtokos jelző helyett a genitivusragos birtokos jelző szükségtelen gyakori használata az orosz genitivus hatására történik. Pl.: *polēmļen čuvstvo* 'чувство страха' | 'a félelem érzése' (helyesen: *polēm čuvstvo*) (Baraksanov 1968:54); *bibl'iot'ekalen žažjas vīļin* 'на полках библиотеки' | 'a könyvtár polcain' (helyesen: *bibl'iot'eka žažjas vīļin*) (uo.). Az elvételt, elidegenítést jelentő igék mellett a tárgy birtokos jelzője a genitivus-ablativus *-liš* ragjával van ellátva (l. fentebb). Korábban egyházi szláv hatásra a *-liš* helyett a genitivusi *-ļen* ragot használták (vö. Nekrasova 1990:96). Pl.: *ažžīs andrejes, sīļen vokse* 'er sah Andreas, seinen Bruder' (Wiedemann 1884:120).

Dativus — Az itt következő mondatokban a névszói vagy igei állítmány által kifejezett történés vagy állapot dativusban álló személyre vonatkozik. E szerkezeteknek pontos megfelelői találhatók az oroszban, így nyilvánvalóan orosz hatásra keletkezett mondattípussal van dolgunk (másképp Stipa 1970:205—209). Pl.: *menīm ta-lun zev dolīd* 'мне сегодня очень весело' | 'ma nagyon vidám vagyok' (KRSzl. 1961:202); *menīm kežīd* 'мне холодно' | 'fázom' (uo.); Ud. *menīm (mem) janžīm* 'dies ist für mich eine Schande, Schmach, ich schäme mich' (Fokos-Fuchs, SyrjWb. 309); Pr. *sīļi zel janžīm kažitčas* 'ему очень стыдно

показывается' | 'er schämt sich sehr' (uo.); *sili geger-bok tidale iļež* 'ему кругом видно далеко' | 'ringsherum sieht er weit' (Sidorov, I. Schlachter 1970:210).

Inessivus — Az újabb zürjén nyelvben megtörténik, hogy orosz hatásra az ablativusi-elativusi viszony helyett locativusi-inessivusi viszonyt használnak. Pl.: *sije ažžis narodovol'ecjas užin ešibkajas* 'он нашел в работе народовольцев ошибки' | 'a narodnyikok munkájában hibákat talált' (Baraksanov 1964:54). Helyesen: *užiš*. Orosz hatásra ugyancsak inessivus van a szabályos illativus (*mestag*) helyett a következő mondatban: *sije ez ešji et'i mestain* 'ему не сиделось на одном месте' | 'nem ragadt meg egy helyen' (uo.) .

Terminativus — Időhatározói 'előtt' értelemben az or. *do* '-ig' prepozíció hatására. Pl.: *vojna ežis sije veleđcis školain* 'До войны он учился в школе' | 'a háború előtt az iskolában tanult' (SovrKomi 2:74); *céćini šondiež* 'встать до солнца (до восхода солнца); 'napfelkelte előtt felkelni' (KRSzl. 1961:867). Szintén orosz mintára keletkezett az -ež rag mértékhatórozói jelentése a következő példában: *nel'amjn suslanež veli vundan lunnad* 'До сорока суслонов было нажнешь за день' | 'Negyven keresztet (tkp. keresztig) vágta egy nap alatt' (SovrKomi 2:76).

Instrumentalis — Az instrumentalis -en ragjának az orosz instrumentalis hatására létrejött néhány olyan használati köre, amely korábban nem volt meg: 1. Prolativus: *ježis nokšisni tilajasen ičćini petan dorež* 'Народ трудился по пожогам до выхода на косьбу' | 'Az emberek az irtásföldeken fáradoztak, mielőtt kimentek kaszálni' (Bubrich 1949:41); *vizuv vaen međis ker* 'По быстрой воде (быстрой водою) двинулись бревна' | 'A sebes víz mentén haladtak a szálfák' (uo.). 2. Distributivus: *strejitema šojasen viļ' zavodjas* 'Построили сотнями новые заводы' | 'Százával építettek új üzemeket' (i. m. 40); *boštej kīk-kujim revol'veren* 'Возьмите по два-три револьвера' | 'Vegyetek két-három revolvert' (uo.).

Névutók

vilin (Superessiv) 'auf (Dat.)' — VM *i siję berin (si-berin) jej iva:n getrašis čar-ni:v vilin* 'Hiernach heiratete der Narr Iwan die Tochter des Zaren' (Fokos II, 122; Rédei 1962:27). A zürjén szerkezet az or. *жениться на ком-либо* 'jemanden [eine Frau] heiraten' kifejezés szó szerinti fordítása. — *vilę* (Sublativ 'auf (Akk.)': a következő példában is ugyanezzel a szerkezettel van dolgunk, de az orosz locativusi *на* prepozíciót zürjén lativusi *vilę* helyettesíti: V *sešša kujim vok getrašisni kujim čoj vilę* 'Dann heirateten drei Brüder die drei Schwestern' (Wichm. 100; uo.). Az or. *на* prepozíció hatására a zürjénben *vilę* szerepel a 'hoffen', 'sich verwundern', 'erstaunen' jelentésű igék vonzataként: *nađejtčisni buržik olem vilę* 'Sie hofften auf ein besseres Leben' (Juchnin 29; uo. 26); V *d'ivujččeni mejam miča ni:v vilę* 'sie verwundern sich, sie erstaunen über mein schönes Mägdlein' (Wichm. 239; uo.); P *čužę:jjez ilę nađeјččę [ilę < vilę]* 'Надеется на чужих' | 'Az idegenekben reménykedik' (Batalova 1975:141). Vö. or. *надеяться на кого-л., на что-л.; дивиться, дивовать, дивоваться* 'über etw. staunen': *не дивуй на него* 'Wundere dich nicht darüber' (Даль, Толковый словарь 1955, 435), *любоваться на кого-л., на что-л.* — Az alkalmi distributivusi funkció is orosz nyelvi hatásnak köszönheti létrejöttét, pl.: *boštım jęvsę kik litřen mort vilę* 'молока взяли по два литра на человека' 'Két liter tejet vettünk emberenként' (SovrKomi 2:76).

kuža 'längs, entlang' — E prolativusi névutóra az or. *по* 'vmi mentén, mentében, hosszában' prepozíció gyakorolt hatást. Az or. *по* a helyhatározói mellett ok-, cél-, és módhatározói szerepekörben is használatos: *по болезни* 'betegség miatt', *по его вине* 'az ő hibájából', *операции по овладению вражескими переправами* 'hadműveletek az ellenség átkelőhelyeinek elfoglalására', *сказать по совести* 'tisztá lelkiismerete szerint mondja', *по приказанию* 'auf Befehl, laut Befehls'. Példák a zürj. *kuža* ilyen jellegű használatára: okhatározó: V *taja lunja slava ku-*

ža ... love periš starik saje munnj 'um dieser täglichen Klat-scherei willen, ... muß sie sich mit einem Greise verheiraten' (Wichm. 201; Rédei 1962:144); *P sija abu veļema školaas umel' pogod'd'a kuža* 'Er war wegen des schlechten Wetters nicht in der Schule' (Gribanov 186; uo. 145); *célhatározó: me og ošjiš'em-kuža šu* 'Ich sage es nicht, um zu prahlen' (Njob., In. 24); *módhatározó: V Ud. kijl'em kuža* 'dem Gerücht (Hörensagen) nach' (Fokos-Fuchs, SyrjWb.); *Sz. i lolžema koj-med lunę gižem kuža* 'und ist nach der Schrift am dritten Tag wieder auferstanden' (BH 46; Rédei 1962:145). — A következő absztrakt funkcióban is orosz hatást kell látnunk: *rednej kijv kuža programmnej ma'terial zev složnej* 'Das programmgemä-ße Material der Muttersprache ist sehr kompliziert' (Gramm. 11; uo. 145); *roć kijv kuža veļedčan kniga* 'учебник по русско-му языку' | 'orosz tankönyv' (Guljaev 1962:57). Vö. or. *экзамен по истопии* 'történelmi vizsga', *его успехи по математике* 'az ő matematikai sikerei'. A *kuža* névutó fent bemutatott átvitt értelmű funkciói szinte kizárólag korábbi oroszból fordított val-lásos tárgyú és újabb szépirodalmi művekben fordulnak elő, amelyekben az orosz hatás a legnyilvánvalóbban mutatkozik meg.

dırja, dırji 'zur Zeit, während, bei' — E névutó 'vminek/vkinek a jelenlétében' jelentésben is használatos. Ez a funkciója az or. *npu* 'vminek/vkinek idejében' prepozíció hatására keletkezett. A funkcionális interferenciának az az alapja, hogy az időhatározói mellett az or. *npu* 'vminek/vkinek a jelenlétében' jelentésben is használatos. Pl.: *npu жизни Пушкина* 'Puskin életében', *npu входе в театр* 'a színházba való belépéskor' ~ *npu мне* 'az én jelenlétemben', *npu двух свидетелях* 'két tanú jelenlétében'. Lássunk néhány példát a zürjén névutó utóbbi funkciójára: *a me ... stav jež dırjiis sečmeš sili šiui* 'Und ich habe ... ihm in Gegenwart des ganzen Volkes solches gesagt' (Djakonov 93, Rédei 1962:157); *te so komi, daj stavis kutasni te-dırji ko-mien šorńitni* 'Siehe, du bist ein Syrjäne, und in deiner Gegenwart

wird jeder Syrjänisch sprechen' (Njob. 20, uo.). — A zürj. *dirji*, *dirja* tárgyalt másodlagos funkciója szépirodalmi művekből van adatolva, mely körülmény kétségtelenül az orosz hatás mellett tanúskodik.

C) A formális és funkcionális hasonlóságon alapuló interferenciára csupán az or. *za* 'mögött, mögé' prepozíciónak és a zürj. *saj-* elemű névutóknak (*sajin* 'hinter (Dat.), *sajis* 'hinter... her', *saje* 'hinter (Akk.)') a szemantikai-szintaktikai egyezéseit említhetjük meg.

a) Az or. *за столом* 'asztalnál' | 'am Tisch', *за стол* 'asztalhoz' | 'zu Tisch' szerkezetek tükörfordításai a hasonló zürjén kifejezések: *pizan sajin* 'am Tische', *pizan sajis* 'vom Tisch her', *parta sajis* 'von der Bank', *pizan saje* 'zu Tisch, an den Tisch' (Rédei 1962:113).

b) Az or. *версты за три* 'drei Werst entfernt', *за пять верст* 'fünf Werst entfernt' kifejezések tükörfordításai is megvannak a zürjénben: *tene-əd, šider, geđer šo verst sajin tedeni* 'Dich S., kennt man ja in einer Entfernung von hundert Werst' (Chodiderev 20; Rédei 1962:113); VM *ažžasni verst žin sajis tuj bokis* 'Ungefähr eine halbe Werst seitwärts vom Wege... sehen sie' (Fokos II, 442; uo.); *najes kole veli mededni una šo verst saje* 'man mußte sie viel hundert Werst weit wegschicken' (Ročev 7; uo. 114).

c) Orosz hatásra a *sajin* névutónak időhatározói funkciója is kifejlődött. Pl.: 'nach': *čas sajin* 'nach einer Stunde', vö. or. *уже за полночь* 'es ist schon nach Mitternacht'; 'während': *ebedna sajin* 'während der Messe', vö. or. *за зиму* 'während des Winters'; 'vor [eine gewisse Zeit] her': *vo nol'-e vit sajin* 'vor vier oder fünf Jahren', vö. or. *за год до революции* 'ein Jahr vor der Revolution' (Rédei, i. m. 114).

d) Az or. *выдавать (выдать)* *замуж кого-либо за кого-либо* 'jemanden heiraten, verheiraten, jemanden jemandem zur Frau geben', *выходить (выйти)* *замуж за кого-либо* 'jemanden heiraten' szerkezetek tükörfordításai a következő zürjén kifejezé-

sek: V *śeta, sečəm ozir saje ŋe-kiž og śet* 'Ich gebe sie ihm, wie wollte ich sie einem solchen Krösus nicht geben' (Wichm. 73; Rédei, i. m. 114); V *giriš niŋjas, majbirjas tom zonjas saje munini* 'Die großen Mädchen, die glücklichen, gingen mit jungen Burschen unter die Haube' (Wichm. 216; uo. 215); *vot petan veres saje* 'Siehe, du heiratest' (Lekanov 4, uo.). Ez utóbbi példában nemcsak az or. *замуж* ~ zürj. *veres saje* kifejezések felelnek meg egymásnak szó szerint, hanem a *pet-* 'hinausgehen' ige is az or. *выйти/выходить* ua. hatására került alkalmazásra.

e) A *sajin* névutó átvitt értelmű használata a következő példákban is orosz hatással magyarázható: *siļen śo sajas eš nač-kalema* 'er besitzt über hundert Ochsen, geschlachtet' (Doronin 138; Rédei 1962:116); vö. *ему далеко за сорок* 'er ist weit über die vierzig hinaus'; *me sajin d'eļe abu* 'Die Sache betrifft mich nicht (eigtl. ist nicht hinter mir)' (Njob., Gud. 19, uo.), vö. *очередь за вами* 'ön következik, önön a sor'.

1.2.2. Igeragozás

A) Orosz morfémaak alkalmazása a zürjén nyelvben

Az erős orosz hatásnak kitett permják nyelvjárásokban gyakran megtörténik, hogy a permják nyelvű beszédbe orosz mondatdarabok (szintagmák, félmondatok), sőt egész mondatok is becsúsznak. Pl. *poj'd'o'm, munam gortę* 'Пойдем, пойдем домой' | 'Gyerünk, menjünk haza!' (Krivoščekova—Gantman 1970:81); *Я ее звава зород-от квась. Вершитны коо, а ме куртны ог вермы* 'Я ее звала зород-то класть. Вершить надо, а я грести не могу' | 'Én hívtam őt boglyát rakni. Fel kell rakni, de én nem tudok gereblyézni' (uo.). Az ilyen makaróni beszédbe különösen gyakran ágyazódnak be orosz múlt idejű alakok. Az orosz múlt idő morfológiailag kevésbé differenciált, mint a jelen, így az interferenciának kevésbé tud ellenállni. Ennélfogva alkalmi átke-rülése a komi-permjákba könnyen lehetséges. Ezek az orosz grammatika szerint megformált, de a komi-permják nyelv törvé-nyeinek szerint nem elemezhető alakok inkább a lexikális kölcsönzé-

sekhez tartoznak. Lássunk néhány példát: *ÉP vot ketek munis pogrebe da šmetana šl'izal* 'Вот пошел котик в погреб и сметану вылакал' | 'Sieh, der kleine Kater ging in den Keller undleckte die Sahne aus' (Lytkin 1955:37); *ÉP me uči'tel'ničaezsz uvažala* 'Я учительниц уважала' | 'Én tiszteltem a tanítókat' (Batalova 1975:146); *kinšijn pišmo-te polučil'i* 'от кого письмо получили?' | 'Kitől kaptátok a levelet?' (i. m. 153); *DP ni'a pogi-bl'i* 'они погибли' | 'ők elestek (a háborúban)' (i. m. 236); *ÉP mi'lica tujliš po-dobral* 'милиционер с дороги подобрал' | 'a rendőr az útról szedte fel' (i. m. 135); *ÉP e-ćće pereje-χal'i* 'Сюда переехали' | 'Ide utaztak át' (i. m. 243). Ezen interferenciajelenségre vonatkozóan l. Rédei 1970b:154—155.

A ritkábban előforduló esetek közé tartozik az, amikor a permják mondatba orosz jelen idő egyes szám 3. személyű alak épül be. Pl.: *DP upet' provi'rat* 'Опять проверяет' | 'Ismét ellenőrizi' (Batalova 1975:236—237); *ÉP seča-n turijn poluča-t* 'Там сено получает' | 'Ott szénát kap' (i. m. 243).

Invariábilis jellegénél fogva az orosz infinitivusi forma közel áll a lexikális egységekhez, így ennek alkalmi átvétele — permják szövegkörnyezetbe való beépítése — is gyakran megtörténik (l. Rédei 1970b:155). Pl.: *DP vot ta-un i re-šil ve-tvijn popro-ve-dat'* 'Вот сегодня и решил я сходить проведать' | 'Sihe, auch heute habe ich mich entschlossen zu gehen, um es zu erfahren' (Lytkin 1955:49).

A komi-permják imperativusra gyakorolt orosz hatás morfológiai és szemantikai-szintaktikai jellegű (ilyen hatást a komi-zürjénben nem figyeltem meg). Az interferencia főleg bizonyos morfológiai elemek (or. *me* > zürj. *t'e*, or. *ka* > zürj. *-ko*) átvételében nyilvánul meg. Pl.: *munę* vagy *munę'te* 'menjetek!' A *t'e* a felszólítás enyhítésére a tbsz. 1. személyhez is járulhat: *muna-m-t'e* 'menjünk!' A *ko* partikula a parancs enyhítésére szolgál: *lo-k-te-ko ta-ćće!* 'Идите-ка сюда!' | 'Kommt mal her!' (Lytkin: 1962:249—250; Rédei 1970b:157).

A komi-permják feltételes mód használatában jelentkező orosz hatásra vonatkozóan l. Rédei 1970b:157.

B) Idegen hatásra nemcsak egyes morféimák használata változhat meg (funkcionális hasonlóság), hanem az idegen modell új grammatikai kategória kialakulását is eredményezheti (Weinreich 1968:40—42). A zürjén nyelv nem ismeri a szenvedő igenevet, de oroszból fordított művekben az orosz passzívum mintájára szórványosan előfordul a létige ragozott alakjaiból és a múlt idejű melléknévi igenéből szerkesztett szenvedő szerkezet. A cselekvő személy (az ágens) az oroszhoz hasonlóan instrumentális esetben van. Pl.: *bij jezjasen mustemtema loannid* 'ihr werdet von allen Leuten gehaßt werden' (Wiedemann 1884:124); *duken kirj nuđema veli* 'er wurde von dem Geist in die Wüste geführt' (uo.); P *asiwež nañ ve-i pežawem, kat'tem da puktem pizanve* 'bis morgens wurde das Brot gebacken, es wurde bedeckt und auf den Tisch gelegt' (Rédei 1970b:158). Vö. or. *Дом был построен* 'Das Haus wurde aufgebaut'; *Книга будет прочитана учеником* 'Das Buch wird von dem Schüler gelesen werden'.

A *lijmjaľe* 'es schneit', *zere* 'es regnet', *pemde* 'es dunkelt' természeti jelenségekre vonatkozó személytelen igéken kívül van a személytelen igéknek egy olyan csoportja a zürjénben, amelyek morfológiailag abban térnek el az előzőektől, hogy *-t-* vagy *-ed-*, *-et-* műveltető igeképzőt tartalmaznak és a cselekvést, illetőleg történetést elszenvető személy accusativusban van, vagy olykor egyáltalán nincs megadva. Pl.: Lu. *menę dišęde* 'mich faulenzert' (WUo.); P *gaža vunnaš oz uže·t, mica ojnas oz uže·t* 'Bei schönem Tage ist mir meine Arbeit verleidet, bei klarer Nacht ist mir mein Schlaf verleidet' (Wichm. 252; Rédei 1970b:156); V Sz. Lu. P Ud. *menę kįntę* 'mich friert (Sz. Lu. P Ud.), mich fröstelt (im Fieber) (V)' (WUo.). Ezek a faktitív jelentésű állapotot és érzelmet kifejező igék nem jellemzőek a finnugor nyelvekre. Pontos megfelelőik találhatók viszont az orosz nyelvben: *меня знобит* 'mich fröstelt', *его рвет* 'er erbricht sich', *меня клонит к сну* 'ich bin schläfrig'. Tehát ezen konstrukciók oroszból való eredeztetése kézenfekvő.

Olykor műveltető képzős személyes igék is felléphetnek személytelen funkcióban. Az ilyen típusú „alanytalan” mondatokban a határozó (a logikai alany) instrumentálisban van, ugyanúgy, mint az oroszban. Pl.: *jadraen ki oređis* 'es riß durch eine Kanonenkugel die Hand', vö. or. *ядром оторвало руку* (Wiedemann 1884:124); *P va'en kire-tis be-reg* 'Das Wasser spülte das Ufer weg', vö. or. *водою размыло берег* (Lytkin 1962:248); *po-gor'daen pere-tis puz* 'Der Wind stürzte die Bäume um', vö. or. *Ветром свалило деревья* (uo.). Ezek az orosz mintára keletkezett mondatípusok közel állnak az ergatív szerkezetekhez (Rédei 1970b:156).

C) Az orosz és zürjén nyelvi kapcsolatok esetében — nem rokon nyelvekről lévén szó — a formális és funkcionális hasonlóságon alapuló interferencia kizárólag a véletlen hangalaki összeesengés és használatbeli egyezés jelenségeire korlátozódik. A legekleatásabb esetek közé tartozik az orosz visszaható névmásból (*себя*) agglutinálódott *ся* reflexív- és passzívképző és a zürj. *-ś-*, *-śi-* reflexívképző azonosítása és az ebből következő funkcionális megfeleltetése. Az or. *ся* morfémaával alkotott személytelen igéjű mondatok mintájára a zürjénben is keletkeztek hasonló szerkezetek. A cselekvést-történést elszenvedő személy genitivus-adessivus (ritkábban dativus) esetben van (az oroszban dativus használatos ilyen esetekben). Pl.: *V salda-tlen oz-u-źśi* 'der Soldat hat keine Lust zu schlafen' (Fokos-Fuchs, SyrjWb.); *kor ovśe bura, seki i užavśe bura* 'amikor jól él az ember, akkor jól is dolgozik' (Rédei 1978:81); *oz užśi menim* 'не спится мне; nem alszom' (Nekrasova 1990:97); *P menam vekis ovśe ni* 'mein Leben geht schon zu Ende' (WUo.); *P me-nam oz t'erpi-tśi* 'мне не терпится' | 'ich habe keine Geduld' (Lytkin 1962:266). Vö. or. *мне не спится* 'ich kann nicht schlafen'; *ему живется плохо* 'er lebt nicht schlecht' (vö. Rédei 1970b:156).

Az orosz hatásra keletkezett és szórványosan előforduló passzívum egyik megoldási módjáról fentebb már volt szó. Az oroszban a folyamatos (olykor a befejezett) cselekvést jelölő igék

passzív alakját a *ся* morfé mával képezik. Nos, ezek mintájára a зürjénben is előfordul — elsősorban az újabb szövegekben — a -š-, -šj- visszaható képző szenvedő funkcióban, persze többnyire akkor, ha nincs ágens a mondatban. Pl.: *kerjas vizšeni gožemjn more bereg dorjn* 'a rénszarvasokat nyáron a tenger partján őrzik' (Rédei 1978:78); *P mij dejegas kerše* 'что делается в Доге' | 'was in Doeg getan wird' (Lytkin 1955:49). Vannak olyan példák is, amelyekben a cselekvő személyt instrumentálisragos főnév fejezi ki, hasonlóan mint az oroszban. Pl.: *kerkajas strejitseni pletnikjasen* 'a házakat ácsok építik' | 'Дома строятся плотниками' (SovrKomi 1:238; Rédei 1978:78); *jujas tupkišisni jien* 'a folyókat jég borította be' | 'Реки покрылись льдом' (SovrKomi 1:238); *P i bbeš vevt'ŋi-šišę suk želo'nej peta'ssežen* 'Die Felder bedeckten sich mit dichter, grüner Saat' | 'Поля покрылись тонким, прозрачным льдом' (Lytkin 1962:266). Vö. Rédei 1970b:157—158.

1.2.3. Kötőszók — A PU, illetőleg a PFU alapnyelv — mint ismeretes — az alárendelést csak a mondaton belül ismerte, a mondatok közötti logikai viszonyt — mind a mellé-, mind az alárendelést — kötőszó nélküli mellérendeléssel fejezte ki. A mellérendelő és az alárendelő mondatok nagyrészt idegen (orosz) mintára való kifejlődésével itt nem foglalkozhatunk, csupán rövid utalások formájában szeretnénk a fő fejlődési irányokat felvillantani.

Az ősspermi alapnyelvre jellemző volt a mai mondatrészkifejtő alárendelő mondatoknak participiális és gerundiális szerkezetekkel való kifejezése. Ez a rendszer a mai votják nyelvben — nyilván csuvas és tatár hatásra is — jól megőrződött; igeneves szerkezetek szép számmal találhatók a зürjén nyelvben is (Stipa 1960; Rédei 1978:97), de orosz hatásra kialakult a kötőszavas alárendelő mondatok rendszere is. Az alárendelő kötőszavak nagy része orosz eredetű (*bj't'ę, bj't'ę-ke* 'mintha' < or. *bj't-to, вѣдомо, ке* 'bár, jöllehet' < or. *хоть, едѡа* 'alig, alighogy' <

or. *edwa, poka* 'alig, alighogy' < *noka*) vagy oroszból való tükörfordítás (*mij* 'hogymint' ← or. *umo, si vesna/si ponda mij* 'mert' ← or. *nomomy umo*). A kötőszavak kisebb része zürjén eredetű partikulákból származik (*ke* 'ha'). A kérdő, illetőleg a vonatkozó névmások (*kod, kodi* 'aki, amely', *mij* 'ami', *kučem* 'amilyen'), továbbá a névmási eredetű kérdőszók (*ken, kenī, kīten* 'ahol', *kīmīn* 'ahány', *kīće* 'ahová' stb.) alárendelő kötőszóként való alkalmazása szintén elsősorban orosz hatásra történt, jóllehet a belső fejlődést sem szabad teljesen kizárni.

A mellérendelést ma is gyakran kötőszó nélkül fejezik ki, bár eléggé elterjedt az orosz eredetű kötőszavak használata: *i* 'és' < or. *u, a* 'pedig, viszont' < or. *a, al'i* 'vagy' < or. *anu, da* 'és' < or. *da, l'ibe* 'vagy' < or. *nuo, no* 'azonban' < or. *no* stb.

Az a tény, hogy a mellé- és alárendelő mondatok kötőszavai orosz eredetűek vagy orosz mintára keletkeztek, kétségtelenül amellet szól, hogy a zürjén nyelv a kölcsönzés előtt ezeket a szerkezeti kategóriákat nem ismerte, illetőleg ezeket a viszonyokat korábban másképp fejezte ki (Schlachter 1974:331).

1.2.4. Szórend — A zürjén szórendre vonatkozóan l. SovrKomi 2:113—128; Rédei 1978:95. Az orosz hatás legszembetűnőbben a birtokos jelzős szerkezetek szórendjében mutatkozik meg. Az eredeti szórend: birtokos jelző + birtokszó. Pl. *pīzan kok* 'az asztal lába', *ćikiš poz* 'fecskefészek'; *ćojlən pal'tojs mića* 'A nővér felöltője szép'; *ažža ćojliš pal'tose* 'Látom a nővér felöltőjét' (Bubrich 1949:44). Orosz hatásra a sorrend felcserélődhet. Pl.: *kežain kerkalen* 'der Herr des Hauses' (Wiedemann 117); *pal'tojs ćojlən mića* 'A nővér felöltője szép' (Bubrich: uo.); *ažža pal'tose ćojliš* 'Látom a nővér felöltőjét'.

2. Fentebb (l. 1.1.1.) már szoltunk arról röviden, hogy a zürjéniség keresztény hitre térítése — a 13. századi kezdeményezések után — elsősorban Sztyefan Chrapnak (Permi Szent Istvánnak) és misszionáriusainak köszönhető. Permi Szent István életét szer-

zetestársa, Bölcs Epifaniј (Епифаний Премудрый) írta meg „Слово о житии и учении св. Стефана, бывшего в Перми епископом” című munkájában (Памятники старинной русской литературы” Вып. IV, Sankt-Petersburg 1862). Tőle tudjuk, hogy Sztjefan Chrap 1335 körül Usztjugban született orosz, esetleg zürjén családban. Kora ifjúságától kezdve kapcsolatban volt a környék zürjén lakosságával, tehát jól ismerte életüket, szokásaikat. Ő lett az 1383-ban alapított ópermi püspökség első püspöke. Sztjefan Chrap (zürjén kiejtés szerint: *śtēpan krap*) — kit halála után Permi Szent István néven szentté avattak — és papjai hittérítői munkásságukkal szoros összefüggésben vallásos irodalmi tevékenységet is kifejtettek. Munkásságuk eredménye a 14—15. század folyamán ózürjén nyelvre lefordított bibliai szövegtörödékek, liturgikus szövegrészek és imádságok. Az ózürjén nyelvemlékek egy részét (az ikonfeliratokat) először G. S. Lytkin publikálta „Зырянский край при епископах пермских и зырянский язык” (Sankt-Petersburg 1889) című művében. V. I. Lytkin volt az első, aki valamennyi fennmaradt ózürjén nyelvemléket, megadva azok olvasatát „Древнепермский язык” (Moszkva 1952; rövidítve: Lytkin 1952) című monográfiájában a kutatás számára hozzáférhetővé tette. Lytkin a szövegek alapján egy ózürjén nyelvtant és szójegyzéket állított össze. Ezenkívül a szövegekhez filológiai kommentárokat fűzött, melyek azok olvasását és lefordítását nagyban megkönnyítik. Sajnos, Lytkin csak a három abur írású nyelvemlékhez adta meg az eredeti óegyházi szláv szöveget (33, 40, 43). Azokhoz a szövegekhez, amelyekhez hiányzik az óegyházi szláv eredeti, a függelékben közlöm a Služebník, a Molitvoslov és a Liturgikon alapján a megfelelő egyházi szláv, illetőleg magyar liturgiai szövegrészeket. Az alábbiakban az ózürjén szövegeknek a nyelvtudományi elemzéshez elengedhetetlenül szükséges rövid bemutatását Lytkin monográfiájára támaszkodva végzem el.

Permi Szent István a zürjének számára külön írásrendszert alkotott, amelyet az ábécé két első betűje (*a + bur*) után *abur*-jeles

ábécének nevezünk. Permi Szent István az ózürjén ábécét más írásrendszerek (görög, cirill, örmény írás, zürjén tamgajelek) betűinek a felhasználása és módosítása révén hozta létre. Életrajzírójától, Bölcs Epifanijtól tudjuk, hogy Permi Szent István néhány könyvet lefordított ózürjénre: „...петие им перепеваа и перелагаа и писати научая их пермския книги; и сам спомогаа им, преводяше с русских книг на пермския книги, и сиа предасть им. И так оттоле друг друга учашу грамоте, и от книг книгу переписующе, умножаху, испльняюще” (I. Lytkin 1952:50). Nagyobb mennyiségű könyvet aligha fordított le: lefordította a fontosabb — a nép által énekelt vagy imádkozott — énekeket, imákat, az Ó- és Újszövetség néhány fejezetét. Permi Szent István 1390-ben Votčában (a Sysola mellett 60 km-re a mai Szyktyvkartól) monostort alapított. Itt a 18. század közepéig komi-zürjén (feltehetőleg ózürjén) nyelven énekeltek, akkor is, amikor a zürjén templomokban a zürjén nyelvet már nem használták.

Permi Szent István korából három abur-írású nyelvemlék maradt fenn: 1. Nomokanon 1510-ből. Ezen egyházi törvényeket tartalmazó gyűjtemény 181. lapján található a 12 szavas abur-jegyes ózürjén bejegyzés Vašuk Kıldasévtől. Ez az egyetlen datált ózürjén nyelvemlék (Lytkin 1952:32—33). 2. A második nyelvemlék felirat a Троицы (Szentháromság) nevű ikonon. Az ikont Permi Szent István helyezte el 1395/1396 előtt a vožemi templomban. A felirat a 15. század előtti időből a zürjén nyelv legrégebbi emlékei közé tartozik. 1790—1803 között az ikont átvitték Vologdába, Vožemba pedig egy másolatot küldtek. Jelenleg az ikon a vologdai területi múzeumban van (Lytkin 1952:33—37). A felirat tartalma: Mózes, A teremtés könyve 18, 1—9. 3. A harmadik abur-írású nyelvemlék felirat a Сошествия Св. Духа (A Szentlélek eljövetele) című ikonon. Ez az ikon a legutóbbi időig a vožemi templomban volt. Ez a szövegemlék is a 15. század előtti időből származik. Erre utal nyelve, helyesírása, a betűk megformálása (Lytkin 1952: 40—42). A felirat tartalma:

Az apostolok cselekedetei 2, 1—4. — Több abur-jegyes nyelvemlékről nem tudunk. A szakirodalomban itt-ott felbukkan az a vélekedés, hogy Permi Szent István ábécéskönyvet írt volna a zürjének számára. Vö. Hämäläinen 1908:13: „Osia syrjääninkielisestä aapisesta”; Zsirai 1937:214: ábécé-részlet; legutóbb is így ír Nyikolaj Gavrilov egy népszerűsítő írásban: „Az első komi tankönyv összeállítója Permi Szent István metropolita, hittérítő volt” (A Reguly Társaság Értesítője 3. 1992. február 18, 14). Ez a nyilvánvaló félreértés a szláv—orosz *azbuka*, m. *ábécé*, finn *aapinen* kettős jelentésében leli magyarázatát: 1. ’ábécé (a betűk sorrendje, betűrend)’, 2. ’ábécéskönyv’. Permi Szent István a zürjének számára saját írásrendszert alkotott, mely önmagában is nagy és dicséretre méltó teljesítmény, de ábécéskönyvet aligha írt. A vulgáris vagy nemzeti nyelvek — tehát a nem szent nyelvek (héber, latin, görög) — ábécéskönyveinek, tankönyveinek készítése nem tartozott a középkor (jelesül a 14. század) kulturális tevékenységei közé.

Orosz betűs nyelvemlékek — Permi Szent István fordításait az abur ábécét ismerő, de ózürjén nyelven nem tudó orosz papok feltehetőleg a 18. században orosz betűkkel átírták. A zürjén nyelv nem ismeréséből adódott, hogy a szavakat gyakran helytelenül tagolták és egyéb elírásokat is elkövettek. Egy ilyen kéziratot talált meg 1771-ben I. I. Lepechin akadémikus Kibra faluban, nem messze a votčai monostortól. A kéziratot Дневные записки című munkájában (242—249) tette közzé. A nyelvemlékeknek ebbe a csoportjába tartozik az a kézirat is, amelyet Evgenij metropolita küldött meg N. P. Rumjancevnek. Lepechin és Evgenij szövegei (rövidítve: LE) tulajdonképpen ugyanannak az ózürjén szövegnek a másolatai. A szövegek tartalma: újszövetségi szentírásrészletek, miseimák, liturgikus énekek, az Úr imája (Miatyánk), a niceai (Kr. u. 325.) és konstantinápolyi (Kr. u. 381.) zsinat hitvallása. Lepechin és Evgenij szövegei az ózürjén nyelv legértékesebb nyelvemlékei közé tartoznak. A szövegekben 600 szó fordul

elő. E szövegek nyelve nagyon közel áll a Троицы és a Сошествия Св. Духа ikonokon található feliratok nyelvéhez (Lytkin 1952: 50 kk.). Vannak későbbi, 18. századi liturgikus szövegek, amelyek tartalmukban megegyeznek a LE szövegekkel, de ezek már nem ózürjén, hanem korabeli zürjén nyelvű szövegemlékek (Lytkin, i. m. 57).

Medvigy Mihály piarista hittudós kérésemre elolvasta a LE-féle ózürjén szövegek általam készített szó szerinti fordítását és azokhoz teológiai és liturgiai észrevételeket fűzött. Egyebek között felhívta a figyelmemet arra, hogy a LE-szövegek az ortodox liturgiának kizárólag azokat a részeit tartalmazzák, amelyeket a kórus, illetőleg a nép imádkozott vagy énekelt.

Ebből a megfigyelésből az ózürjén írásbeliségre vonatkozóan fontos következtetéseket vonhatunk le. A LE-szövegtöredékeket egybevetettem az egyházi szláv (orosz) Služebník, Molitvoslov és a magyar Liturgikon megfelelő részeivel. Megállapítható, hogy a liturgiai részletek Aranyszájú Szent János isteni liturgiájából valók (Služebník 1:97—175, Liturgikon 1:51—113). Ezt a liturgiát végzik az ortodoxok — néhány ünnepnap kivételével — egész éven át. A LE-féle szövegek (Перевод обедни = A mise/liturgia fordítása) tartalmilag a következő csoportokba sorolhatók: a) szentírásbeli részletek, amelyeket a pap (diakónus) olvasott fel a híveknek; b) közösen imádkozott imák (Hiszekegy, Miatyánk); c) liturgikus imák és énekek, amelyeket a kórus és a nép mond vagy énekel (1. Függelék). A szövegelemzésből az alábbi következtetést szűrhetjük le: Permi Szent István és papjai zürjén híveik számára csupán azokat a liturgikus énekeket és imákat fordították le, amelyeket a kórus és a nép énekelt vagy mondott, míg a pap(ok) által celebrált liturgia minden bizonynyal teljesen egyházi szláv nyelven folyt. Ez másképpen azt jelenti, hogy Permi Szent István és misszionáriusai — a korábbi felfogással ellentétben — aligha fordítottak le egy teljes ortodox liturgiát óegyházi szláv nyelvről ózürjénre. Persze ez a

kép módosulhat, ha valaha teljesebb liturgiai szövegemlékek kerülnek elő.¹

3. Arra a kérdésre, hogy kik foglalkoztak idáig az óegyházi szlávnak az ózürjénre gyakorolt szemantikai és szintaktikai hatásával, azt a talán meglepő választ kell adnunk, hogy — egyes részletkérdésekre vonatkozó észrevételeket figyelmen kívül hagyva — csupán ketten: V. I. Lytkin és Robin W. Baker.

3.1. V. I. Lytkin az ózürjén nyelvemlékeket feldolgozó és a permi nyelvtörténet (különösen a hangtörténet) számára korszkos jelentőségű monográfiájának (Lytkin 1952) *Lexika* című rövid fejezetében (118—119) csak futólag utal azokra a szókincsbeli neologizmusokra, amelyek a tükörfordítás (pl. *mortaš*- 'emberre válik' < or. *очеловечиться*, *jaježši*- 'megtestesül' < or. *воплотиться*), ill. az idegen minta utáni szóalkotás (*medal* 'kegyelem' ← or. *благодать*, *vož-šiiš* 'próféta' ← or. *пророк*) körébe sorolhatók.

Az óegyházi szláv—ózürjén szintaktikai kontaktusokra is csak elvétve történik utalás. Feltűnik neki, hogy az élő/nem élő kategória esetében az accusativust egyaránt *-es* rag jelöli. Megjegyzi, hogy ez azért lehetséges, mivel e két kategória az ózürjénben még nem vált el egymástól (i. m. 105). Tehát Lytkin nem vette észre, hogy a tárgynak szinte következetesen jelölt volta óegyházi szláv

¹ Medvigy Mihály piarista hittudományi főiskolai tanár szó szerinti magyar fordításom alapján — témánk szempontjából — még a következő fontos észrevételt tette: „Permi Szent István a kedves zürjénei számára olyan héber szavakat is zürjénül adott vissza, amiket nem szokás lefordítani (amilyenek a *hosaŋna* és az *alleluja*). Ezek szótári, ill. nyelvtani értelme már a zsidóknál változást szenvedett, és így betűhíven fordítva értelemzavaróan hat. Így a „hosa-ana” (szó szerint: „szabadíts meg minket”) idővel királyköszöntő éljenzéssé lett” (idézet 1992. február 16-i leveléből). Vö.: óeszl. *ocanna в вышних* 'hosaŋna a magasságban!' ~ ózürj. *viž mijandj viľin* 'örizz minket a magasságban!' Az efféle nyelvi purizmus — mint erről a későbbiek során még szó lesz — jellemző Permi Szent István ózürjén irodalmi nyelvére. Medvigy Mihály tanár úrnak hasznos tanácsaiért és fáradozásáért ezúton is köszönetemet fejezem ki.

hatásnak köszönhető. Ez másképp azt jelenti, hogy a zürjén nyelvnek az az ősi finnugor sajátossága, miszerint a határozatlan tárgyat \emptyset morféma, a határozott tárgyat viszont jelölt accusativus (a zürjén esetében *-es* rag) fejezi ki, az ózürjénben óegyházi szláv hatásra alig jut érvényre.

A szintaxisról szóló fejezetben (117—118) megállapítja, hogy az ózürjénben sok az óegyházi szlávból való tükörfordítás. Néhány jelentősebb észrevétel: 1. Az ablativus gyakori használata elativus helyett egyházi szláv hatásnak tulajdonítható. Pl.: *tu tuje kodudliš* 'arra az útra, amelyről' < óeszl. *на путь свой, с него же* (mai zürj. *sije tuje, kodiš*). 3. A birtokos jelző jelöltségét, a genitivus használatát az alapalak (nominativus) helyett ugyancsak óegyházi szláv hatással hozza összefüggésbe. Pl.: *as čomlen ejjs dorjš* 'sátora bejáratától' < *от двери храма его*. 3. Megjegyezi, hogy az ózürjén nyelv a birtokos jelzős szerkezetekben genitivust használ az esetben is, amikor a mai nyelvben genitivus-ablativus járja (ha ti. a birtokszó tárgyesetben van). Pl.: *mezeslen nímse koram* 'az Úr nevét hívom' (mai zürj. *gospodliš nímse kora*). A genitivus következetes alkalmazása ilyen esetekben is szláv hatásra történik (Nekrasova 1990:96).

3.2. Robin W. Baker „Slavonic influence upon the language of the Old Permian texts” (= Baker 1983:82—106) című tanulmányában az ózürjén szövegek történeti háttérét, zürjén és szláv filológiai vonatkozásait túl részletezve, a szláv szintaktikai hatásokat viszont kissé elnagyoltan tárgyalja. Bizonyos ózürjén kifejezésekből azt a bizonyára helyes következtetést vonja le, hogy a biblia görög nyelve nemcsak az óegyházi szlávra, hanem közvetlenül az ózürjénre is hathatott. Pl.: *bur-vis'talem* 'evangélium' ← gör. *εὐαγγέλιον* 1. 'jó hírért járó jutalom', 2. 'jó hír; Jézus beszéde; evangélium'; *vejtlan* 'крещение; kereszteleés' ← gör. *βαπτίζω* 'bemárt, bemezt', *βάπτισμα* 'megkereszteleés'. Megállapítja továbbá, hogy G. S. Lytkin tévedett azzal az állításával, hogy a zürjén kötőszavak egészen friss keletűek volnának. Baker felhívja a

figyelmet arra — miként ezt már V. I. Lytkin is megtette —, hogy az ózürjén nyelvben a belső keletkezésű kötőszavak mellett (*kę* 'ha', *kod* 'ki', *kuż* 'ahogy(an)', *kıten* 'hol, ahol' stb.) számos orosz eredetű kötőszó is van: *i* 'és', *a* 'pedig, viszont, hanem, és, is' *no* 'de, azonban, ellenben' (Baker 1983:93). Ugyanúgy, mint V. I. Lytkin, Baker is szláv hatást lát a genitivusi *-len* rag túlzott használatában (Baker 1983:101). Birtokos jelzős szerkezetekben a fordított szórend szláv hatásra főleg akkor fordul elő, amikor a jelző birtokos névmás: *aje mijan* 'Miatyánk' ← óeszl. *omę nıu*, *pędes tıjan* 'a ti lábatokat' ← óeszl. *nozu Bauu* (i. m. 102). — Összegzésként leszögezi, hogy az ózürjén szövegek fordítói igyekeztek az ószláv eredetit szó szerint követni. Tehát az eredeti szövegek szent nyelve iránt tiszteletből egy jottányit sem akartak eltérni a Szentírás és a liturgia könyveinek nyelvétől. Ily módon az idegen szintaxis, a zürjén nyelvi normáktól való eltérés bizonyos szent, misztikus sejtelmességeket kölcsönzött a bibliai és liturgikus szövegeknek.²

4. Az ózürjén szókincs fejlődése az óegyházi szláv nyelv hatása alatt — Mielőtt az óegyházi szláv hatásra létrejött új szavak és a már korábban is meglevő régi szavak jelentésváltozásainak a vizsgálatába fognánk, néhány alapvető technikai és elméleti kérdést kell tisztáznunk. A vizsgálatból kizártuk a korpusz azon elemeit, amelyek az őšpermi/őšzürjén (← FP, FU, U) kor óta adva vannak, mivel ezek témánkhoz nem nyújtanak újat. Ma már közhelynek számít, hogy interferencia alkalmával a különböző nyelvi kategóriák hierarchikus rendet képeznek. Idegen nyelvi hatásnak legerősebben a legnyitottabb, s így a leglazább „rendszer”, a szókincs van kitéve. Intenzív kapcsolatok esetén idegen fonémák és szintaktikai struktúrák is meghonosodhatnak

² A cirillbetűs ózürjén adatoknak Baker által alkalmazott sajátos fonetikus-fonematis-kus átírásába néhány hiba csúszott be: *kędęs* (95, 96), helyesen: *kędes*, *chęmlęn* (101), helyesen: *ęqmęn*.

az átvevő nyelvben. Az idegen nyelvi hatással szemben a grammatikai (morfológiai) rendszer (a képzők, a névszó- és igeragozás) tanúsítja a legnagyobb ellenállást.

Az alábbiakban az ózürjén szókincset ért óegyházi szláv hatásokat fogjuk vallatóra. Az idegen hatással szemben megmutatózó befogadó készség és ellenállás szempontjából több típust különíthetünk el, amelyek az interferenciális érzékenység vonatkozásában szintén hierarchikus rendet alkotnak. Összefoglalóan kölcsönzéseknek nevezzük őket.

1. Jövevényszavak (loanwords, Lehnwörter) — Ezek — mint fentebb megállapítottuk — az interferenciajelenségek csúcán helyezkednek el. A loanword may be defined as an imported lexeme; the replica is more or less diaphonic with its model” (Haugen 1958:783).

2. Hibrid kölcsönzések (loanblends, hybrid loans, hybride Entlehnungen) — A hibrid kölcsönzés mind a jövevényszó, mind a tükörfordítás (calque, loanshift) mechanizmusait magában foglalja. A kölcsönzők az idegen modell egyes elemeit átveszik, másokat (az összetétel egyik tagját, a képzőt) saját nyelvi elemekkel helyettesítik. Pl.: amerikai ang. *plum pie* 'szilvástorta' → amerikai ném. *blauməpai* (Haugen 1950:213); vog. *pās-peŋ* 'Vorbau vor dem Hause' ← zürj. *pos-pom* 'Hausflur (Ende der Vortreppe)' (*pom* → *peŋ*), vog. *kāstal* 'kedvetlen; übelgelaunt, verstimmt' ← zürj. *gažtem* ua. (*-tem* → *tal*) Rédei 1970:63, 114, 136).

3. Az idegen szó visszaadása (reprodukálása) saját nyelvi elemekkel (loanshifts) — Ennél a típusnál az idegen morfémát/morfémákat saját morféma/morfémák helyettesíti(k). Másképpen: az idegen modell hatására szemantikai — rokon nyelvek esetében fonetikai és szemantikai — hasonlóság alapján szemantikai változás megy végbe. Két típusa van: a) tükörfordítás (loan translation, Lehnübersetzung, calque), pl.: ang. *sky-scraper* → ném. 'Wolkenkratzer', lat. *compassio* → ném. *Mitleid*, fr. *demi-monde* → ném. *Halbwelt*; b)

jelentéskölcsönzés (semantic loans, Lehnbedeutung, Bedeutungsentlehnung), pl.: ném. *lesen* 'sammeln, auflesen' > 'olvas; lesen') ← lat. *legere*), ófn. *heilant* 'Heilender' > 'Heiland' (← lat. *salvator* 'Heiland' [= Christus]). Egyes kutatók megkülönböztetik a szó szerinti tükörfordítást (1. a) pont) az idegen modell nem szó szerinti, tehát csak részben pontos tolmácsolásától. Ezt a típust jelentéstolmácsolásnak (loan rendition, Lehnübertragung) nevezzük. Pl.: lat. *paeninsula* → ném. *Halbinsel*, lat. *patria* → ném. *Vaterland*. Jelen munkánkban a tükörfordítást és a jelentéstolmácsolást nem különítettük el egymástól, ezt teljesen egzakt ismervek alapján olykor nehéz is megtenni. Az ózürjén szóanyag alapján a két — olykor csupán fokozatban — eltérő kategória megkülönböztetése nem volna minden esetben lehetséges. Az ingadozást jól szemlélteti az a tény, hogy a ném. *Wolkenkratzer*, *Halbinsel*, *Vaterland* szavakat Weinreich (1968:51) és Lewandowski (1979:457) a jelentéstolmácsolás, Haugen (1950:214) és Conrad (1988:139) pedig a tükörfordítás körébe utalta.

4. Szóalkotás avagy szóteremtés (loan creation, Lehn schöpfung) — Az idetartozó szavak nem idegen modell átvételei avagy utánzatai (teljes vagy részleges fordításai), hanem olyan szóalkotások (neologizmusok), amelyek idegen, magasabb szellemi, anyagi és nyelvi kultúra ösztönző hatására jönnek létre az idegen hatásnak kitett nyelvben. Ezek tehát szigorú értelemben nem tartoznak a jövevény elemek körébe. Az új szó keletkezésénél az idegen modellnek csupán indukáló hatása van. Pl.: ang. *sibling* / ném. *Geschwister* 'testvér' ← amerikai jiddis *mitkind*, ném. *Automobil* → 'Kraftwagen', fr./ném. *Milieu* → *Umwelt*, fr./ném. *Cognac* → *Weinbrand* (Weinreich 1968:51, Lewandowski 1979/2:459, Conrad 1988:139); vog. *toɬlən-χāp* 'Flugzeug' (wörtlich: 'beflügeltes Schiff') ← or. *самолѣт* (Rédei 1970:64).

A jövevény elemek fenti osztályozása elsősorban Haugen (1950, 1958) kutatásain alapul. Ettől Weinreich (1968) tipizálása csak kis mértékben tér el. Ő a szókincs interferenciája területén

különbséget tesz egyszerű és összetett szavak között. Az egyszerű szavakban megmutatkozó interferenciajelenségeket három csoportba osztja: 1. jövevényszavak, 2. jelentéskölcsönzés, 3. hangalakai változás idegen hatásra (pl. amerikai spanyol (Tampa, Florida) *Europa* > *Uropa* ← ang. *Europe*), 1. i. m. 47—50). Az összetett szavaknál ugyancsak három típust különböztet meg: 1. minden elem kölcsönződik (jövevényszavak), 2. minden elem szemantikailag reprodukálódik (loan translations, loan renditions, loan creations), 3. egyes elemek kölcsönződnek, mások reprodukálódnak (hybrid compounds, loanblends) (1. i. m. 50—53).

4.1. Jövevényszavak — Az óegyházi szláv nyelvből alig néhány szó került át az ózürjénbe. (Az óegyházi szláv eredetű kötőszavakról az alábbiak során külön lesz szó. L. 5.5.). Az idegen eredetű szavak kerülése jól beleillik abba a képbe, amelyet Permi István és térítőtársai zürjén egyházi nyelvteremtő és nyelvújító tevékenységéről már eddig is tudtunk. Nem csupán a cirilltől eltérő írásrendszert adtak a zürjének kezébe, hanem olyan egyházi nyelvet alkottak, amely — ha tartalmában nem is (tükörfordítások, szitaktikai szerkezetek átültetése), de külsejében (a jövevény elemek maximális kiküszöbölése révén) — eltér az óegyházi szláv nyelvtől. Ezáltal is igyekeztek a hódító orosz államtól kiinduló kereszténységet az oroszokkal szemben ellenséges érzülettel viseltető zürjének számára elfogadhatóvá tenni. Az óegyházi szlávból az ózürjénbe bekerült jövevényszavak a következők:

1. *al'lihuja* 'alleluja' < óeszl.-or. *аллилуйя* < gr. *ἀλληλοῦια* < héber *hallelūjah* 'dicsérvétek Jehovát'.

2. *amiñ* 'ámen' < óeszl.-or. *аминь* < gr. *ἀμὴν* < héber *āmēn* 'igazán, biztosan, bizonyára'.

3. *grek* 'rpx; bűn' < óeszl.-or. *грех*, óbolg. *grěchъ* ua. (Vasmer, *REtWb.* 1:307). Vö. (WUo.) V Sz. Lu. Ud. P *grek* 'Sünde'.

4. *cheruvim* 'херувим; kerub, főangyal' < óeszl.-or. *херувим* < gr. *χερουβίμ* < héber *kerūb* (egysz.), *kerūbīm* (tbsz.) 'lángoló kardot tartó angyal vagy angyalok'. Vö. (Wied.) *keruvim* 'Cherubim'.

5. *šerafim* 'серафим (ангельский чин); szeráf (az Ószövetségben: hatszárnyú angyal)' < óeszl. *cepařum* 'Seraph, höchste Stufe der Engel' < gr. *Σεραφίμ* < héber *serāfīm* (tbsz., *sārāf* egysz.) (Vasmer, REtWb. 2:611).

4.2. Hibrid kölcsönzések

6a. *kreka* 'грешный; bűnös'. A 3. sz. alatti *grek* 'bűn' szó *-a* melléknévképzős származéka. A *kreka* alak vagy belső szóalkotás eredménye, vagy az *-a* képző a szláv *-ный* képzőt helyettesíti. Vö. (Fokos-Fuchs) V *greka* 'sündig', (KRSzl.) *greka* 'грешный'.

6b. *jud'ejsa*, *ijudejsa* 'иудей, житель Иудеи; zsidó, Judea lakója'. Vö. or. *Иуда* 'Judea', *иудей*, *иудейский* 'judeai, zsidó'. Az ózürjén alak hibrid szóalkotással keletkezett, a *-sa* képző az or. *-ский* képzőt helyettesíti.

4.3. Az idegen szó visszaadása (reprodukálása) saját nyelvi elemekkel

7. *art* 'чин (ангельский); az angyalok rendje' < óeszl., vö. or. *чин* 'rend, tisztség'. Vö. (Wied.) *art* 'Wache', *in art* 'Amt, Dienst', (SzfSzlK) Ud. FV Lu.-Le. *art* 'ряд; рядом, подряд (Ud.); лад, толк, порядок (в работе) (FV Lu.-Le.)'.

8. *bu-ši-* 'благословить; áld, megáld' < óeszl. *благословити* < gr. *εὐλογεῖν*, lat. *benedicere* (Vasmer, REtWb. 1:90). Ózürj. *bur* 'jó' + *ši-* 'kíván'. Vö. (Fokos-Fuchs) V *bur-ši-*, *bur-šij-*, Le. *bur-šj-*, Pr. FV *bur-ši-* 'Gutes wünschen (bes. den Brautleuten), segnen, Glück wünschen'.

9. *dorsedan* 'утверждение; megerősítés' < óeszl. *утверждение*. Vö. (WUo.) V Sz. Lu. I P Ud. *dorji-* 'verteidigen, schützen, beschützen', (Fokos-Fuchs) V *doreš*, Pr. *dores* 'Besatz am Kleid, Gebräme; Kragen (V), Saum, Besatz am Kleid (Pr.)', V *dorešal-*, Pr. *dorešal-* 'verbrämen, besetzen, einen Besatz machen (V), besäumen, einen Besatz machen (Pr.)'. Az ózürj. *dorsedan* 'Befestigung, Verstärkung' a *doreš* 'Besatz am Kleid...' főnévből alkotott **dorsed-* 'megerősít; befestigen, verstärken'

(← 'verbrämen, besetzen') ige deverb. *-an* főnévképzős származéka.

10. *ēdget* : *ē. šelemen* 'единодушно (букв.: с единым сердцем); együtt (tkp. egy szívvel)' < óeszl. *единодушно*. Az *ēdget* szó az *eti* 'egy; eins' számnév *-et* sorszámnévképzős alakja (*-dg-* < **-tg-*).

11. *ēksēma* 'соборный; egyetemes, katolikus' < óeszl., vö. or. *соборный*. Vö. (WUo.) I P Ud. *ēksi-* 'sich sammeln, sich (in Menge) versammeln'. Az ózürj. *-ema* eleme partperf. képző.

12. *ēt-inin* 'вкупе, вместе; együtt, ugyanazon a helyen' < óeszl. *вкупе*. Ózürj. *ēt-* 'eins, ein' + *in* 'Ort, Platz, Stelle'. Vö. (SzlSzlK) Le. *ēt-inin* 'вместе, совместно'.

13. *ēt-jetēs* 'единосушный, единый, неделимый; egylényegű, egységes, osztatlan' < óeszl. *единосушный*. Ózürj. *ēt-* 'eins, ein' + *jet-* 'vereinen, vereinigen' + *-es* deverb. névszóképző. Vö. (Fokos-Fuchs) V Ud. Mez. Pr. *jīt-*, Le. *jīt-*, Vm. *it-* 'zusammenlöten, zusammenfügen, verbinden, vereinigen'.

14. *ēti-čūžem* 'единородный; egyszülött' < óeszl. *единородный*. Ózürj. *ēti* 'eins, ein' + *čūž-* 'geboren werden'. Vö. (WUo.) V Sz. Lu. P *čūž-*, I Ud. *čūž-* 'geboren werden'. Az *-em* partperf. képző.

15. *ēti-eča* 'единосушна; egylényegű' < óeszl. *единосушна*. Ózürj. *ēti* 'eins, ein' + *eč* 'Kraft, Stärke' + *-a* melléknévképző. Vö. (WUo.) V *eč*, P *ječ* 'Anständigkeit, Schicklichkeit (V); Kraft, Stärke (P)', (SzlSzlK) *eč* 'мера, предел, граница (в поведении человека); сила, мочь; уменье, искусство, мастерство, способность'.

16. *girišēd-* 'величать; magasztal, dicsőít' < óeszl. *blāžumti* 'selig preisen' (Vasmer, REtWb. 1:90: *блаженный* alatt). Ózürj. *giriš* 'groß' + *-ed-* denom. igeképző. Vö. (WUo.) *giriš* 'groß', Sz. *girišēd-*, P *girišē-t-*, *grišē-t-* 'größer machen, groß machen', (SzlSzlK) FSz. Vm. Lu.-Le. Pecs. Szkr. KSz. *girišēd-*, I FV *girišēd-* 'увеличить, укрупнить'.

17. *inelt-* 'оставить; megbocsát' < óeszl., vö. or. *оставитъ*. Vö. (WUo.) Sz. Lu. *enolt-*, V *enolt-*, P *jenę-vt-* 'lassen, verlassen, aufgeben, vernachlässigen'.

18. *izdalan* 'власть; hatalom' < óeszl. *область* 'Gebiet', *власть* 'Herrschaft', or. *во́лостъ* 'Amtsbezirk, Macht', óor. *vo-lostъ* 'Territorium, Staat, Macht' (Vasmer, REtWb. 1:209, 222, 2:241). Vö. (Fokos-Fuchs) V *izidal-* 'befehligen, Anführer sein', (SzsSzlK) AV Szkr. *izidal-*, FV *izidal-*, Ud. *izdal-* 'hozáynичать, властвовать, командовать, распоряжаться' (< *izid* 'groß'). Az ózürj. *izdalan -an* eleme deverb. főnévképző.

19. *izded-* 'величать; dicsőít, magasztal' < óeszl., vö. or. *величать*. Vö. (WUo.) V Sz. *izded-*, Sz. *izded-*, Ud. *idde-d-*, P *izde-t-* 'vergrößern, größer machen (V Sz. Lu. I P), achten, schätzen, ehren, rühmen, preisen (Ud.)'.

20. *ikša* 'честнейший; tiszteletreméltó' < óeszl., vö. or. *честнейший*. Vö. (SzsSzlK) Ud. *ikša* 'высокомерный, заносчивый, чванный, кичливый, хвастливый'.

21. *isted-* 'благодарить'; *hálát ad* < óeszl., vö. or. *благодарить*. Vö. (WUo.) Sz. *isted-* 'anreizen, anfeuern (im allg.)', (Fokos-Fuchs) V *isted-* 'reizen, anregen, aufregen'.

22. *jaj-ežši-* : *jaj-ežšem* 'воплотившийся (букв.: облекшийся в телесный покров); megtestesül' < óeszl. *воплотившийся*, óbolg. *vъplъtiti* 'verkörpern' (Vasmer, REtWb. 1:226). Ózürj. *jaj* 'Fleisch, Körper, Leib' + *ež* 'Hautteil des Felles, Haut'. Az *-s-* reflexív, az *-em* partperf. képző. Jelentéstani szempontból vö. or. *воплотиться* 'testet ölt, megtestesül' < *плоть* 'test, hús' (ósláv *плѣтъ* ua.).

23. *jen čužtiš in* Богородица (букв.: Бога родившая мать); Istenanya (szószerint: Isten szülőanya) < óeszl., vö. or. *Богородица* < gr. *Θεοτόκος* (Vasmer, REtWb. 1:99). Ózürj. *jen* 'Gott' + *čužtiš* 'gebärend' + *in* 'Mutter, Frau'.

24. *jordjal-*, *jordʒjal-* 'судить, осуждать; ítélkezik', *jordjalem*, *jordʒjalem* 'осуждение; ítélet' < óeszl. *суд*, *судуми* (Vasmer, REtWb. 3:38, 40). Vö. (WUo.) V Sz. I Ud. *jor-* 'verfluchen, verwünschen, beschwören', Ud. P *jord-* ua.

25. *jurbirt-* 'поклониться; meghajol', *jurbitan* 'поклонение, (óeszl.) спокланяема; meghajlás < óeszl., vö. or. *поклониться*. Vö. (WUo.) V Sz. Lu. Ud. *jurbít-*, P *jurbít-*, I *jubirt-* 'sich vor einem verbeugen; beten (V Sz. Lu. Ud. P I); bitten (I); sich bekreuzen (Ud.)'. — Zürj. *jurbít-* ~ votj. *jibirski-* 'sich verbeugen, bitten, beten' < PP *jur* 'Kopf' + **birt-* 'beugen, verbeugen'. A zürjén és a votják szó talán egymástól függetlenül jött létre óegyházi szláv hatásra, bár az sincs kizárva, hogy ősermi kori vallási szakkifejezéssel van dolgunk (l. még ESzK).

26. *kanalan* 'царствование; ország' < óeszl. *царствие*. Ózürj. *kan* 'Zar, König' + *-al-* denom. igeképző + *-an* deverb. főnévképző. Vö. (Wied.) *kan* 'Kaiser, König' ~ votj. *kun* 'Fürst, Regent, König' ← KB *χân* (> csuv. *χun* 'Khan, Fürst, Herzog') (Rédei—Róna-Tas 1973:283—284, 1983:7).

27. *kuima* 'Троица; Szentháromság' < óeszl. *Троица* < gr. *Τριάς* (Vasmer, REtWb. 3:140). Ózürj. *kuim* 'drei' + *-a* melléknévképző (szószerint: 'hármasság; Dreier'). Vö. (WUo.) V AV Sz. Pecs. Lu. I Ud. *kujim*, V *kuim*, P *kujim* 'drei', (Fokos-Fuchs) V Ud. *kujima* 'Dreier, die Drei; Dreirubelschein'.

28. *kuim-veža* 'трисвятая (песнь); háromszor szent (ének)' < óeszl., vö. or. *трисвятая*. Ózürj. *kuim* 'drei' + *veža* 'heilig'.

29. *kut-* 'взять, поймать; иметь; vesz, megfog; habere' < óeszl. *имати*. Az ózürj. 'habere' jelentés óegyházi szlávból való tükrörfordítás, pl. *kutas nemja olemes* 'имать живот вечный | 'az örökké él' [az örök életet bír]. (Ján. 5, Lytkin 1952:66). A jelentéskölcsönzés alapja az orosz (szláv) *взять* és *иметь* etimológiai összefüggése, vö. *имать* ~ *взять, возъмь* 'nehmen': *vъz* + *jeti* 'nehmen' ~ *иметь* 'haben' < ószláv *jъmo* + *jeti* (Vasmer, REtWb. 1:198, 479). Vö. (WUo.) V Sz. Lu. I P Pecs. Ud. *kut-* 'halten (V Sz. Lu. I P Ud.); anhalten, aufhalten, zurückhalten (V Sz. Lu. I P Ud.); besitzen, beherrschen (V Sz. Lu. I)'.

30. *lidjan*, *lid'jan* 'чтение; olvasmány' < óeszl., vö. or. *чтение*. Ózürj. *lidj-*, *lid'j-* 'lesen' + *-an* deverb. főnévképző. Vö. (WUo.)

V I Sz. Lu. *liḏ'dī-*, V AV *liḏ'jī-*, P *viḏ'dī-* 'zählen, rechnen, lesen, (Gebete) hersagen', (Fokos-Fuchs) V *liḏ'd'an* 'Rechnung'.

31. *mezeš* 'Господь, Спаситель; Úr, Megváltó' < óeszl., vö. or. *Господь, Спаситель*. Ózürj. *mez-* 'erlösen' + *-eš* deverb. főnévképző. Vö. (WUo.) V Sz. Lu. P Pecs. *mezd-* 'befreien (Sz. Lu. P. Pecs.), erlösen (P), losmachen (Sz. Lu. P), verteidigen, beschützen (V P), Ud. P *mezmi-* 'geraten, kommen (z. B. in eine gute Anstellung) (Ud.); sich losfreizien, sich losmachen, loskommen, sich befreien; frei werden (P)'.

32. *mīl-*: *mīlišti-* 'помиловать; kegyelmez', *mīleš* 'милость; kegyelem', *mīlem* ua. < óeszl., vö. or. *миловать, помиловать, милость*. Ózürj. *mīl-* 'sich erbarmen, begnadigen' + *-išti-* *mozzanatos*, ill. *-eš*, *-em* deverb. névszóképző. Vö. (WUo.) *mīl-*: Sz. Lu. *m.-kīd*, *mīv-*: V Ud., P *m.-kīd*, I *mī-*: *m.-kīd* 'Verstand, Vernunft (Sz. Lu. V Ud. I), Verständnis, Gemütsart (P), Sinn, Sinnesart, Denkungsart (I), Charakter (Ud. P)', (Wied., Fokos-Fuchs) V *mīl* 'Gedanke, Sinn, Gefühl' < **mele* (**mēle*) 'Sinn, Gemüt, Verstand, Vernunft' FP (UEW 701). Az ózürjén alakok jelentésére a hasonló hangalakú és rokon jelentésű or. (óeszl.) *помиловать (помилуй)*, *милость* szavak hatottak. A mai zürj. (SzrSzlK) FV I AV *mīla* 'нежный, приятный (о голосе)' jelentése az or. *милый* 'jó, derék, helyes, szeretetreméltó; gut, brav, richtig, liebenswürdig' melléknév hatásával magyarázható (Rédei 1979:358).

33. *mīžman* 'суд, осуждение; ítélet, kárhozat' < óeszl., vö. or. *суд, осуждение*'. Ózürj. *mīžmi-* 'schuldig werden' + *-an* deverb. főnévképző. Vö. (WUo.) V Sz. Lu. I Ud. *mīžmi-* 'schuldig werden'.

34. *mortaš-* 'очеловечиться; emberré lesz' < óeszl. *вочеловеч-и-а-ся*. Ózürj. *mortaš-* 'zu einem Menschen werden'. Vö. (Fokos-Fuchs) V *mortaš-* 'bekannt werden, offenbar werden' (*mort* 'Mensch, Mann').

35. *nīmalan* 'слава; dicsőség' < óeszl. *слава*. Ózürj. *nīm* 'Name' + *-al-* denom. igeképző + *-an* deverb. főnévképző. Vö.

(Fokos-Fuchs) V Ud. *ñimal-* 'verlauten', V *ñimalan* 'bekannt, hörbar; berühmt'. A zürj. *ñim* 'Name' ~ ózürj. *ñimalan* 'Ruhm, Glorie' jelentések szemantikai összefüggéséhez vö. or. *слава* 'Ruhm, Ehre, Lob, Gerücht' ~ *слово* 'Wort' < összláv **slovo* ~ lett *slave*, *slava* 'Gerücht, Ruf, Lob, Ruhm' (Vasmer, REtWb. 2:656, 662).

36. *ñimaləd-* 'прославлять; dicsőít, magasztal' < óeszl., vö. or. *прославлять*. Ózürj. *ñim* 'Name' + *-al* denom. igeképző + *-əd-* deverb. igeképző. Vö. ózürj. *ñimalan*.

37. *padj košem* 'распятый (букв.: крестообразно, накрест разорванный); keresztre feszített' < óeszl., vö. or. *распятый*, *распина́ть*, *распять*. Ózürj. *padj* 'kreuzweise' + *koš-* 'zerreißen'. Vö. (Fokos-Fuchs) V *pad*: *p.-vež* 'kreuzweise', (WUo.) Sz. Lu. V *košal-*, Ud. *koša-l-*, P *koša-v-* 'abreißen, abziehen, zerreißen'.

38. *peras* [?] *peras* vagy *pertas*] 'подобие, сходство; hasonlóság, hasonmás'; *dijdik perasen* 'galamb képében; in der Gestalt der Taube' < óeszl., vö. or. *подобие*, *сходство*. Ózürj. *per-* 'sich in etw. verwandeln' + *-as* deverb. főnévképző. Vö. (WUo.) V Sz. Lu. I P Pecs. Ud. *per-* 'umfallen (V Sz. Lu. I P Ud.), fallen (V Lu. Pecs. Ud.), niederstürzen, herunterfallen (P); sich in etw. verwandeln (V Lu. Pecs. Ud.)'.

39. *perjašan* 'искушение, обман; kísértés' < óeszl. *напасть*, or. *напасть* 'Unheil, Unglück' (Vasmer, REtWb. 2:197). Ózürj. *perjaš-* 'in Versuchung fallen' + *-an* deverb. főnévképző. Vö. (Fokos-Fuchs) V Sz. Vm. *perjaš-*, Le. *perja-š-* 'sich täuschen; lügen, betrügen, verführen (V), lügen, betrügen (Sz. Le. Vm.)'.

40. *sikšitem* 'без истления (рожденную), т.е. без изменения, без исхудания (организма), без отражения (на организме); szeplőtelen, romlatlan' < óeszl. *без истления (рожденная)*. Ózürj. *sikši-* 'verfaulen, vermodern' + *-tem* fosztóképző. Vö. (Wied.) *sikal-* 'weich werden, schmelzen, tauen', (WUo.) Ud. *sika-l-* '(beim Treten) einbrechen (intr.) od. einsinken in den Schnee zur Zeit der aufgeweihten Wege'.

41. *šubolt-* 'восхитить, мгновенно поднять на воздух; elragad, hirtelen felemel az égbe', *šuboltam loamnim* 'восхищен будем; elragadtatunk' < óeszl., vö. or. *хитить* 'entreißen', *восхитить* 'hinreißen, entzücken', *восхищаться* 'sich ergötzen, hingerissen werden' (Vasmer, REtWb. 1:232, 3:243). Ózürj. *šubolt-* 'davonreißen, emporheben'. Vö. (WUo.) P *šubę-vt-* 'seine Kleider fester um sich zusammennehmen', (Сорвачева—Безносикова, Удорский диалект Коми языка 1990) Ud. *šubovt-* 'обернуть, завернуть'.

42. *tašti* 'мера, спуда, сата; adag, mérőedény, mérték' < óeszl., vö. or. *мера, спуда, сата*. Ózürj. *tašti* 'Maß'. Vö. (WUo.) V Pecs. I *tašti*, V *tašti* 'Schale, Napf, Schüssel (V I), Holznapf, irdene Schale, Tasse (Pecs)'.

43. *užal-* 'делать, сделать, творить, сотворить; tesz, csinál, alkot, teremt' < óeszl. *творити, сотворити*. Ózürj. *užal-* 'tun, machen; schaffen, schöpfen'. Vö. (WUo.) Sz. V I *užal-*, Lu. Ud. *užal-*, P *užav-* 'arbeiten'.

44. *varkęs* 'лукавый, дьявол, чорт; ördög, gonosz' < óeszl., vö. or. *лукавый, дьявол, чорт*. Ózürj. *varkęs* 'Teufel, der Böse'. Vö. (Wied.) *vargęs* 'listig, hinterlistig', (SzrSzlK) Vm. AV Pecs. KSz. Ud. *vargęs*, FV I *vargęs* 'хитрый, лукавый, коварный'.

45. *velmešši-*, *velmešši-* 'явиться; megjelenik' < óeszl., vö. or. *явиться*. Ózürj. *velmešši-*, *velmešši-* 'erscheinen' (*velmeš* etwa: 'Wirklichkeit' + *-ši-* visszaható képző). Vö. (Fokos-Fuchs) V *vemeš*, Pr. *vemes* 'wacher Zustand; Wirklichkeit; (V seltener auch:) Gedächtnis', V *vemešmi-* '(seltener) sich erinnern', (SzrSzlK) Vm. AV Szkr. *vemeš*, FV *vemes*, Lu. Ud. *vevmeš*, FSz. Lu.-Le. Pecs. KSz. *velmeš* 'явь'. Az ózürj. *velmešši-*, *velmešši-* 'erscheinen' jelentés létrejöttéhez vö. or. *явь* 'valóság, való; Wirklichkeit' ~ *наяву* 'ébren; wach' ~ *явиться* 'megjelenik; erscheinen' (Vasmer, REtWb. 3:477).

46. *veš* 'справедливый, истинный; igazságos' < óeszl. *праведный*. Ózürj. *veš* 'gerecht'. Vö. (WUo.) V AV Sz. Pecs. Lu. Ud. I *veškjd*, P *veškjt* 'gerade, wahr, wahrhaftig'.

47. *veštas* : *ina veštas* 'истинно истинно; bizony, bizony' < óeszl., vö. or. *истинно истинно*. Ózürj. *ina* 'gut, richtig' + *veštas* 'gegen, gegenüber'. Vö. (Fokos-Fuchs) V *ina* 'gut, tüchtig, wert, verdient', (WUo.) *veštīn*, *veštas* 'напротив, пред, прямо; gegen, gegenüber, vor'.

48. *veža* 'святой; szent', *vežas-* 'освятиться; 'megszenteltetik' < óeszl., vö. or. *святой, освятитьсѧ*. Ózürj. *veža* 'heilig', *vežas-* 'geheiligt werden'. A *veža* szó minden bizonnyal a régi (pogány) vallás terminológiájába tartozott. Alapszava: *vež* 'grün, gelb' (az -a melléknévképző). A szemantikai fejlődés a következőképpen mehetett végbe: 'grün, gelb' → 'Begierde, Neid; Haß, Zorn' → 'zornig, haßsüchtig; schädigend, einen Schaden zufügend' → 'verboten, unerlaubt, sündhaft' → 'heilig' (Fuchs: FUF 33/1958): 164—170; ESzK. A szó keresztény terminussá való fejlődésére Permi Szent István korában bizonyára a *vež* 'Kreuz, Quere' szó is hatott; vö. *tuj-vež* 'Wegkreuz, Wegscheide', *vežīn* 'kreuzweise, übers Kreuz, gegeneinander'.

49. *vel-* : *veleş*, *velīs* 'сущий, живущий, находящий; levő, létező, élő' < óeszl. *cyuui* 'wahr, wahrhaft, echt, existierend' (Vasmer, REtWb. 3:54). Ózürj. *velīs* 'seiend, lebend'. Vö. (WUo.) *vel-*, *vil-* 'sein'. Tekintettel arra, hogy a standard zürjén nyelvtanok a *vel-*, *vil-* létige -*īs* végű participiumát nem ismerik — Wiedemann (1884:69) *velīs* 'Anwesender, Augenzeuge' adata könyvszó lehet —, az ózürj. *veleş*, *velīs* esetében az óeszl. *cyuui* fordításával lehet dolgunk. Zürjén anyanyelvű informátoraim és kollégáim szerint a *velīs* participium ma nem létezik; egyesek szerint érthető, de szokatlanul hangzik.

50. *vižan* 'спасение; megváltás, üdvösség, üdvözülés' < óeszl., vö. or. *спасение*. Ózürj. *viž-* 'halten, bewahren, hüten, beschützen' + -*an* deverb. főnévképző. Vö. (WUo.) V Sz. Pecs. Lu. I P Ud. *viž-* 'halten (V Sz. Lu. P. Ud.); bewahren, hüten, beschützen (V Sz. Ud.), bewahren (I), hüten (z. B. Kühe, Pferde) (Pecs.), nachsehen, pflegen (z. B. ein Kind) (Sz.); sehen, schauen, besichtigen (Lu.); fasten (I)'. A zürj. *viž-* etimológiájára vonatkozóan l. **wiča-* 'sehen, schauen' FU (UEW 571).

51. *vož-siis* 'пророк (букв.: заранее пожелавший, т.е. предвещающий); *próféta* < óeszl. *propok*. Ózürj. *vož-siis* 'próféta' (szószertint: 'korán/előre kívánó'). Vö. (WUo.) V AV Sz. Lu. I *vož*, Ud. *vež*, P *ož* 'früh', Sz. *si-* 'gönnen, vergönnen, gestatten, wünschen (einem anderen)', (Fokos-Fuchs) V *si-*, *šij-* 'wünschen; bestimmen, zusprechen'. Or. *propok* 'Prophet': *pro-* 'von, über, durch, für' + *peky* 'sprechen, sagen' (Vasmer, REtWb. 2:437, 442, 508).

52. *vord'jal-* 'судить; ítéл' < óeszl., vö. or. *судить*. Vö. (WUo.) I Ud. *vord-* 'voraussagen, wahrsagen', (SzerSzLK) I AV *vord-* 'желать, пожелать', Vm. *vord-* 'предсказывать, вещать, предвещать, загадывать'.

4.4. Szóalkotás avagy szóteremtés

53. *borda ideg* 'архангел; arkangyal, főangyal' < óeszl. *ap-xangel* 'Erzengel' < gr. *ἀρχάγγελος* (Vasmer, REtWb. 2:27). Ózürj. *borda* 'geflügelt, -flügelig' + *ideg* 'Engel' (l. még 55 sz.).

54. *cel* 'молодой, нежный, тучный; fiatal, zsenge, kövér' < óeszl. *мучен*. Ózürj. *cel* 'jung und kräftig'. Vö. (WUo.) Sz. *cel*, V *cev*, I *čē* 'schweigsam (Sz. V I), still, leise (Sz.), Schweigen, Stille, Ruhe (V I); (Adv.) still, ruhig (V I); Ud. *čēv čēv* (Adv.) 'heimlich, insgeheim, im Verborgenen'.

55. *ideg* 'ангел; angyal' < óeszl. *ангел* < gr. *ἄγγελος* (Vasmer, REtWb. 1:18.). Ózürj. *ideg* 'Engel' < középiráni *idawäg* 'Gotttheit, Göttlichkeit' < ősiráni **vi-tāva-ka* '(himmlische) Kräfte' (Rédei 1986:70).

56. *idegas* 'апостол; apostol', *idegasa* 'апостольский; apostoli' < óeszl. *апостол* < gr. *ἀπόστολος* (Vasmer, REtWb. 1:20.). Ózürj. *ideg* 'Engel' ← *'himmlische Kraft' + *-as* denom. névszóképző.

57. *leban* 'воздух; levegő' < óeszl. *въздух*, or. *воздух* (Vasmer, REtWb. 1:214). Ózürj. *leb-* 'fliegen' + *-an* deverb. főnévképző. A zürjén nyelvjárásokban nincs eredeti szó a 'levegő; Luft' fogalmára (vö. FV FSz. Vm. Lu.-Le. AV Pecs. Szkr. KSz.

vozdruk, I *vozdux*, Ud. *vezduk* 'воздух', (SzrSzlK), az irodalmi nyelv *sinéd* 'Luft' szava neologizmus, vö. (Fokos-Fuchs) V *sinéd*, Pr. *sinéd* 'Ausdünstung beim heißen Wetter, warmer Dampf (Ausdünstung) im Freien, nicht in der Badestube (V), nach einem Feuer aufsteigender, wie blaue Luft über dem Walde schwebender Rauch (Pr.)', (SzrSzlK) AV Pecs. Szkr. KSz. *sinéd*, FV *sinéd*, Vm. *sinéd* 'дрожащая воздушная синева вдали в жаркий ясный день; марево'. A m. *levegő* 'Luft' is belső magyar fejlemény, mely jelentéstapadással a *levegő ég* (*lebegő ég*) 'schwebende Luft' kifejezésből jött létre (1. TESz.).

58. *medal* 'благодать, благоволение; hála, jóakarát' < óeszl. *благодать*. Ózürj. *med* [Partikel zur Bezeichnung des Superlativs] + *al* 'Verstand, Vernunft'. Az ózürj. *medal* neologizmus eredeti jelentése Lytkin (1952:122) szerint 'az alázatosság, a szerénység legfelső foka' lehetett. Vö. (Wied.) *al*, *av* 'Verstand, Vernunft', (SzrSzlK) Pecs. *al* 'ум, толк'.

59. *poltes*, *pol'tes* 'дух, дыхание; lélek, szellem; lélegzet, fuvalat', *veža pol'tes* 'Szentlélek; der Heilige Geist' < óeszl., *дых* 'Geist, Hauch, Atem', *Святой Дух* 'der Heilige Geist' (Vasmer, REtWb. 1:383). Ózürj. *pol't-*, *pol't-* 'blasen, wehen, atmen' + *-es* deverb. névszóképző. Vö. (WUo.) P *pol'* 'Blase', V Sz. Lu. Le. *bol'*: *va-b.* 'Blase (auf der Haut), Hitzbläschen', V Sz. I P *pol'di-*, Ud. *pol'd-* (intr.) aufschwellen, anschwellen, (I auch) eitern'.

60. *šur-gum* 'труба, рожок (букв.: роговой стебель); trombita, kürt, harsona' < óeszl. *труба*, or. *труба* 'Röhre, Rohr, Trompete' (Vasmer, REtWb. 3:143). Ózürj. *šur* 'Horn' + *gum* 'Halm, Stengel'. Vö (WUo.) V Sz. Lu. I Ud. P *šur* 'Horn', Sz. Lu. I. Ud. P *gum* 'eine eßbare Pflanze (Sz.), eine röhrenstengelige, wenn jung, eßbare Pflanze, röhrlige Stengel der Pflanze (P), Halm, Stengel (I Ud.), Rohrpfeife (I)'.

61. *šuan* 'слово; szó' < óeszl. слово. Ózürj. *šu-* 'sagen' + *-an* deverb. névszóképző. Vö. (WUo.) V Sz. Lu. I AV Pecs. Ud. *šu-* 'sagen'. Ezen egyértelmű neologizmus megalkotására a többértelmű ózürj. *kij* 'слово, язык; Wort, Sprache, Zunge', (WUo.) S

még inkább lecsökken. Igazi jövevényszónak csak a *grek* 'bűn; Sünde' (3) tekinthető, mely az ózürjénen kívül a mai nyelvjárá-sokban is megvan. Az *amiñ* (2) és az *all'ulujja* (1) mint jövevény elemek megmaradtak az egyházi nyelv keretén belül. A *χeruvim* (4) és a *šerafim* (5) hangalakjuk miatt nem lehettek az ózürjénben meghonosodott jövevénytörzsek. Ezek tehát idegen szavak, meghonosodás esetén $\chi \rightarrow k$, ill. $f \rightarrow p$ hanghelyettesítésnek kellett volna bennük végbemennie.³ Ugyanez mondható el a *χristos* 'Krisztus' alakról is, meggyökeresedett szónak a *Kristos* változat tekinthető (Lytkin 1952:134, 146).

Hibrid kölcsönzésnek csak a 6a és 6b sz. alatt tárgyalt két szó bizonyult.

Vizsgálatomból kirekesztettem azokat az elavult, ill. kihalt — ózürjén vagy még régebbi korból származó — szavakat, amelyek az óegyházi szláv—ózürjén nyelvi kapcsolatok szempontjából irrelevánsoknak bizonyultak. Pl.: *tu-pu* 'дуб; Eiche', *uri* 'мир, согласие; Frieden, Vereinbarung'.

Az óegyházi szláv nyelvnek az ózürjén szókincsre gyakorolt hatása az idegen szó visszaadása (reprodukálása) saját nyelvi elemekkel (loanshifts') (4.3.) és a szóalkotás avagy szóteremtés (loan creation, Lehn schöpfung) (4.4.) kategóriájában nyilvánult meg. A két típus elkülönítése a vázolt kritériumok alapján egyértelmű, de az átmenetek széles és olykor elmosódó skálája miatt nem minden esetben könnyű. Azt viszont olykor nehéz megállapítani, hogy mely szavak tartoznak a 4.3. alatt tárgyalt két típusba: a tükörfordítás, ill. a jelentéskölcsönzés körébe. A 4.4. típusba sorolt szavak nem idegen modell átvételei avagy utánzatai, hanem olyan neologizmusok, amelyek idegen, magasabb kultúra indukáló hatására jöttek létre. Ám a nyelvi vizsgálódás-

³ Az Újszövetségben a *kerub* szó egyetlenegyszer fordul elő, mégpedig Szent Pál leveleiben. Zsidóknak írt levél 9/5: *А на вестын мича керувимьяс, кодыяслөн бордьясныс вевтисны сөстөммөдчанінсө...* = Fölötte a dicsőséges kerubok beárnyékolták az engesztelés helyét (VK 1979:617.). A zürjén bibliafordítás szerint a kérdéses szó *keruvim*-nak hangzik.

vozduk, I *vozdux*, Ud. *vezduk* 'воздух', SzrSzLk), az irodalmi nyelv *sined* 'Luft' szava neologizmus, vö. (Fokos-Fuchs) V *sined*, Pr. *sined* 'AUSDÜNSTUNG beim heißen Wetter, warmer Dampf (AUSDÜNSTUNG) im Freien, nicht in der Badestube (V), nach einem Feuer aufsteigender, wie blaue Luft über dem Walde schwebender Rauch (Pr.)', (SzrSzLk) AV Pecs. Szkr. KSz. *sined*, FV *sined*, Vm. *siñed* 'дрожащая воздушная синева вдали в жаркий ясный день; марево'. A m. *levegő* 'Luft' is belső magyar fejlemény, mely jelentéstapadással a *levegő ég* (*lebegő ég*) 'schwebende Luft' kifejezésből jött létre (1. TESz.).

58. *medal* 'благодать, благоволение; hála, jóakarát' < óeszl. *благодать*. Ózürj. *med* [Partikel zur Bezeichnung des Superlativs] + *al* 'Verstand, Vernunft'. Az ózürj. *medal* neologizmus eredeti jelentése Lytkin (1952:122) szerint 'az alázatosság, a szerénység legfelső foka' lehetett. Vö. (Wied.) *al*, *av* 'Verstand, Vernunft', (SzrSzLk) Pecs. *al* 'ум, толк'.

59. *poltes*, *pol'tes* 'дух, дыхание; lélek, szellem; lélegzet, fuvalat', *veža pol'tes* 'Szentlélek; der Heilige Geist' < óeszl., *дых* 'Geist, Hauch, Atem', *Святой Дух* 'der Heilige Geist' (Vasmer, REtWb. 1:383). Ózürj. *pol't-*, *pol't-* 'blasen, wehen, atmen' + *-es* deverb. névszóképző. Vö. (WUo.) P *pol'* 'Blase', V Sz. Lu. Le. *bol'*: *va-b.* 'Blase (auf der Haut), Hitzbläschen', V Sz. I P *pol'di-*, Ud. *pol'd-* (intr.) aufschwellen, anschwellen, (I auch) eitern'.

60. *šur-gum* 'труба, рожок (букв.: роговой стебель); trombita, kürt, harsona' < óeszl. *труба*, or. *труба* 'Röhre, Rohr, Trompete' (Vasmer, REtWb. 3:143). Ózürj. *šur* 'Horn' + *gum* 'Halm, Stengel'. Vö (WUo.) V Sz. Lu. I Ud. P *šur* 'Horn', Sz. Lu. I. Ud. P *gum* 'eine eßbare Pflanze (Sz.), eine röhrenstengelige, wenn jung, eßbare Pflanze, röhrige Stengel der Pflanze (P), Halm, Stengel (I Ud.), Rohrpfeife (I)'.

61. *šuan* 'слова; szó' < óeszl. *слова*. Ózürj. *šu-* 'sagen' + *-an* deverb. névszóképző. Vö. (WUo.) V Sz. Lu. I AV Pecs. Ud. *šu-* 'sagen'. Ezen egyértelmű neologizmus megalkotására a többértelmű ózürj. *kil* 'слова, язык; Wort, Sprache, Zunge', (WUo.) S

Pecs. Lu. *kil*, V Ud. P *kiv*, I *kī* 'Zunge; Sprache; Rede; Wort' miatt volt szükség.

62. *ta-perja* 'насущный (букв. этого времени); lényeges, feltétlenül szükséges', azaz: 'mindennapi'; *ta-perja mijan nañes* 'mindennapi kenyérünket' ~ óeszl. *хлѣбъ нашъ насосущный* (Lytkin 1952:69) < óeszl. > or. *насущный* 'alltäglich (Brot)' (Vasmer, REtWb. 2:201). Ózürj. *ta* 'dieser' + *perja* '-mal', szó szerint 'ezúttal, ez egyszer; diesmal'. Vö. (Fokos-Fuchs) V *per:-vož-p.* 'zeitlich, früh, zu früher Zeit', V *perje*, FV *perja* '-mal': FV *et'ik-perja*, *et'i-perja* 'einmal, einst', FV *kojmet perja*, V *kojmed-perje* 'zum drittenmal'.

63. *vajman* 'конец; vég' < óeszl. *конец*. Ózürj. *vajmi-* 'fertig geheizt werden (Ofen, Badestube)' + *-an* deverb. főnévképző. Vö. (WUo.) V Sz. Lu. *vajmi-*, Ud. *vajmi-* 'fertig geheizt werden (Ofen, Badestube). A *vajman* származékszó eredeti jelentése 'elkészülés a befűtéssel; Fertigwerden mit der Heizung' lehetett. Ebből jól megérthető az általában 'elkészülés valamivel; Fertigwerden mit etw.' fokozaton keresztül a 'vég; Ende' jelentés.

64. *vel*, *vel* 'небо; ég, menny' < óeszl. > or. *небо* (Vasmer, REtWb. 2:205). Ózürj. *vel*, *vel* 'Himmel' ← 'Oberfläche, Oberes'. Vö. (Fokos-Fuchs) *vel*, *vev*: V *vev-dor*, Sz. Le. *vel-dor*, FV *vē-dor* 'Oberfläche; das Obere' (*dor* 'Rand, Seite, Gegend').

65. *vel-tidalan-in*, *vel-tidalan-in* 'небо (букв.: верх-видимое-место); ég, menny' < óeszl. > or. *небо* (l. 64. sz.). Ózürj. *vel/vel* + *tidalan* + *in* 'Himmel' ← 'oben, (auf der Oberfläche) sichtbarer Ort'. Vö. *vel*, *vel* (l. 64. sz.), (WUo.) Sz. Pecs. AV V *tidal-*, Lu. Ud. *tida-l-*, P *tida-v-* 'sichtbar sein, zu sehen sein', (Fokos-Fuchs) V Ud. Le. Pr. Vm. *in* 'Ort, Stelle'.

66. *viž-ko* 'церковь, храм; templom' < óeszl. *църкы* (gen. *църкве*), *храм* (Vasmer, REtWb. 3:270, 290). Ózürj. *viž-ko* 'Kirche' ← 'az üdvösség háza; Haus der Erlösung, Haus des Heils'. Vö. (Fokos-Fuchs) V *viž*, *žoñ-viž* 'Gesundheit, Wohlbefinden' (*žoñ* 'ganz, voll, heil, unversehrt'), V Le. Pr. *žoñ-viža* 'gesund', V *viža olan!*, *viža olan-vilan!* 'sei gegrüßt!' A zürj. *viž* eredeti jelenté-

se 'egészség; Gesundheit, Heil' lehetett. Ebből fejlődött az 'üdvösség, üdvözülés; Heil' értelem. Jelentéstani szempontból vö. ném. *heil* 'ép, sértetlen, egész; egészséges' ~ *Heil* 'üdvösség, üdvözülés' ~ *heilig* 'szent' (Fuchs: FUF 33:170 kk.; ESzK; Kluge—Mitzka, DtEtWb.²¹). Az ózürjén nyelvújítási szó továbbból a mai nyelvben is: (WUo.) V Sz. Pecs. Lu. Le. I *vić-ko*, Ud. *vić-ke*, P *vić-ku* 'Kirche' (vö. *-ka*, *-ko*, *-ke*, *-ku* 'Haus, 1. UEW 190).

67. *vomižas-* 'дивиться, удивляться; csodálkozik, meglepődik' < óeszl. *дивити ся* Ózürj. *vomižas-* 'sich wundern, überrascht sein'. Vö. (WUo.) V Sz. I Ud. P *vomiž* 'durch den bösen Blick angezauberte, Beschädigung od. Krankheit', V Sz. I *vomižas-*, Ud. P *vomža-s* 'durch den bösen Blick bezaubert, beschädigt werden', Sz. V I *vomžal-*, Ud. *vomža-l-*, P *vomža-v-* 'durch den bösen Blick bezaubern, beschädigen'. A zürjén nyelvben a feltehető korábbi 'Wunder tun, (durch den bösen Blick) bezaubern' jelentésből az ózürj. 'sich wundern, überrascht sein' értelem kialakulásához, ill. megalkotásához a szláv **divo*: ószláv > or. *диво* 'Wunder' ~ ószláv **diviti* (*se*) > or. *дивиться* 'sich wundern' ~ ukr. *дивитися* 'смотреть, глядеть; schauen' jelentésvíszonyok szolgálhattak távoli szemantikai mintául (Trubačev 1978/5:32, 33).

68. *zemeđ-*, *zimeđ-* 'kinyilvánít; erzeugen, offenbaren, aussprechen' < óeszl. *извѣстѣовауе*. Ózürj. *zemeđ-*, *zimeđ-* 'offenbaren, aussprechen'. A szó ebben a jelentésben a mai nyelvjárásokban nem ismeretes, de etimológiailag bizonyára összefügg a következő szócsaláddal: *zim-*: V *zima kijl-* 'klopfen, poltern, mit Gepolter hinwerfen', V *zimeđ-* 'schlagen, klopfen, poltern', (SzrSzlK) FSz. Pecs. Szkr. KSz. *zimeđ-*, FV *zimeđ-* 'громко стучать, бить, колотить, ударять'.

4.5. Fentebb (l. 4.1) láthattuk, hogy az ózürjén nyelvbe mindössze öt szó került át az óegyházi szlávból. Ha e szavakat tüzetesebben megvizsgáljuk, akkor a tényleges jövevényszavak száma

még inkább lecsökken. Igazi jövevényszónak csak a *grek* 'bűn; Sünde' (3) tekinthető, mely az ózürjénen kívül a mai nyelvjárá-sokban is megvan. Az *amin* (2) és az *all'ilujja* (1) mint jövevény elemek megmaradtak az egyházi nyelv keretén belül. A *cheruvim* (4) és a *serafim* (5) hangalakjuk miatt nem lehettek az ózürjénben meghonosodott jövevényszavak. Ezek tehát idegen szavak, meghonosodás esetén $\chi \rightarrow k$, ill. $f \rightarrow p$ hanghelyettesítésnek kellett volna bennük végbemennie.³ Ugyanez mondható el a *christos* 'Krisztus' alakról is, meggyökeresedett szónak a *Kristos* változat tekinthető (Lytkin 1952:134, 146).

Hibrid kölcsönzésnek csak a 6a és 6b sz. alatt tárgyalt két szó bizonyult.

Vizsgálatomból kirekesztettem azokat az elavult, ill. kihalt — ózürjén vagy még régebbi korból származó — szavakat, amelyek az óegyházi szláv—ózürjén nyelvi kapcsolatok szempontjából irrelevánsaknak bizonyultak. Pl.: *tu-pu* 'дуб; Eiche', *uri* 'мир, согласие; Frieden, Vereinbarung'.

Az óegyházi szláv nyelvnek az ózürjén szókinszre gyakorolt hatása az idegen szó visszaadása (reprodukálása) saját nyelvi elemekkel (loanshifts') (4.3.) és a szóalkotás avagy szóteremtés (loan creation, Lehn schöpfung) (4.4.) kategóriájában nyilvánult meg. A két típus elkülönítése a vázolt kritériumok alapján egyértelmű, de az átmenetek széles és olykor elmosódó skálája miatt nem minden esetben könnyű. Azt viszont olykor nehéz megállapítani, hogy mely szavak tartoznak a 4.3. alatt tárgyalt két típusba: a tükörfordítás, ill. a jelentéskölcsönzés körébe. A 4.4. típusba sorolt szavak nem idegen modell átvételei avagy utánzatai, hanem olyan neologizmusok, amelyek idegen, magasabb kultúra indukáló hatására jöttek létre. Ám a nyelvi vizsgálódás-

³ Az Újszövetségben a *kerub* szó egyetlenegyszer fordul elő, mégpedig Szent Pál leveleiben. Zsidóknak írt levél 9/5: *А на вестын мича керувимъяс, кодыяслон бордыясныс вевтисны сѣстѣммѣдчанисѣ*... = Fölötte a dicsőséges kerubok beárnyékkolták az engesztelés helyét (VK 1979:617.). A zürjén bibliafordítás szerint a kérdéses szó *keruvim*-nak hangzik.

ból mégsem zárhatjuk ki őket, mivel az *A* nyelv modellje és a *B* nyelv neologizmusa (replikája) között tárgyi és — némelykor persze nagyon távoli és áttételes — szemantikai összefüggés, ill. rokonság állapítható meg.

A korábbiak során többször esett szó arról, hogy a Permi Szent István és misszionáriustársai által megalkotott ózürjén egyházi nyelvnek a zürjén nyelv későbbi fejlődésére — ismert történeti-egyháztörténeti okokból — alig volt hatása. A vizsgálatunkba bevont 69 szó közül — ez a 69 szó az ózürjén szövegek feldolgozása alapján teljes korpusznak mondható — mindössze 10 van meg (ózürjén kori jelentésében!) a mai zürjén nyelvben. Ezek a következők: 3, 6a, 8, 12, 25, 26 (ritka szó), 29, 44, 48, 66.

Az új szavak megteremtésében — mind a 4.3., mind a 4.4. pont alatt tárgyalt típusban — jelentős szerep jutott a gazdag zürjén szóképzésnek. A névszóképzők közül a legproduktívabb volt az *-an* deverb. főnévképző *nomen actionis* és *nomen acti* funkcióban: 9, 18, 26, 30, 33, 35, 39, 50, 57, 61, 63, 65. További névszóképzők: *-a* melléknévképző: 15, 27 (főnévi szerepben), 48; *-es*, *-as* deverb. névszóképző: 13, 31, 32, 38, 56 (denom. képző), 59; *-is* participiumképző: 23, 49, 51; *-em* participiumképzőként (14), deverb. főnévképzőként (32), *verbum finitum*ként (22, 37); *-ema* participiumképző (11); *-et* sorszámnévképző, jóllehet az adott példában ez a funkció nem nyilvánvaló (10); *-tem* fosztóképző (40). Az igeképzők közül legkedveltebb volt az *-ed-* denom. (9, 16, 19, 68) és deverb. (36) igeképző. Ezt követte a *-sí-* (22, 45) és *-as-* (34, 67) visszaható képző. Ritkábban előforduló igeképző: *-al-* denom. igeképző (26, 35); *-jal-* deverb. igeképző (24, 52); *-įšti-* mozzanatos képző (32).

Mind a két szóalkotási típusban elég gyakori volt a szóösszetétel. A 4.3. típusban — minthogy tükörfordításról, ill. jelentéskölcsönzésről van szó — az átadó nyelvben is összetett szó van: 8, 13, 14, 15, 23, 28, 51. Az óegyházi szlávban egyszerű szó van, az

ózürjénben ellenben összetett szó: 11, 22, 25, 37. A 4.4. kategóriában a következő megoszlással találkozunk: a) az óegyházi szlávban egyszerű szó van, az ózürjénben szóösszetétel: 60, 62, 65, 66; b) az óegyházi szláv összetett szónak az ózürjénben is összetett szó felel meg: 53, 58.

5. A következő fejtegetéseket az óegyházi szláv és az ózürjén nyelv közötti szintaktikai interferenciának fogom szentelni. Az 1.2. pontban már szóltam a szintaktikai interferencia elméleti problémáiról és az interferenciajelenségek típusairól. Az óegyházi szláv—ózürjén szintaktikai érintkezések tárgyalásához ugyanez az elméleti alapvetés szolgál vezérfonalul. Az egyes interferáló kategóriák bemutatása is ugyanabban a sorrendben történik, mint amelyet az orosz—zürjén népnyelvi kapcsolatok elemzése során követtünk.

A két nyelv szintaktikai kategóriáinak azonosításán alapuló interferenciatípusokat a névszóragozás, a visszaható névmás és az igeragozás kategóriáiban fogom megvizsgálni. Külön szó esik az igeneves (participiális és gerundiális) szerkezetekről, továbbá a mellérendelő és alárendelő mondatok analitikus (kötőszavas) megoldásairól, valamint a szintaktikai (grammatikai) viszonyok interferenciájáról (szórend, kongruencia).

5.1. Névszóragozás

A) Óegyházi szláv morféimák használata az ózürjén nyelvben a két nyelv flexiójának gyökeresen eltérő struktúrája miatt nem jöhet szóba. Tehát nem figyelhető meg óegyházi szláv hatás a lexikális kölcsönzéseknek is felfogható számnévi szerkezetekben, és nem kerültek át prepozíciók sem az óegyházi szlávból az ózürjénbe, miként ezt az orosz—zürjén nyelvi érintkezések esetében fentebb (1.2.1. A) láthattuk. Ez nehezen is volna elképzelhető, hiszen az ózürjén egyházi nyelv megalkotói purizmusra, az orosz modellek lefordítására, ill. zürjén nyelvi megalkotására törekedtek, nem pedig az idegen nyelvi elemek átvételére.

B) Az óegyházi szláv morféma (eset vagy prepozíciós szerkezet) hatására az ózürjén esetrag vagy névutós szerkezet olyan funkciót kap, amelyben korábban nem volt használatos (funkcionális hasonlóság).

Accusativus — Az ózürjénben a \emptyset morfémás tárgyeset alig fordul elő. Mind a határozatlan, mind a határozott tárgy esetén többnyire az *-es* ragos accusativus járja. Az élőlények tárgyesete is jelölt. Tehát az ózürjénben még nem volt meg az a szabály, hogy az *-es* ragos accusativus a határozottság mellett az élőlények tárgyesetének a kifejezésére szolgál, míg a határozatlan tárgyat \emptyset morféma jelöli. Bizonytalán óegyházi szláv hatás az *-es* accusativus szinte következetes alkalmazása, jóllehet a szlávban az alany- és a tárgyeset nem mindenkor különül el egymástól. Ez a következetesség azzal függhet össze, hogy Permi Szent István és papjai az egyes grammatikai formákat nyelvújító és -teremtő tevékenységük során igyekeztek megkülönböztetni egymástól. Pl.: *mijan našes* 'хлеб наш' | 'kenyerünket' (Miatyánk, Lytkin 1952:69; a továbbiak során e forrás megadásakor csupán a lapszám utal a lelőhelyre); *ilę vulžamnim težes* 'отложим попечение' | 'messze üzzük [dobjuk] a bánatot' (67); *kutas nemja olemes* 'имать живот вечный' | 'az örökké él' [szó szerint: 'örök életet bír'] (Ján. 5, 66); *iždalanęs šetas* 'И область даде ему' | 's hatalmat adott neki' (uo.); *veļ-tīdalan-inęs i muęs i ber tīdalemęs i tīdaltēmęs užališ* 'творца небу и земли, видимым же всем и невидимым' | 'mennyekek és földnek, minden láthatónak és láthatatlannak Teremtőjében' [a felsorolásban az accusativusi alakok az *užališ* 'alkotó' participium vonzatai] (Hiszkegy, 67); *vištalam eti vejtlanęs* 'Исповедую едино крещение' | 'vallom az egy keresztséget!' (Hiszkegy, 68); *tajes i vejpam tījanlī mezeš kīlan* 'Сие во вам глаголем словом Господиным' | 'Az Úr tanítása alapján ugyanis ezt mondjuk nektek' (Pál, Tessz. 1/4, 65); *og vermi me užalniš assim ni-nemeš* 'не могу аз о себе творити ничесоже' | 'Magamtól nem tehetek semmit' (Ján. 5, 66); *mijandj bīd jezeš jugdeđin* 'и мир просвещей' | 'Minket,

minden népet megvilágosítottál' (69); *ajes, i piēs* 'az Atyát és fiút' (67).⁴

Genitivus — A birtokos jelző jelöletlen, \emptyset morfémás alakja az ózürjén szövegekben meglehetősen ritkán fordul elő. Helyette a *-len* (olykor *-lan*) genitivusrag használatos. A jelölt genitivus szinte következetes alkalmazása óegyházi szláv hatással magyarázható. Ha a birtokszó tárgy, akkor a mai nyelvben — mint ismeretes — a genitivus-ablativus *-līs* ragját használják. Az ózürjén egyházi nyelvben ilyen esetekben is — jóllehet az ózürjén népnyelvben *-līs* lehetett a genitivus esete a tárgyként szereplő birtokszó mellett — a következetes és céltudatos nyelvi normalizálásnak megfelelően *-len* volt járatos. A 17—18. században az egyházi irodalom nyelvében a két forma olykor keveredik egymással, pl.: *gorase jen pilen* [ma: *pilīs*] 'az Isten fiának hangját'; *bur vel'ajis iisus xristoslīs* [ma: *xristoslen*] 'Jézus Krisztus kegyelme' (Nekrasova 1989:114). Az ablativus genitivusi funkciója az elvételt, elidegenítést jelentő igék melletti helyzetből kiindulva a 19. században kezdett a népnyelvből az irodalmi nyelvbe behatolni (vö. Nekrasova 1990:96). — Pl.: *as čomlen ejis doriš* 'от двери храма еро' | 'sátora bejáratától' (Mózes, Ter. 18/2, 39, 40); *borda ideglen goraen* 'в гласе Архаггелове' | 'a főangyal szólítására' (Pál, Tessz. 1/4, 65); *jenlen čektemen i sur-gumen* 'В повелении . . . и в труде Божии' | 'isteni parancsra és harsonával' (Pál, Tessz. 1/4, uo.); *lölžid kež olemlan* 'в воскрешение живота' |

⁴ Az óegyházi szláv szövegek (idézetek) lelőhelyei: Mózes, A teremtés könyve 18, 1—9 (Lytkin 1952:40); Az apostolok cselekedetei 2, 1—4 (uo. 43); Ján. 5, 24—30. (Новый Завет/The New Testament in Slavonic. United Bible Societies 1959); Pál, Tessz. 1/4, 13—17 (uo.); Miatyánk (in: W. Veenker [Hrsg.], Das Gebet des Herrn in den Sprachen Rußlands. Slavistische Studienbücher VII. Wiesbaden 1971. 77. 1.); A niceai—konstantinápolyi hitvallás (Великий Сборник 44). A bibliai idézetek magyar fordításainak forrása: Biblia. Szent István Társulat. Budapest 1982. A Miatyánk és a Hiszekegy [a niceai (325.) és a konstantinápolyi zsinat (381.) hitvallása] magyar szövegére vonatkozóan l. Hozsanna! Teljes kottás népénekeskönyv. Budapest 1989. 5, 19—21. Szükség esetén — az ózürjén szöveg könnyebb megértése céljából — szögletes zárójelben megadom a szó szerinti magyar fordítást.

'azért, hogy feltámadjanak az életre' (Ján. 5, 66); *kilasnijs gorase silen* 'услышат глас Сына Божия' | 'meghallják az Isten fia szavát' (uo.); *čęč-ke ajlen gažse* 'но... воли Отца' | 'hanem annak akaratát' [hanem az Atya akaratát] (uo.); *bidenlen kanes boštigen* 'яко да царья всех подимем' | 'mindenki királyát fogadva' (67.); *mezeslen nimse koram* 'и имя Господне призову' 'az Úr nevét hívom' (69).

Ablativus — Fentebb láttuk, hogy a birtokos jelzős szerkezetekben genitivusi *-len* ragot tartalmaz a birtokos jelző akkor is, ha a birtokszó tárgyasetben van. Egy esetben *-liš* használatos, ami ékes bizonyítéka annak, hogy ilyen esetben ez volt a norma a zürjén népnyelvben, s ez a használat — a *-len* rag következetes alkalmazása ellenére is — becsúszott az egyházi nyelvbe: *ineltanęs grekjasliš* 'во оставление грехов' | 'a bűnök bocsánatára' ['a bűnök bocsánatát'] (Hiszekegy, 68). Az ózürjénben egyházi szláv hatásra ablativus használatos a mai elativus helyett (l. Lytkin 1952:118). Pl.: *čęč-ke vužas kulamliš olem pičke* 'но преидет от смерти в живот' | 'hanem már át is ment a halálból az életre' (Ján. 5, 66): a modern zürjén bibliafordításban elativus van: *no vužis kulemīs olemę* (VK 1979. 253); *čęč-ke mįntį mijandį varkešliš* 'нъ избави ны от лоукаваго' | 'de szabadíts meg a gonosztól' (Miatyánk, 69): a modern bibliafordításban ez esetben is elativus használatos: *no viž mijanęs l'okšįs* (i. m. 25); *jugidliš jugud* 'Света от света' | 'Világosság a Világosságtól' (Hiszekegy, 67): a mai zürjénben elativus van: *jugidliš jugid* (118.). — Egy esetben az ózürj. *-liš* ablativusznak partitivusi funkciója van az óegyházi szláv partitivusként is használatos genitivusának hatására: *veveš menam šuanliš kilziš* 'яко слушаю словесе моего' 'Aki hallja szavamat' ['az én szavamat halló'] (Ján. 5, 66).

Dativus — Óegyházi szláv dativusi vonzat fordításaként az ózürjénben is dativus szerepel: *id vomįžas talu* 'не дивитесь сему' | 'Ne csodálkozzatok rajta!' (Ján. 5, 66); *vordjalniš loļjajaslį i kulemajaslį* 'судити живым и мертвым' | 'ítélni élőket és holtakat' (Hiszekegy, 68).

Illativus — Az itt következő példában a zürj. *eski-* 'hisz' óegyházi szláv hatásra illativust vonz: *eskam eti jenme aje, bid kutiše* 'Верую в единого Бога Отца вседержителя' | 'Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában' (Hiszekegy, 67). A mai nyelvben az *eski-* ige mellett dativusi vonzat szerepel: *eskinj bidenlj* 'mindenkinek hinni', *jenlj eskinj* 'hinni az Istenben' (KRSzl. 807).

Instrumentalis — A cselekvő személy (ágens) éppúgy, mint az óegyházi szlávban, az ózürjénben is instrumentalis esetben áll a következő példában: *sjen biden loi* 'имже вся быша' | 'és minden általa lett' (Hiszekegy, 67). Vö. 1.2.2.B.

Névutók

viljn '-on/-ën/-ön; auf (Dat.):' *pukšis eti-eti (et'i-et'i) viljn kod-ke viljn ni viljn* 'седе же на едином когождо их' 'leereszkedtek mindegyikükre' (ApCsel. 2/3, 42, 43). Az ózürjén fordítás igyekszik az eredetit hűen követni, ezért a meglehetősen komplikált szerkezet (a *viljn* névutó háromszori kitétele!). A superessivusi *viljn* a várható *vile* helyett óegyházi szláv hatás. A modern bibliafordításban *vile* szerepel: *i lećisni biden vile na pičkis etiken* (VK 1979:309).

doriš '-tól/-től, mellől; von, neben...her': *med tēdadniđ užamejas doriš* 'Не ведет о умерших' | 'Az elhunytak sorsáról [nem akarunk] tudatlanságban hagyni' ['hogyan tudatok az elhunytakról'] (Pál, Tessz. 1/4, 65); *i kulēmajas xristos doriš lolženis voždor* 'И мертвии о Христе воскреснут первее' | 'Először a Krisztusban elhunytak támadnak fel' (uo.). E két idézetben az óeszl. *o* (=or. *o*, *ob*) prepozíció szó szerinti fordításával van dolgunk. Modern fordításban: *kulēmjas jilīs* 'az elhunytakról'; *xristosin kulīsjas* 'a Krisztusban elhunytak' (VK 1979:572).

vožin 'előtt; vor (Dat.):' *kuk, kōdes daštis i pugtis ni vožin* 'еже приготова и постави пред ним' | '[meghozta] az elkészített borjút is és eléjük tette' ['borjút, amelyet elkészített és eléjük tett'] (Mózes, Ter. 18/8, 39, 40). A *ni vožin* 'előttük' óegyházi szláv hatásra szerepel a várható *ni vožē* 'elégük' helyett.

Többes szám — Óegyházi szláv hatásra többes szám a zürjén nyelv alapján helyes egyes szám helyett: *vižis avraam as šinjasen i adžis as šinmen* 'Возрев же очима своима и узре' 'Fölemelte szemét' ['nézte saját szemeivel és meglátta saját szemével'] (Mózes, Ter. 18/2, 39, 40); *i vajšasniš nañjas, med šojadnjd* 'И принесу хлебы, да ясте' | 'Közben én hozok egy falat kenyeret, hogy felüdítsétek magatokat' ['és hozattassanak kenyerek, hogy egyetek'] (Mózes, Ter. 18/5 uo.).

C) A formális és funkcionális hasonlóságon alapuló interferencia esetei közé a névszóragozás köréből csupán a véletlen hangalaki és használatbeli egyezésen alapuló vocativus esetet sorolhatjuk. A vocativus allomorfjai az ózürjénben: *-e*, *-e*, *-i*. A mai zürjénben *-e*, *-ej*, *-e*, *-ej* alakváltozatokban fordul elő. A zürjén vocativus eredetére nézve azonos az egyes szám 1. sz. birtokos személyjellel: *-e/-e < *-m*; a *-j* kicsinyítő képző, mely vocativusi funkcióban járult a birtokos személyjelhez (Rédei 1978:62, 1988:384—385). A vocativusnak az egyes szám 1. sz. birtokos személyjeltől való létrejötte kétségtelenül belső fejlődés eredménye, melyet a külső hatás, az óeszl. *-e*, *-i* vocativusszal való véletlen hangalaki és funkcionális egybeesés (Боже 'Istenem', Отче наш 'Mi Atyánk', Господу 'Uram') inkább csak elősegített. Pl.: *jenlen pii* 'Сыне Божий!' | 'Isten fia!' (33); *mezeše isus kristose* 'Господи Иисусе Христе!' | 'Uram, Jézus Krisztus!' (uo.); *mezeše miļištj* 'Господи помилуй!' | 'Uram, irgalmazz!' (65); *veža jenme, veža čoriđe, veža kulteme* 'Святой Боже, Святой Крепкий, Святой Бессмертный' | 'Szent Isten, Szent Erős, Szent Halhatatlan!' (uo.); *jen čužtjš inē* 'Isten Szülőanyja!' (68). A vocativus mellett a többes számi birtokos névmás használata teljesen óegyházi szláv hatásra történik: *aje mijan* 'Отъче Нашь!' | 'Mi Atyánk!' (69); *jenme mijan* 'Боже наш' | 'Mi Istenünk!' (68). — Az ózürj. *vokejas* 'мои братья!' | 'testvéreim' (127) teljesen szokatlan alakulat: az *-e* vocativusraghoz *-jas* többes számjel járul.

5.2. Visszaható névmás — Óegyházi szláv hatásnak tulajdonítható az *as, aś- ~ ać-* visszaható névmás alkalmazása a személyes névmás genitivusa (a birtokos névmás) helyett azokban az esetekben, amelyekben az a zürjén nyelv alapján nem indokolt. Pl.: *as verid vilti in mun* 'не мини раба своего' | 'ne kerül el szolgádat' (Mózes, Ter. 18/3, 39, 40); *as ver orde* 'к рабу своему' | '[ejtettétek útba] szolgátokat' ['szolgátokhoz'] (Mózes, Ter. 18/5 uo.); *šuis mezes as orde voemjaslu judejsajslj* 'mondta az Úr a hozzá jött zsidóknak' (66); *og vermi me užalniš asšim ni-nemeš* 'не могу аз о себе творити нечесоже' | 'Magamtól nem tehetek semmit' (Ján. 5, uo. 66).

5.3. Igeragozás

A) Óegyházi szláv morféma alkalmazására az ózürjén igergozásban nincs példa. Ez a két nyelv eltérő szerkezete miatt különben is nehézségekbe ütközne, de ellentmondana azoknak a purista célkitűzéseknek is, amelyeket az ózürjén irodalmi nyelv megalkotói maguk elé tűztek. Tudjuk viszont, hogy az erős orosz hatásnak kitett permják nyelvjárásokban kevésbé differenciált jellegüknel fogva orosz múlt idejű és infinitivusi alakok előfordulnak (vö. 1.2.2. A).

B) Az óegyházi szláv igei morféma hatására az ózürjén igei morféma használati köre kibővült, vagyis olyan funkciót kapott, amelyben korábban ismeretlen volt (funkcionális hasonlóság). — Csupán egyetlen eset tartozik ide, mégpedig az ózürj. *vim* 'van; ist, es gibt' ige használati körének megnövekedése. Pl.: *veveš lokte jez i ene vim* 'яко грядет час, и ныне есть' | 'Elérkezik az óra, s már itt is van' (Ján. 5, 66); *veveš pijs mortlen vim* 'яко Сын человекъ есть' | 'mert hiszen ő az Emberfia' (uo.); *jordjaleme menam vim veš* 'и суд мой праведен есть' | 'Ítéletem igazságos' (uo.).

C) A formális és funkcionális hasonlóságon alapuló interferenciára ugyancsak egyetlen esetet ismerünk. Nem kell különösebben hangsúlyoznunk, hogy itt is — csakúgy, mint a vocativus

esetében — véletlen hangalaki összecsengéssel és használatbeli egyezéssel van dolgunk. A *ceбѧ* 'visszaható névmásból agglutinálódott óeszl. és or. *ся* reflexív- és passzívképző hatására az ózürj. -s-, -sĭ- reflexívképzőnek is kialakult passzív szerkezetekben való alkalmazása (ez szórványosan a mai zürjén és permják nyelvben is megvan, l. 1.2.2. C). Pl.: *med vajšas va miškinis podes tijan* 'да ся принесет вода, да ся омыют ноги ваша' | 'Hoznak vizet, mossátok meg lábatokat' (Mózes, Ter. 18/4, 39, 40); *i vajšasniš ĩanĭjas med šojadniđ* 'И принесу хлебы, да ясте' 'Közben én hozok egy falat kenyeret, hogy felüdítsétek magatokat' (Mózes, Ter. 18/5, uo.); *med vežašas ĩimĭđ tenad* 'да свѧтитсѧ имя твое' | 'szenteltessék meg a te neved' (Miatyánk, 69).

D) Mint ismeretes, nyelvek érintkezése esetén az idegen modell új grammatikai kategória kifejlődését is eredményezheti. Ilyennek tekinthető a létige ragozott alakjainak és a múlt idejű melléknévi igenévnek a kapcsolatából szerkesztett szenvedő szerkezet, mely teljes egészében óegyházi szláv mintát követ. Ez mind a mai napig a születés állapotában (in statu nascendi) leledzik, mivel a modern zürjén nyelvben is — meglehetősen ritkán — oroszból fordított művekben fordul elő (1. 1.2.2. B). Az ózürjénből egyetlen példát tudunk rá idézni: *seš oľemajas i mi miľtsalemajas čęč niķęť šuboltem loamnĭm piljasen lebanĭđ* 'Потом же мы живущиѧ оставшиѧ купио с ними восхищен будем на облацех' | 'azután mi, akik életben maradtunk. A felhőkön velük együtt elragadtatunk a magasba' (Pál, Tesz. 1/4, 66). A modern zürjén bibliafordításban is szenvedő szerkezet szerepel: *a sešša mi lovĭen kolĭšjas, nakęđ ętlain loam kipęđemaęš kiķerjas viľin siņędas* (VK 1979:572).

5.4. Igeneves szerkezetek

Fentebb (1.2.3.) röviden utaltunk arra, hogy az őspermi alapnyelvre — miként a többi uráli nyelvre és az uráli alapnyelvre is — jellemző volt a mai analitikus, mondatrész-kifejtő alárendelő mondatoknak participiális és gerundiális szerkezetekkel való ki-

fejezése. Ezenkívül az ősspermi alapnyelv — valamint az uráli alapnyelv is — a mondatok közötti logikai viszonyt mind a mellé-, mind az alárendelést kötőszó nélküli mellérendeléssel is ki tudta fejezni. Az igeneves szerkezetek megvoltak már az ószlávban is, és ez a szerkesztésmód görög hatásra különösen kedvelt volt az óegyházi szlávban a biblia és a liturgia nyelvében. Mint-hogy az igeneves szerkezetek a zürjén nyelvben korábban is ismereteseek voltak, így az egyházi szövegek fordítói számára nem jelentett különösebb nehézséget ezen konstrukciók ózürjén nyelvre való lefordítása. Igaz, az óegyházi szláv szövegek hű követése révén az ózürjénben gyakran olyan megoldások születtek, melyek a zürjén nyelv struktúrájának, szabályainak nem mindig feleltek meg.

Melléknévi igenevek (participiumok)

Cselekvő folyamatos melléknévi igenév: *-iš* (ritkán: *-eš*). Pl.: *kod jeze gortjasin velišjas kīlanīs* 'в онъ же вси сущии во гробехъ слышатъ' | 'amikor a halottak meghallják' (Ján. 5, 66); *aje mijan, vel-tj-dalan-inin veleše* 'Отъче нашъ иже еси на небесехъ' | 'Miatyánk, ki vagy a mennyekben' (69); *mezēs nimjen lokteš bur-šien* 'благославен, грядый во имя Господне' | 'Áldott, aki jön [jövő] az Úr nevében' (68); *bara loktiš nimalanket* 'И паки грядущаго со славою' | 'de újra eljön [jövő] dicsőségben' (Hiszekegy, 68); *ajis ordin purdla dorin pukiš* 'и сидяща одесную отца' | 'ott ül [ülő] az Atyának jobbján' (uo.); *seš velmeššis jen avramlu, tambri tupu dorin pukišlu šilu* 'яви же ся Аврааму Бог у дуба Мамрия, сидящу ему' | 'Az Úr megjelent neki Mamre terebintjénél, amikor... ült' ['ülőnek, neki'] (Mózes, Ter. 18/1, 39, 40); *ajis petališ, olem užališ veža polteš* 'И в духа святаго, Господа, животворящаго иже от отца исходящаго' | 'a Szentlélekben, Urunkban és éltetőnkben, aki az Atyától... származik' (Hiszekegy, 68); *og suenim užišjasli* 'не имамы предварити умерших' | 'nem előzzük meg az elhunytakat' (Pál, Tessz. 1/4, 65). Az *og suenim* nyilván elírás *og sue* helyett.

Szenvedő folyamatos melléknévi igenév: *-an*. Pl.: *acís ajket i piket jurbitan* 'иже со отцем и Сыном спокланяема' | 'Akit épp úgy imádunk... , mint az Atyát és a Fiút' ['maga az Atyával és Fiúval együtt imádott/imádva (van)'] (Hiszekegy, 68).

Szenvedő (ritkábban cselekvő) befejezett melléknévi igenév: *-em* (ritkán: *-am*) *-ema*. Pl.: *ajiš čužem* 'от отца рожденного' | 'Aki az Atyától született' (Hiszekegy, 67); *siži i jen isus mogiš užamjazdi vajas siket* 'так и Бог умершыя в Иисусе приведет с ним' | 'akkor Isten vele együtt feltámasztja azokat is, akik Jézusban hunytak el' (Pál, Tessz. 1/4, 65); *veveš mezeš voan dirje mi olemajas, miłtsalemajas* 'яко мы живущии оставшии в пришествие Господне' | 'Mi élők ['éltek': partperf.], akik az Úr eljöveteléig megmaradunk' ['megmaradottak'] (uo.); *acís nimalędem* 'иже... и сславима' | 'Akit... dicsőítünk' ['maga... dicsőített/dicsőítve (van)'] (Hiszekegy, 68). Az igenévnek az első három példában cselekvő, az utolsóban szenvedő értelme van.

Tagadó értelmű cselekvő és szenvedő melléknévi igenév: *-tem* (ritkán: *-tim*). Pl.: *tiđaltem kožin nollemnīs* '[англьський] невидимо дориносима чиним' | 'láthatatlan ajándékot hoztak' (67); *vęžaęs kujimaęs... jukilťimes* 'Троицу... нераздельную' | 'a Szentháromságot, ...oszthatatlant' (uo.); *čužem no užaltem* 'рожденна, несотворенна' | 'Született, de nem teremtmény' ['teremtett'] (Hiszekegy, 67).

Натáрозóи игенеvек

1. -ig. Pl.: *seš vęlmešis niľu jukligen kiljasę bi kojd* 'И явишая им разделени языци яко огнени' | 'Majd lángnyelvek lobbantak és szétszólva... különböző nyelveken kezdtek beszélni' ['majd megjelent nekik, tüzes formájú nyelveket osztva'] (Ap-Csel. 2/3, 42, 43); *i tiťtis beđen kartaęs, kiťen loinis pukigen* 'и исполни весь дом, идеже бяху сядяще' | 'és egészen betöltötte a házat, ahol egybegyűltek' ['...ahol ülve voltak (lettek)'] (Ap-Csel. 2/2, 42, 43).

2. *-mjs.* Pl.: *adžimjs pišjis vožža nilu* 'и виде и притече в сретение им' | 'Mihelyt meglátta őket, . . . eléljük sietett' (Mózes, Ter. 18/2, 39, 40); *seš kilmjs i lolženjs* 'и услышавше оживут' | 'S akik meghallják, azok élni fognak' (Ján. 5, 66).⁵

5.5. Kötőszók

Az igeneves szerkezetekkel kapcsolatban utaltunk arra, hogy az ősspermi alapnyelv, majd ennek folytatásaként az ózürjén nyelv mind a mellé-, mind az alárendelő viszonyt kötőszó nélküli mellérendeléssel is ki tudta fejezni. A kötőszó nélküli mellérendelés megvan a mai zürjén nyelvben is. Emellett óegyházi hatásra megindult a mellérendelő és alárendelő mondatoknak kötőszavakkal való kifejezése is. Ennek ékes bizonyága, hogy néhány

⁵ A hitvallás ószláv szövegének első szava *верую* 'hiszek', mely ige illativust — *vo* prepozíciót — vonz. Ezután következik — a prepozíció vonzatának megfelelően genitivusban, olykor accusativusban álló főnévvel vagy participiummal kifejezve — mindannak a felsorolása, amiben a keresztny embernek hinnie kell. A hitvallás következő egyes szám 1. személyű finit igéje *усповедую* 'vallom', majd a *чаю* 'várom'. Ezenkívül csupán a létige fordul elő finit alakban: *быша* 'lett', *бѣдем* 'lesz'. Az óegyházi szláv szöveget az ózürjén fordítás hűen követi: *верую* = *eskam*, *усповедую* = *vištalam*, *быша* = *loi*, *не бѣдем* = *abul*. A hitvallás zürjén szövegének első felében az *eskam* 'hiszek' ige szintén illativust vonz: *jenmę* 'Istenben' [tkp. 'Istenbe'], *aje bjd kutjše* 'mindenható Atyában' [tkp. 'Atyába']. A *верую . . . во тѣорца* 'Hiszek . . . Teremtőjében' szakasztól kezd eltérni az ózürjén mondat szerkesztés az óegyházi szlávtól: a *во тѣорца* ózürjén ekvivalensa (*užaljs*) ugyanis nominativusi alak, mely a mondatban névszói állítmányi szerepet tölt be; az alany az Isten, aki mennynek és földnek teremtője. Voltaképpen a következő szakasztól kezdve változik meg teljesen az ózürjén mondatok struktúrája: *eskam . . . eti mezešę isus kristos* 'Hiszek . . . az egy Úrban: Jézus Krisztusban'. Pontos fordítása: 'Hiszek . . . az egy Úrban, [aki] Jézus Krisztus'. Ettől kezdve az óesz. *верую* illativusi bővítményeit az ózürjénre alapalakban (nominativusban) álló főnevekkel, ill. participiumokkal fordították le. A tételes felsorolásokat tartalmazó mondatokban a fenti szakaszban kitett, később odaértett *isus kristos* 'Jézus Krisztus' az alany és az utána következő főnevek, ill. participiumok a névszói állítmányok. Pl.: *Верую во . . . Сына Божия* = *piis jenlęn* '[aki] Isten fia'; *Верую во . . . Света от света* = *jugidljš jugud* '[aki] Világosság a Világosságtól' stb., stb. Érdekes volna a különféle fordításokat egymással egybevetni, de ez messze túlnőne témánk keretein. Például a latin fordításban (*Credo in unum Deum . . .*) a hitvallás tételes felsorolásai hol a *credo* 'hiszek' ige bővítményei, hol pedig önálló mondatok: *Et resurrexit tertia die secundum scripturas* (önálló mondat) = óesz. [*Верую во . . .*] *И воскресаго в третій день по писанием* (participiális szerkezet).

mellérendelő kötőszó az óegyházi szlávból átkerült az ózürjén nyelvbe. Ezenkívül az ózürjén irodalmi nyelv megalkotói szláv mintára belső elemekből is konstruáltak kötőszavakat. Nyelvészeti szempontból itt arról van szó, hogy bizonyos partikuláknak (*ke*), határozószavaknak (*kīten*, *kuž*) és kérdő névmásoknak (*kōd*) a nyelvi szükségletnek megfelelően kötőszói funkciót kölcsönöztek.

A) Mellérendelő kötőszavak

a) Óegyházi szláv jövevények

a 'pedig, de, ellenben': *a l'ok užališjas lolžid kež mižmanlan* 'a сотворшии злая, в воскрешение суда' | 'akik gonoszat tettek azért, hogy feltámadjanak a kárhozatra' ['a gonoszat tevők ellenben a kárhozat feltámadására'] (Ján. 5, 66).

i 'és, is': *i jurbirtis muež* 'и поклонися до земли' | '[és] földig hajolt' (Mózes, Ter. 18/2, 39, 40); *i mu vilin* 'и на земли' | 'azonképpen itt a földön is' ['a földön is'] (Miatyánk, 69). Az *i* a leggyakoribb kötőszó az ózürjénben (l. Lytkin 1952:130). Ez könnyen érthető, hiszen a mondatok közti (kötőszó nélküli!) kapcsolatos viszony a finnugor kortól kezdve mind a mai napig a legkedveltebb a zürjén nyelvben (e jelenségre vonatkozóan vö. Schlachter 1974:331—336).

no 'de, azonban, ellenben': *čužem no užaltēm* 'рожденна, не-сотворенна' | 'Született, de nem teremtmény' (Hiszekegy, 67).

b) Belső keletkezésű kötőszavak

seš 'és, és aztán', vö. (Fokos-Fuchs) V AV Ud. Sz. Le. Pr. *seš* 'von dort; hierauf, darauf, darnach'. Pl.: *seš petenīs bur užališjas* 'И изыдут сотворшии благая' | 'és előjönnek. Akik jót tettek' (Ján. 5, 66); *seš pondinīs vejpnīs mēd kiljasen* 'и начаша глаголати иными языки' | 'és különböző nyelveken kezdtek beszélni' (ApCsel. 2/4, 42, 43); *seš siži mezesket nemas loamnīm* 'и тако всегда с Господем будем' | 'és így örökké az Úrral leszünk' (Pál, Tessz. 1/4, 66).

čeč-ke 'de, hanem', vö. (WUo.) V Sz. I Ud. P *čeč* 'zusammen, zugleich', V Sz. Pecs. Lu. Ud. P *-ke*, AV *-ke* 'wenn'. Pl.: *čeč-ke*

vužas kulamlis̄ olēm pičkē 'но преидет от смерти в живот' | 'hanem már át is ment a halálból az életre' (Ján. 5, 66); *čēč-kē ajlēn gažšē* 'но воли Отца' | 'hanem annak akaratát' ['hanem az Atya akaratát'] (Ján. 5, 67); *čēč-kē mīnti mijandi varkešlīs* 'нъ избави ны от лоукаваго' | 'de szabadíts meg a gonosztól' (Mia-tyánk, 69).

B) Alárendelő kötőszók

kē 'ha', vö. (WUo.) V Sz. Pecs. Lu. Ud. P *-kē*, AV *-ke* 'wenn'. Pl.: *mz (mežesē) jenmē bara-ē adžim-kē medalsē te vožad* 'господи аще, есмь обрел благодать пред тобою' | 'Uram, ha kegyelmet találtam színed előtt' (Mózes, Ter. 18/3, 39, 40); *eskamnijm-kē, veveš iisus kuli, lolži* 'Яще во веруем, яко Иисус умере и воскрепе' | 'Ha Jézus, mint ahogy hisszük, meghalt és feltámadt' (Pál, Tessz. 1/4, 65).

kīten 'ahol', vö. (WUo.) V Sz. Pecs. Lu. Le. Ud. P *kīten*, I *kīten*, P *kīte'n* 'wo'. Pl.: *kīten loinis pukigen* 'идеже бяху седяше' | 'ahol egybegyűltek' (ApCsel. 2/2, 42, 43).

veveš 'mert, mivel, minthogy, (a)hogy < *veš-veš*, vö. (Fokos-Fuchs) *veš*: V Sz. Le. *veš-kē*, Pr. *veš-ke* (Partikel zur Bildung des Konditionals:)'zwar, wohl', V P *vešig* (verstärkend in Verneinungen) 'nicht einmal, gar nicht, kein', Ud. Le. Pr. FV Vm. *veš* 'ganz, all, alles', V *veš-kod* 'einerlei, gleichgültig'. Pl.: *eskamnijm-kē veveš iisus kuli, lolži* 'Яще во веруем, яко Иисус умере и воскрепе' | 'Ha Jézus, mint ahogy hisszük, meghalt és feltámadt' (Pál, Tessz. 1/4, 65); *veveš ačīs mežes jenlēn čektēmen* 'Яко сам Господь в повелении' | 'A parancsszóra... az Úr maga' ['mivel Isten parancsára maga az Úr'] (uo.); *veveš loktē jēz* 'яко грядет час' | 'Elérkezik az óra' [mert eljön az idő] (Ján. 5, 66); *veveš piis mortlēn vim* 'яко Сын человекъ есть' | 'mert hiszen ő az Emberfia' (uo.); *veveš og korsī as gažes* 'яко не ищу воли моя' | 'mert nem a magam akaratát keresem' (67).

veveškid 'mivel' < *veš-veškid*, vö. *veš* (l. fent), (WUo.) V AV Sz. Pecs. Lu. Ud. I *veškid*, P *veškit* 'gerade, wahr, wahrhaftig;

recht'. Pl.: *veveškid bidenlen kanes boštigen* 'яко да царья поди-
 мем' | 'mivel mindenki királyát fogadva' (67); *veveškid ina giri-
 šedniš tenē* 'Достоинo есть яко воистину блажити тя' | 'mivel
 igazságos magasztalni téged' (68).

kod 'aki, amely(ik)', vö. (WUo.) V Lu. Ud. I *kod*, P *kēd* 'wer?',
 welcher?'. Pl.: *seš munadnid tu tuje, kodudliš kežidnid as ver orde*
 'и посем минете на путь свой, с него же свратитесь семо к
 рабу своему' | 'aztán tovább mehettek. Hiszen azért ejtettétek
 útba szolgátokat' ['aztán tovább mentek az útra, amelyről betér-
 tetek szolgátokhoz'] (Mózes, Ter. 18/5, 39, 40); *kodjaslen abul*
kežašan 'и прочим не имеющим надежды' | 'akiknek nincs
 reményük' (Pál, Tessz. 1/4, 65).

kuž, kuži, kuži, kužik 'ahogyan, miképpen', vö. (WUo.) V Sz.
 Pecs. Lu. Le. P *kiž*, I *kuž*, *kuž*, Ud. *kuž* 'wie?', V Sz. Lu. P *kiži*,
 V *kiži*, AV *kuži* 'wie', V *kižik* 'wie?'. Pl.: *kuž i mi ineltamnim* 'яко
 и мы оставляем' | 'miképpen mi is megbocsátunk' (Miatyánk,
 69); *kuži poltes šetis niļu vormedčiniš* 'яко же дух даяше им
 провещавати' | 'ahogy a Lélek szólásra indította őket' (ApCsel.
 2/4, 43); *siž užal, kužik šiin* 'такo створи, якоже глагола' |
 'Tedd, amit mondtál' ['Úgy cselekedj, ahogy mondtad'] (Mó-
 zes, Ter. 18/5, 39, 40).

kuž-ke 'amikor', vö. (WUo.) V Sz. P *kiž-ke*, Lu. P *kič-ke*, I
kuž-ke, Ud. *kuž-ke* 'irgendwie'. Pl.: *kuž-ke kulemajas kišasnīs*
gorasē jen pilēn 'егда мертвии услышат глас Сына Божия' |
 'amikor a halottak meghallják az Isten Fia szavát' (Ján. 5, 66).

kučem-ke 'mint, miként, miképpen', vö. (WUo.) V Sz. Lu. Ud.
kučem-ke, Sz. Ud. *kuče-m-ke*, I *kučem-ke*, P *kiče-m-ke* 'irgen-
 dein, irgendwelcher'. Pl.: *kučem-ke vel-tiḏalan-iniṇ* 'ака на небе-
 си' | 'miképpen mennyben' (Miatyánk, 69); *med od težde, kučem-
 ke i mukēd vojtiṛ* 'да не скорбите, якоже и прочии' | 'hogy ne
 szomorkodjatok, mint a többiek' (Pál, Tessz. 1/4, 65).

5.6. A szintaktikai (grammatikai) viszonyok interferenciája
 A következő interferenciajelenségeket soroljuk ide: 1. szórend,

2. moduláció, 3. kongruencia (vö. Weinreich 1968: 37—39). Közülük a moduláció (hangsúly, hanglejtés, szünet stb.) — vagyis a szupraszegmentális elemek csoportja — az ózürjén esetében nem tanulmányozható, mivel írott nyelvvel van dolgunk. A szórend és a kongruencia területén jelentkező interferencia jól ismert jelenség, mivel a szintaktikai viszonyok elhanyagolása és helytelen alkalmazása a nyelvi kontaktusokat tárgyaló szakirodalomban jól van adatolva. Ezen interferenciatípus közönséges volta azzal magyarázható, hogy az egyszerű kétnyelvű beszélők nem veszik észre, hogy megsértik a fennálló szintaktikai viszonyokat (Weinreich: i. h. 39). Az ózürjén nyelv is bőségesen nyújt anyagot a szórend és az egyeztetés területén megnyilvánuló interferenciára, hiszen az óegyházi szláv szövegek fordítói a szöveghűség érdekében szinte észrevétlenül és akadálytalanul tudták átültetni az eredeti szintaktikai szerkezeteket a zürjén nyelvbe.

A) Szórend

a) A birtokos jelzős szerkezet szórendje — Itt a legszembetűnőbb az eredeti zürjén szórendtől (birtokos jelző + birtokszó) való eltérés. Óegyházi szláv hatásra a szerkezet tagjainak a sorrendje felcserélődik. Pl.: *pijs mortlen* 'Сын человек' | 'Emberfia' (Ján. 5, 66); *gorase jen pilen* 'глас Сына Божия' | 'az Isten fia szavát' (uo.); *pijs jenlen eti cužem* 'И во . . . Сына Божия единороднаго' | 'Isten egyszülött Fiában' (Hiszekegy, 67): a helyes szórend *jenlen eti cužem pi* volna: 'Isten egyszülött Fia'; *lölžid kež mižmanlan* 'в воскрешение суда' | 'hogy feltámadjanak a kárhozatra' ['a kárhozat feltámadására'] (Ján. 5, 66); *ežes vožin čomlen silen* 'перед дверьми храму его' | 'sátra bejáratánál' (Mózes, Ter. 18/1, 39, 40): mai zürj.: *silen čom ežes vožin* 'sátra ajtaja előtt'; *ineltaneš grekjasliš* 'во оставление грехов' | (a bűnök bocsánatára) ['a bűnök bocsánatát'] (Hiszekegy, 68). — A birtokos jelzős szerkezetekben a fordított szórend különösen akkor kedvelt, ha a jelző birtokos névmás (személyes névmás genitivusi alakja). Pl.: *aje mijan* 'Отче Наш' | 'Miatyánk' (69), *nimid tenad* 'имя твое'

| 'a te neved' (uo.); *jord'jaleme menam* 'суд мой' | 'Ítéletem' (Ján. 5, 66); *pədes tijan* 'ноги ваша' | 'lábatokat' (Mózes, Ter. 18/4, 40); *i poltesidlu tenad* 'И духови твоemu' | 'és a te lelkednek' (67). Vö. Baker 1983:102.

b) Fordított szórend van azokban a névutós — eredetileg határozószós — szerkezetekben, amelyek alapszava esetrágos szó. Pl.: *matid siliš* 'верху его' | 'előtte' [közeliében'] (Mózes, Ter. 18/2, 39, 40); mai zürjén *sijš matin* vagy *matin sijš* (Lytkin 1952:118); *vožža niļu* 'в сретение им' | 'előjük' (uo.); a mai zürjén szórend: (Fokos-Fuchs) Pr. *vočča* (< *vožša*), Vm. *vočča*, Ud. *vejčča*: Ud. *sijl vejčča* 'ihm entgegen'.

C) „A zürjénben a mondatrészek sorrendje meglehetősen szabad. Ezáltal a szórend stilisztikai lehetőséget nyújt bizonyos gondolati árnyalatok kifejezésére” (Rédei 1978:95). A legáltalánosabb szórendi típus az SVO, kiváltképp akkor, ha a tárgy határozott. Határozatlan tárgy esetén SOV a szokásos szórend (SovrKomi 2:121); l. még Baker 1985:36. Élénk előadásban az állítmány állhat legelő is. Ez a VSO szórend ócegházi szláv hatásra kedvelt volt az ózürjénben. Pl.: *seš velmeššis jen avramlu* 'яви же ся Аврааму Бор' | 'Az Úr megjelent neki' ['és megjelent az Isten Ábrahámnak'] (Mózes, Ter. 18/1, 39, 40); *seš velmeššis niļu* 'И явишая им' | 'Majd lángnyelvek lobbantak . . .' ['majd megjelent nekik'] (ApCsel. 2/3, 42, 43); a modern bibliafordításban is VS a szórend: *i tidovčisni nali* (VK 1979:309); *loinš biđen edget šelemen et inin* 'Беша вси единомушно вкупе' | 'ugyanazon a helyen mindnyájan együtt voltak' (ApCsel. 2/1 uo.); a mai fordításban SV a szórend: *naje stavniš velini etlaines etviv* (VK 1979:309); *seš tirisniš biđen veža poltesen* 'Исполнишася вси духа свята' | 'Mindannyiukat eltöltötte a Szentlélek' (ApCsel. 2/4, 42, 43); a modern bibliafordításban SV szórend van: *i stavniš tirini jugid lolen* (VK 1979:309).

B) Kongruencia

A kongruencia szabályaira vonatkozóan l. Rédei 1978:84—95. Külön kiemeljük, hogy a jelző és a jelzett szó között — éppúgy,

mint a finnugor nyelvekben általában — sem számban, sem esetben nincsen egyeztetés. Ennek a szabálynak a hangsúlyozására azért van szükség, mivel az ózürjén nyelvben ögyházi szláv hatásra a jelző és a jelzett szó egyeztetése szinte következetesnek mondható. Pl.: *vežaes polteses* 'и Святого духа' | 'a Szent Lelket' (67); *vežaes kujimaes, etjeteses, jukiltemes* 'и . . . Троицу, единосущную и нераздельную' | 'a Szentháromságot, az egylényegűt, az oszthatatlant' (67): az *e*. és *j*. értelmező, így az egyeztetés helyénvaló; *pīr gišes i vejpantemes jennimlen inše* 'присноблаженную и непренепороченную и мать Бога нашего' | 'a mindig boldog és szeplőtelen Istenanyát [Istenünk anyját]' (68); *olem užališlu kujimalu* 'az életet teremtő Szentháromságnak' (67); *šuis mežes as orde voemjaslu juđejsajslu* 'mondta az Úr a hozzájött zsidóknak' (66); *ikšajas xeruvimjas kinja* | 'Честнейшую херувим . . . без сравнения' 'a tiszteletreméltó kerubokon kívül' (68).

Az értelmező jelzett szavával megegyezik. Az appozíció az egyházi szláv hatástól függetlenül keletkezett kategória a zürjén nyelvben, de az ózürjénben való gyakori előfordulása szláv hatásnak tulajdonítható. Pl.: *kreka mortes, vašukes* 'грешного человека, Васюка' | 'a bűnös embert, Vaszuket' (33); *kutis čel ešes, bureš* 'и поя телец тучен и добр' | 'kiválasztott egy fiatal és erős borjút' (Mózes, Ter. 18/7, 39, 40); *veža (idegas)lan, pavellen liđjanis* 'a szent apostolnak, Pálnak az olvasmánya' (65); *nimalan jenlu, ajlu* 'Dicsőség az Istennek, az Atyának' (69). Baker (1983:103) a fenti szerkezetekben hátravetett jelzőről (postposed attributive adjective) beszél, de Raija Bartens észrevételére hivatkozva (l. lapalji jegyzet) megengedi, hogy mégis inkább appozícióval van dolgunk. Véleményünk szerint az idézett példák egyértelműen értelmezős konstrukciók. Baker (i. h.) úgy nyilatkozik, hogy a hátravetett jelzőre (= értelmezőre) a biblikus szövegekben csak egy példa található (az általam második helyen idézett). Én négy példát közlök az appozícióra az ózürjén szövegekből, de tényleges számuk ennél jóval nagyobb.

5.7. Nyelvek érintkezésekor megtörténhet, hogy az idegen mintát utánzó replika olyannyira megsérti a fennálló szintaktikai viszonyokat, hogy az eredmény vagy képtelenség, vagy olyan állítás, amely csak az eredeti szöveg implikációja révén válik érthetővé (Weinreich 1968:37—38). A következők során az ózürjén szövegekből közlök néhány olyan példamondatot, amelyek a zürjén nyelv szempontjából abszurdnak tűnnek, a mai zürjének számára érthetetlenek — ezt tanúsítja néhány megkérdezett zürjén kollégám is —, és feltehetőleg ószláv ismeret nélkül a korabeli zürjénség sem értette meg őket hiánytalanul. E mondatok oly hűen másolják az óegyházi szláv szórendi, igeneves és egyéb szintaktikai szabályokat, hogy csupán az eredeti szláv szöveggel szembeesítve lehet őket megérteni. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy az efféle kevésbé sikerült — mondhatnám: zavaros — fordítások az ózürjén szövegekben csak helyyel-közzel fordulnak elő. Pl.: *veveš menam šuanliš kilziš i eskiš ištišli menę kutas nemja olemęs* 'яко слушаю словесе моего и веруяй пославшему мя, имать живот вечный' | 'Aki hallja szavamat és hisz annak, aki küldött, az örökké él' [szó szerint: 'mivel az én szavamat halló és az engemet küldőnek hívó örök életet fog bírni'] (Ján. 5, 66); *čęč-kę ajlen gažę menę išteplen* 'но воли пославшаго мя Отца' | 'hanem annak akarátát, aki küldött' [szó szerint: 'hanem az engemet küldött Atyának az akarátát'] (Ján. 5, 66); *vožinžig ber nemjas kinja* 'прежде всех век' | 'az idő kezdete előtt' [szó szerint: 'korábban minden időknél/időkön kívül'] (Hiszekegy, 67); *kežalam ložanęs kulęmajasli* 'Чаю воскресения мертвых' | 'várom a holtak föltámadását' [szó szerint: 'várom a föltámadást a holtaknak'] (Hiszekegy, 68); *kežalam... olemęs loan nemas* 'Чаю... и жизни будущего века' | 'várom... [és] az eljövendő örök életet' [szó szerint: 'várom... az életet a jövőendő életben']: *seš kežtemas' vellis' bua-kili kučem-kę nollem šil-polteš* 'И бысть внезапну с небесе шум яко носиму дыханию бурну' | 'Egyszerre olyan zúgás támadt az égből, mint-ha csak heves szélvész közeledett volna' [szó szerint: 'és váratlanul az égből zúgott mint a sodort szélvihar'] (ApCsel. 2/2, 42, 43).

6. Ami az óegyházi szláv és az ózürjén irodalmi nyelv közötti interferenciajelenségeket illeti, ezek elsősorban az ózürjén nyelv szókincsére és szintaxisára terjednek ki. Jövevényszó — amint láthattuk — mindössze öt került át az ózürjénbe, de igazán meghonosodott szónak csak egy tekinthető (*grek* 'bűn'), 1. 4.5. Ezenkívül még három kötőszót is átvettek (*a, i, no*, 1. 5.5 A/a), ezek a mai zürjén nyelvnek is produktív elemei. Noha a közvetlen átvételek száma csekély, a szemantikai jellegű kölcsönzések száma nem jelentéktelen: 1. idegen szó visszaadása (reprodukálása) saját nyelvi elemekkel; 2. szóalkotás vagy szóteremtés. Az óegyházi szláv hatásra keletkezett neologizmusok száma — a két hibrid kölcsönzéssel együtt (*jud'ejsa, ijud'ejsa* 'zsidó, *kreka* 'bűnös') — 64. Ez a szemantikai interferenciajelenségek tanulmányozásához elegendő, ugyanakkor a teljes adatolt ózürjén szókincsnek mindössze 10%-át képezi. A szókincsre gyakorolt óegyházi szláv hatásnál sokkal jelentősebb volt a szintaktikai interferencia. Megállapíthatjuk, hogy az ózürjén irodalmi nyelv művelőinek sikerült olyan nyelvet létrehozniuk, amelyik a szókincs, de főleg a szintaxis vonatkozásában jelentősen eltért a korabeli zürjén népnyelvtől.

A mondottakkal kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy mennyiben alkalmasak az ózürjén szövegek a zürjén nyelv múltjának a tanulmányozására. A szövegek alapján V. I. Lytkin megírta az ózürjén nyelv nyelvtanát: *Drevnepermskij jazyk* 1952: 88—121. Az eddigi hangtörténeti kutatások bebizonyították, hogy az ózürjén nyelv rendkívül hasznos, nem egy esetben perdöntő adalékokat nyújt a zürjén és a permi vokalizmustörténet kutatásához. Ugyanezt mondhatjuk el a történeti alaktan kutatásáról is.

A szövegek számos régi, ma már kihalt szót tartalmaznak, illetőleg meglevő szavak elavult vagy kiveszett jelentéseit ismerik. Tehát bizonyos fenntartásokkal — a neologizmusok kiszűrésével — az ózürjén szövegek a szókincs vizsgálatához is tanulságos adatokat szolgáltatnak.

A szövegeken jól lehet tanulmányozni a szintaktikai interferencia jelenségeit. Úgy vélem, ezt a fenti elemzések során sikerült bebizonyítanom. Ugyanakkor az eredeti, finnugor gyökerű szintaxis kutatására a szövegek kevésbé alkalmasak. A szintaktikai elemzésekből tulajdonképpen az a tanulság vonható le, hogy az ózürjén nyelv zürjén szóanyagán és alaktanon alapuló, de óegyházi szláv szintaxissal keresztül-kasul átítatott nyelv volt. Ha az óegyházi szláv hatásra keletkezett szintaktikai sajátosságokat elkülönítjük — hiszen munkám egyik célkitűzése ez volt —, akkor kellő óvatossággal az ózürjén szövegek még a szintaxis kutatásához is hasznos tanulságokkal járhatnak. Az erős egyházi szláv hatás ellenére ki-kicsillan a szövegekből az eredeti zürjén (← ősspermi ← finnugor) mondattani szerkezet. Hogy ez valóban így van, azt szeretném néhány példával is illusztrálni. Pl.:

1. A birtokos jelzős szerkezetben a birtokos jelző alapalakban van (óegyházi szláv hatásra gyakoribb a *-len* genitivusragos alak): *mezēs kilan* 'словом Господиным' | 'Az Úr tanítása alapján' ['az Úr szavával'] (Pál, Tessz. 1/4, 65). Nagyon archaikusak azok a szerkezetek, amelyekben a ma szokásosabb birtokos névmás helyett birtokos jelző szerepben a személyes névmás alapalakját (nominativusát) használják: *mi vižan pidje* 'и нашего ради спасения' | 'a mi üdvösségünkért' (Hiszekegy, 67), vö. Rédei, 1962:203.

2. Az eredeti jelöletlen birtokos jelzős szerkezetet jól őrzik a névutós kifejezések, melyek előtt az alapszó az ózürjén szövegekben is alapalakban szerepel. Pl.: *sara orde* 'к Cappe' | 'Sárához' (Mózes, Ter. 18/6, 39, 40); *mešješ orde* 'к кравы' | 'az állatokhoz' (uo.); *tambri tupu dorin* 'у дуба Мамрия' | 'Mamre terebintjénél' (uo. 18/1). A névutós szerkezet alapszavaként álló személyes névmás is alapalakban van, jóllehet a mai nyelvben ezekben a szerkezetekben elég gyakori a genitivusi (birtokos névmási) forma (Rédei 1962:202). Pl.: *te vqžad* 'пред тобою' | 'színed előtt' ['előtted'] (Mózes 18/3, 39, 40); *mi mogiš vojtiř mogiš* 'Нас ради человек' | 'Értünk, emberekért' (Hiszekegy, 67).

3. A számnévi jelző után — az ószlávtól eltérően és a finnugor szerkezetnek megfelelően — egyes szám van: *loj 3 tašti seštem piš i uŝal 3 kelđem nañ* 'и вмести три спуды муки чисты и сотвори потребники' | 'Végy gyorsan három adag lisztet keleszd meg és süss lepényt' (Mózes, Ter. 18/6, 39, 40).

7. Az ma már köztudott a permisztikában, hogy a Permi Szent István és misszionáriustársai az ózürjén irodalmi nyelv alapjául az Uszty-Vym környéki AV nyelvjárást tették meg. Kérdéses viszont, hogy a zürjének az általuk lefordított bibliai és liturgiai szövegeket megértették-e maradéktalanul. Ha tekintetbe vesszük mindazokat az óegyházi szláv hatásra keletkezett szókinszbeli neologizmusokat és szintaktikai sajátosságokat, amelyek a korabeli zürjén népnyelv szellemétől és grammatikai szerkezetétől lényegesen eltértek, akkor e kérdésre egyértelműen nemmel kell felelnünk: a nyelvújítási szavakkal és idegen eredetű konstrukciókkal megtűzdelt nyelvet az egyszerű nép nem érthette meg teljesen. De ez nem csupán az ózürjén egyházi nyelv sajátossága volt. A korabeli orosz népnyelv is olyannyira eltért az óegyházi szláv nyelvtől, hogy az oroszok sem érthették meg teljes egészében az egyház archaikus nyelvét. Az egyházi szláv nyelv fordulatain, egész grammatikai struktúráján erősen érződik a Szaloniki környéki görög nyelv hatása. Ily módon a görög-szláv egyházi nyelvi tradíció — kifejezőkészlet és grammatikai konstrukciók — zürjén köntösben átkerült az ózürjén nyelvbe is. A bibliai és liturgikus szövegek fordítói a szent szövegek iránti tiszteletből ragaszkodtak az eredeti források nyelvi fordulataihoz és szintaktikai szerkezeteihez. A nyelvújítási szavak és az idegen szintaxis bizonyos, a köznapi nyelvtől eltérő szent sejtelmességet kölcsönöztek az ózürjén irodalmi nyelvnek (vö. Baker 1983: 105). A hétköznapi nyelvének és a vallási szertartások, szent könyvek nyelvének egymástól való különbözésére számos párhuzam kínálkozik a legkülönbözőbb kultúrákból. Ezzel kapcsolatban csupán a legismertebb szent avagy szakrális nyelveket szeretném

emlékezetbe idézni: héber, szanszkrit, az Aveszta nyelve (óperzsa), görög, latin. Ide sorolhatók a természeti népek hiedelemvilágának, vallási képzeiteinek tabu-kifejezései is.

Az ózürjén egyházi irodalmi nyelv 16. század utáni fokozatos elsorvadását azzal szokták magyarázni, hogy a későbbi orosz anyanyelvű klérus már nem értette meg az ózürjén szövegeket. Ez részben igaz is, de számolnunk kell az ózürjén nyelvű liturgia céltudatos elsorvasztásával is. Az ortodox egyház történetéből tudjuk, hogy Konstantinápoly eleste (1453) után a központosító orosz hatalom és az orosz ortodox egyház Moszkvát tekintette és nevezte a harmadik Rómának (vö. Schaeder 1963: 127; Heiler 1971: 59; Hauptmann—Stricker 1988: 252). A 16. századtól kezdődően kezd a moszkvai egyház határozottan orosz nemzeti jelleget ölteni. Ezzel a szemléleti változással és az orosz állam expanzív terjeszkedésével függ össze a nem orosz nyelvű egyházi nyelvek fokozatos kiszorítása a templomokból. Az idézett egyháztörténeti művek az egyházi nyelvvel (nyelvekkel) kapcsolatos intézkedésekről nem szólnak, de ez az argumentum ex silentio arra utalhat, hogy a kisebb nyelvek háttérbe szorulása, ill. eltűnése nem volt említésre méltó tényező az orosz ortodox egyház történetében. Oroszország északi és keleti (szibériai) felében lakó nem orosz népek körében a kereszténység terjeszkedésének megerősödése a 16. század vége felé Makarij moszkvai metropolita nevéhez fűződik (Barsov 1900: 754). Ez a hittérítő tevékenység már egyértelműen egyházi szláv, illetve orosz nyelven folyt. Nos, ezzel az orosz egyházi és állami terjeszkedéssel függhet össze a szláv (orosz) egyházi nyelv elterjedése is a Zürjénföldön.⁶

⁶ Hálas köszönetet mondok M. Peyfuss (Institut für Ost- und Südosteuropaforschung der Universität Wien) kollégának azért, hogy a fenti történeti-egyháztörténeti forrásokra felhívta a figyelmemet.

FÜGGELÉK⁷

Először a LE-féle szövegeket (l. Lytkin 1952:65—69) közlöm fonematikus átírásban, a könnyebb áttekinthetőség céljából megtartom V. I. Lytkin közlési eljárását (sorbeosztás és sorszámozás, az elválasztás rendje). Ezt követi a szó szerinti magyar fordítás, közbeékelem az újszövetségi részletek és két ima (Miatyánk, a niceai-konstantinápolyi zsinat hitvallása) egyházi szláv megfelelőit. Ezzel kapcsolatban megjegyzem, hogy V. I. Lytkin a LE-féle szövegekhez csak jegyzeteket csatolt (69—74), fordításukat nem adta meg. Ezután következik a Služebník, a Molitvoslov és a Liturgikon alapján a liturgiai szövegrészletek egyházi szláv és magyar fordítása. A függelékkel az ózürjén nyelvelmékek tanulmányozását szeretném elősegíteni. A három abur-írású nyelvelméket (Lytkin 1952:32—33, 39—40, 42—43) nem vettem fel a függelékbe. Ezek tanulmányozása a cirill betűs fonematikus transzkripció és a megadott egyházi szláv/ orosz eredeti, illetőleg fordítás alapján nem ütközik nehézségekbe.

A LE-féle szövegek fonematikus átírásban

amiń
mezeşę mǐlǐştǐ.
tenid mezeşę
veža jenme, veža ćorǐ-
5. de, veža kulteme,
mǐlǐştǐ mijandǐ.
şelun karsalǐ ĵstem v-
eža idegaslan pav-
ellen lǐdjanǐs.

⁷ Egyes egyházi szláv szövegek — a függelékben közölt újszövetségi szövegrészek és a Hiszekegy — megküldéséért Gerta Hüttl-Folter kolléganőnek (Bécs) és Peter Houtzager kollégának (Groningen) tartozom köszönettel.

10. ɛn-tirje gaža-
lam, med tɛdadnɪd uza-
mejas doriś, med od
tɛždɛ, kučɛm-kɛ i mukɛd
vojtɪr, kɔdjaslɛn abul
15. kɛžaśan. eskamnɪm-kɛ
veveś iisus kuli, lɔl-
zi, siʒi i jen isus mo-
giś užamjazdi
vajas siʒet, tajes i
20. vej pam tijanli mezes
kilan veveś me-
zes voan dirje mi olɛma-
jas mɪltsalɛmajas
og suɛnɪm užisjasli.
25. veveś acis mezes
jenlɛn čɛktɛmɛn i śur
gumɛn, borda ideglɛn
goraɛn lɛt'čas vɛl-
liś i kulɛmajas xristos
30. doriś lɔlʒɛniś
voʒdor seś olɛmajas
i mi mɪltsalɛmajas
čɛč niʒet šuboltɛm
loamnɪm piljasɛn
35. mezes voča panid kɛʒ
lebanid; seś siʒi me-
zesket nɛmas loam-
nɪm.
nimalan tenid, mezesɛ.
40. ivanlɛn lidʒanɪs.
śuis mezes as ordɛ
voɛmjaslu ijudɛjsajasli:
ina veśtas vej-

- pam tijanlu, veveš
45. menam šuanliš
 kılzış eskış
 ıstışlı mene kutas
 nēmja olēmēs i jordja-
 lēm pičkē oz vo, çeč-ke
50. vužas kulamlış olēm
 pičkē, ina veštas vej-
 pam tijanlı, veveš
 loktē jez i enē vim
 kuž-ke kulēmajas kī-
55. lasnīs gorasē jen pi-
 lēn, seš kılmiš i löl-
 ženīs, kuž sī ajis olē-
 mēs kutas as pičkas,
 siž šetas piisli
60. kutnīs olēmēs as pič-
 kas. iždalanēs šetas
 sili jord'jalēmēs u-
 žalnīs, veveš pi-
 is mortlēn vim.
65. id vomīžaš talu, ve-
 veš loktēs jez, kōd
 jeze gortjasin vē-
 lišjas kılasnīs go-
 rasē sılēn; seš petē-
70. nīs bur užališjas
 lölzid kež olēmłan,
 a l'ok užališjas löl-
 zid kež mižman-
 lan. og vermī me
75. užalnīs assīm ni-nē-
 mēs. kuž kılām, jord-
 jalam; jord'jalēmē menam

- vim veš; ve-
veš og koršī as ga-
80. žēs, čēč-ķē ajlēn gažsē
menē īstēmlēn.
nīmalan tenid mezēsē.
mezēsē, mīlīštī.
tenid mezēsē.
85. amiñ.
kuži xeruvimjas (ulj-
posēs) pertīgen olēm
užalīšlu kuimalu ku-
im vēža šilanēs vaji-
90. gen, bīdēnēs ēne olasa-
ēs īlē vulžamnīm
tēžēs.
vevešķīd bīdēnlēn
kanēs boštīgen, borda
95. idēgjasēn tīdaltēm
kožīn nolēmnijs artja-
sēn, al'īlujja.
amiñ.
mezēsē, mīlīštī
100. tenid mezēsē.
ī pōltesīdlu tenad.
ajēs ī piēs ī vēža-
ēs pōltesēs, ī vēzaēs
kuīmaēs, ētjētesēs, jukīl-
105. tīmes.
eskam ēti, jenmē aje,
bīd kutīše, vēl-tīda-
lan-inēs ī muēs ī bēx
tīdalēmēs ī tīdalte-
110. mēs užalīš, ēti me-
zēsē isus kristos,

- piis jenlen, eti ćužem,
 ajiś ćužem vožinžig
 ber nemjas kijnja, jugid-
115. liś jugud, jen ine jenliś
 ćužem, no užaltēm, eti
 eć ajisket, sjen bi-
 den loi mi mogiś voj-
 tır mogiś, mi vižan pi-
120. dje letćem vel-tıdalan-
 inis, jaježsem veža
 poltesis, mortasem.
 i padj košem mi pidje
 ponti pilat vožin, šoge-
125. dem i kundem, lolžem
 kojmed lunę gižem
 kuža, kaem vel-tıdalan-
 ine, ajiś ordin purdla
 dorin pukiś, bara lo-
130. ktis nimalanket
 vordjalnis loljajasli
 i kulėmajasli i kanala-
 nasli vajmanis abul.
 ajiś petaliś, olem uža-
135. lis
 veža poltes, acis
 ajket i piket jurbitan,
 acis nimalėdem, vož-
 šiiśjasen vejpes, eti .
140. veža eksema idegasa vižko.
 vištalam eti vejtl-
 nes, ineltanes grek-
 jasliś, kežalam lol-
 žanes kulėmajasli, olę-
145. mes loan nemas. amin.

- mîleş, uri, viş, şilan.
 pöltesîdket kutam-
 nîm mezêş orde tujas
 veşkîda.
150. vêža, vêža, vêža
 vîna mezêş, tîr vël-
 tîdalan-in i mu nî-
 malanan: viž mijandî
 vîlîn, mezêş nîmjên
155. loktêş bur-şîen, viž
 mijandî vîlîn.
 amîñ.
 şilamnîm tenê, bur-
 şîjamnîm tenê, gaža îş-
160. têdamnîm tenê, me-
 zêşê, kelmamnîm tenîd,
 jênme mijan.
 tujas vîm, veveş-
 kîd ina girîşednîş
165. tenê, jên cûztîş îne,
 pîr gîşes i vejpantê-
 mes jennîmlên îñ-
 sê, îkşajaz xeruvîmjas
 kîñja, ord'jaltêm nî-
170. malanêş seş şerafîm-
 jas kîñja, jênlên şu-
 anlên sîksîtêm cûz-
 tîşsê, vîlîşes jên-
 lên . . . tenê îždêdamnîm.
175. amîñ. i pöltesîdket tenad.
 mezêşê, mîlîştî.
 tenîd, mezêşê.
 aje mijan, vël-tîda-
 lan-inîj vëlêşê, med

180. vëžasas ñimjd tenad, med
voas kanalanjd, med
voas gažjd, kučem-ke
vel-tjdalan-injn i mu
viljn; ta-perja mijan
185. ñańes šet mijanlj ta-
lun, inelt mijanlu mž-
jasnjmë, kuž i mi inel-
tamnjm mžajasnjm-
lu, in pirt mijandj
190. perjašan pjčke, čeč-ke
mĩntj mijandj varke-
sliš.
amiń. pøltësidlu tenad.
tenjd, mezëse.
195. eti vëža, eti me-
zes, iisus xristos, ñi-
malan jenlu ajlu amiń.
voške mezëses
vel-tjdalan-inšañ.
200. čašež vižana boštam.
mezëslë ñimse koram.
jerdanjn vejtljš-
igen tenid, mezëse, kui-
malen velmëššis
205. jurbitanëš, čužtj-
šlën gora ordmëž vi-
štalis, musa pitë ñim-
tig, djdjk perasen
pøltëš zemëdis killën
210. dørsëdanëš: velmëššin,
kristos jenmë, mijan-
de bjd ježes jugdëdin,
ñimalan tenid.

A LE-féle szövegek szó szerinti magyar fordítása
(közbeékelve két újszövetségi részlet
és két ima egyházi szláv fordítása)

1—9. sor

Ámen.

Uram, irgalmazz!

Neked, Uram.

Szent Isten, Szent Erős,

Szent Halhatatlan,

irgalmazz nekünk!

A szent apostolnak,

Pálnak az olvasmánya,

amelyet Tesszaloniki város lakóinak küldött [part-perf.].

10—38. sor: Szent Pál levelei. A Tesszalonikiaknak írt első levél 4, 13—17.

Не хочу же вас, братие, не ведети о умерших, да не скорбите, якоже и прочии не имущии упования. Яще во веруем, яко Иисус умере и воскресе, тако и Бог умершыя во Иисусе приведет с ним. Сие во вам глаголем словом Господиным, яко мы живущии оставшии в пришествие Господне, не имамы предварити умерших: яко сам Господь в повелении в гласе Архаггелове, и в труде Божии сиидет с небесе. И мертвии о Христе воскреснут первее: Потом же мы живущии оставшии купию с ними восхищен будем на облацех в сретение Господне на воздусе и тако всегда с Господем будем.

39—42. sor

Dicsőség neked, Uram!

János olvasmánya.

Az Úr mondotta a hozzá
érkezett zsidóknak:

42—80. sor: Az evangélium János szerint 5, 24—30.

Аминь, аминь глаголю вам, яко слушаый словесе моего, и веруяй пославшему мя, имать живот вечный и на суд не приидет, но преидет от смерти в живот. Аминь, аминь глаголю вам, яко грядет час, и ныне есть, егда мертвии услышат глас Сына Божия, и услышавше оживут. Яко же во Отец имать живот в себе, тако даде и Сынови живот имети в себе: И область даде ему и суд творити, яко Сын человекъ есть. Не дивитесь сему: яко грядет час, в онъже вси сущии во гробех услышат глас Сына Божия. И изыдут сотворшии благая, в воскрешение живота: а сотворшии злая, в воскрешение суда. Не могу аз о себе творити ничесоже.

Якоже слышу, сужду: и суд мой праведен есть: яко не ищу воли моя, но воли пославшаго мя Отца.

81—105. sor

Dicsőség neked, Uram!

Uram, irgalmazz!

Neked, Uram.

Ámen.

Ahogyan a kerubok

titkot alkotnak,

az életet teremtő

Háromságnak, három

szent éneket, valamennyi

most szokásosat (mindennaposat)

hozunk, messze üzzük (dobjuk) a bánatot.

Mivel mindenki

királyát fogadva,

az arkangyalokkal

láthatatlan ajándékot

hoztak méltósággal.

Alleluja, Ámen.

Uram, irgalmazz!

Neked, Uram.
És a Te Lelkednek.
Az Atyát, a Fiút és
a Szentlelket és a
Szentháromságot,
az egylényegűt, az oszthatatlant.

106—145. sor: A niceai (Kr. u. 325) és konstantinápolyi (Kr. u. 381) zsinat hitvallása

Верую во единого Бога Отца вседержителя, творца небу и земли, видимым же всем и невидимым. И во единого Господа Иисуса Христа, Сына Божия, едиnorodного иже от Отца рожденного прежде всех век. Света от света, Бога истинна от Бога истинна, рожденна, несотворенна, единосущна Отцу, имже вся быша. Нас ради человек и нашего ради спасения сшедшаго с небес, и воплотившагося от Духа Свята, и Марии девы и вочеловечшася. Распятого же за ны при Понтийстем Пилате, и страдавша, и погребена. И воскресшаго в третий день по писанием. И возшедшаго на небеса и сидяща одесную Отца. И паки грядущаго со славою судити живым и мертвым, егоже царствию не будет конца. И в Духа Святаго, Господа, животворящаго, иже от Отца исходящаго, иже со Отцем и Сыном споклоняема и сславима, глаголавшаго пророки. Во едину святуу, соборную, и апостольскую церковь. Исповедую едино крещение во оставление грехов. Чаю воскресения мертвых и жизни будущаго века. Аминь.

146—177. sor

Kegyelem, béke, áldozat, ének.
A Szentlélekkel bírjuk
az utat egyenesen
az Úrhoz.
Szent, szent, szent,
erős Megváltó, tele
az ég és föld

a Te dicsőségeddel: őrizz minket

a magasságban. Áldott aki

jön (jövő) az Úr nevében.

Őrizz minket a magasságban!

Ámen.

Magasztalunk (énekelünk) Téged,

áldunk Téged, hálát adunk Neked (vidáman magasztalunk Téged),

Megváltónk.

Imádunk Téged (Neked),

mi Istenünk.

Méltó, mivel

igazságos magasztalni

Téged, Isten szülőanyja!

Istenünk mindig boldogságos

és szeplőtelen anyját,

a tiszteletreméltó keruboknál

és a szeráfoknál felülmúlhatatlanul

dicsőbbet, aki Isten szava szerint

halhatatlant szült [halhatatlan szülőt]

Isten valóságos anyját. . . ,

Téged magasztalunk.

Ámen.

És a Szentlelkeddel

Uram kegyelmezz!

Neked, Uram.

178—193. sor: Miatyánk

Отче наш. иже еси на небесех. да святится имя твое. да придет црствие твое. да будет воля твоя. ака на небеси и на земли. хлеб наш насущный дажь нам дньсь. и остави нам дългы наши. яко и мы оставляем дължником нашим. и не въведи нас в напасть. нь избави ны от лукаваго. яко твое есть црствие и сила и слава в веки. Аминь.

193—213. sor

A Te Lelkednek,
Neked, Uram
Egyetlen Szent, egyetlen Úr,
Jézus Krisztus,
dicsőség az Atyaistennek. Ámen,
Dicsérjétek az Urat
a magasságban!
Az üdvösség kelyhét (a kelyhet üdvözülve) veszem.
Az Úr nevét hívom.
A Jordánban kereszttelve
Neked, Uram,
A Szentháromságnak
a szülőnek megjelent,
imádságot, tanúbizonyságot mondott,
kedves fiadat szólítván,
galamb alakjában
kinyilvánította a Szentlelket,
szóban a megerősítést:
megjelentél
Krisztus Urunk,
minket, minden népet megvilágosítottál,
dicsőség Neked.

A liturgiai részletek egyházi szláv fordítása
(a Služebník és a Molitvoslov alapján)

1—9. sor

Лик: Господи, помилуй,

Лик: Тебе, господи (Služebník 1:97—100)

Лик: Святой Боже, Святой Крепкий, Святой Бессмертный,
помилуй нас (Molitvoslov 84).

39. sor

Лик: Слава тебе, господи (Služebník 1:112).

81—105. sor

Лик: Слава тебе, господи.

Лик: Господи помилуй.

Лик: Тебе господи.

Лик: Аминь (Služebník 1:112—119).

Священник: Иже херувимы тайно образующе, и животворящей троице трисвятую песнь припевающе, всякое ныне житейское отложим попечение.

Диакон: Яко да царя всех подимем, англьскими невидимо дориносима чинми. Аллилуйа, аллилуйа аллилуйа (Služebník 1:126—127).

Лик: Господи помилуй.

Лик: Тебе господи.

Лик: И духови твоему.

Лик: Отца и сына и святого духа, троицу единосущную и нераздельную (Služebník 1:133—135).

146—177. sor

Лик: Милость мира, жертву хваления (Služebník 1:138).

Лик: Имамы ко Господу (Služebník 1:138).

Лик: Свят, свят, свят Господь Саваоф, исполнь небо и земля славы твоея: осанна в вышних, благословен грядый во имя Господне, осанна в вышних (Služebník 1:140).

Лик: Аминь (Služebník 1:142).

Лик: Тебе поем, тебе благословим, тебе благодарим, Господи, и молим ти ся Боже наш (Služebník 1:143).

Лик: Достойно есть яко воистинну блажити тя Богородицу, присноблаженную и пренепорочную и мать Бога нашего. Честнейшую херувим и славнейшую без сравнения серафим, без истления Бога слова рождшую, сущую, Богородицу тя величаем (Služebník 1:147).

Лик: Аминь.

Лик: И со духом твоим.

Лик: Господи помилуй (Služebník 1:150).

Лик: Тебе, господи (Služebník 1:153).

193—213. sor

Лик: И духови твоему.

Лик: Тебе Господи (Služebník 1:154).

Лик: Един свят, един Господь, Иисус Христос, во славе Бога Отца. Аминь (Služebník 1:157).

Лик: Хвалите Господа с небес, хвалите Его в вышних. Аллилуйа. (Služebník 2:471).

Лик: Чашу спасения прииму и имя Господне призову (Molitvoslov 258).

Лик: В Иордане крещающуюся Тебе Господи, Троическое явился поклонение: Родителей во глас свидетельствоваше Тебе, возлюбленного Тя Сына именуя, и Дух, в виде голубине, извествоваше словесе утверждение: явлейся Христе Боже, и ми просвещей, слава Тебе. (Molitvoslov 286).

A liturgiai részletek magyar fordítása
(a Liturgikon alapján)

1—9. sor

Nép: Ámin

Nép: Uram Irgalmazz.

Nép: Néked Uram

Nép: Szent Isten, Szent Hatalmas, Szent Halhatatlan, irgalmazz nekünk (Liturgikon 1:51—54, 61).

39. sor

Nép: Dicsőség Néked, Uram (Liturgikon 1:65).

81—105. sor

Nép: Dicsőség Néked, Uram.

Nép: Uram irgalmazz.

Nép: Néked Uram

Nép: Ámin (Liturgikon 1:65—71). Pap (halkan) a nép (énekelve): Kik a Kerubokat rejtelmesen ábrázoljuk, és az életetadó Háromságnak a Háromszorszent Éneket zengjük, tegyünk most félre minden földi gondot.

Diakonus (félhangon) majd a nép: Hogy a mindenek Királyát fogadhassuk, akit láthatatlanul körülvesznek az angyali rendek. Alliluia. Alliluia. Alliluia (Liturgikon 1:76, 139, 141).

Nép: Uram irgalmazz.

Nép: Néked Uram

Nép: És a te lelkeddel.

Nép: Az Atyát és Fiút és Szent Lelket, az egylényegű és oszthatatlan Háromságot (Liturgikon 1:81—83).

146—177. sor

Nép: A békeesség irgalmát, a dicséret áldozatát.

Nép: Fölemeljük az Úrhoz.

Nép: Szent, Szent, Szent az Úr Szavaoth! Megtelt az ég és a föld a Te dicsőségeddel! Oszanna a magasságban. (Áldott, aki az Úr nevében jó! Oszanna a magasságban! (Liturgikon 1:85—88).

Nép: Ámin.

Nép: Téged dicsérünk, Téged áldunk, Néked hálát adunk, Urunk; és könyörgünk Hozzád, Istenünk (Liturgikon 1:89).

Nép: Valóban méltó boldognak nevezni Téged, Istennek szülője, az örökké boldogságot és feddhetetlent, és a mi Istenünknek Anyját, aki a Keruboknál tiszteltebb és a Szeráfoknál hasonlíthatatlanul dicsőbb vagy, aki az Isten Igét sérületlenül szülte. Istennek valóságos Szülője, Téged magasztalunk (Liturgikon 1:92).

Nép: Ámin.

Nép: És a te lelkeddel.

Nép: Uram irgalmazz.

Nép: Néked Uram (Liturgikon 1:93—96).

193—213. sor

Nép: És a te lelkednek

Nép: Néked Uram.

Nép: Egy a szent, egy az Úr: Jézus Krisztus, az Atya Isten dicsőségére. Ámin.

Nép: Dicsérjétek az Urat a mennyekből, dicsérjétek Őt a magasságban. Alliluia (Liturgikon 1:97—99).

Nép: Az üdvösség kelyhét veszem magamhoz és az Úr nevét szólítom. Alliluia (Liturgikon 1:259).

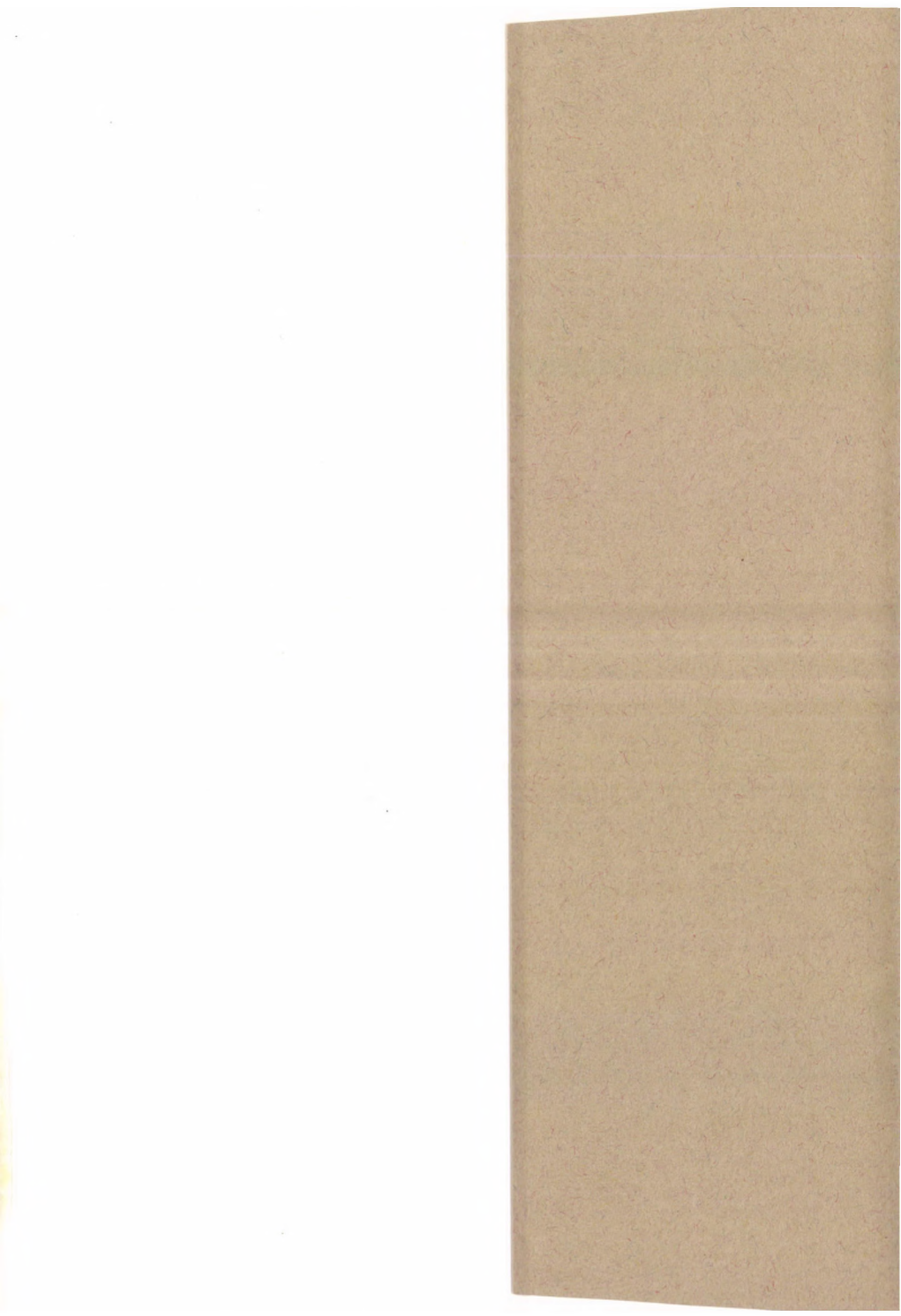
Nép: Midőn a Jordánban megkeresztelkedtél Urunk, megnyilatkozott a Háromságot megillető hódolat; mert az Atya szózata bizonyosságot tett Rólad, szerelmes Fiaának nevezén Téged, és a Lélek galamb képében, igazolta a szózat eredetét. Krisztus Istenünk, aki megjelentél és megvalósítottad a világot, dicsőség Néked (Liturgikon 1:278).

IRODALOM

- Baker 1983 = Baker, Robin W.: Slavonic influence upon the language of the Old Permian texts. FUF 45:82—106.
- Baker 1985 = Baker, Robin: The Development of the Komi Case System. A Dialectological Investigation. MSFOu. 189. Helsinki.
- Baraksanov 1964 = Baraksanov, G. G.: Formirovanie jazykovykh norm komi literaturnogo jazyka. Szyktyvkar.
- Barsov 1900 = Barsov, E. V.: Čtenija v imperatorskom obščestve Istorii i Drevnostej Rossijskich pri Moskovskom Universitete. 1900 god. Kniga pervaja. Moszkva.
- Batalova 1968 = Batalova, R. M.: Zorame al'i oz komi-permjackej kïv. Inïva 68. Kudïmkar.
- Batalova 1975 = Batalova, R. M.: Komi-permjackaja dialektologija. Moszkva.
- Batalova 1982 = Batalova, R. M.: Areal'nye issledovanija po vostočnym finno-ugorskim jazykam. Moszkva.
- Bátori 1980 = Bátori, István: Russen und Finnougrier. Kontakt der Völker und Kontakt der Sprachen. Wiesbaden.
- Bubrich 1949 = Bubrich, D. V.: Grammatika literaturnogo komi jazyka. Leningrad.
- Conrad 1988 = Conrad, Rudi: Lexikon sprachwissenschaftlicher Termini. Leipzig.
- Guljaev 1962 = Guljaev, E. S.: Redkie slučai upotreblenij ischodnogo padeža v komi jazyke. In: IFS 7:55—60.
- Haugen 1950 = Haugen, Einar: The Analysis of Linguistic Borrowing. Language 26:210—231.
- Haugen 1958 = Haugen, Einar: in: Proceedings of the Eighth International Congress of Linguists. Oslo.
- Hauptmann—Stricker 1988 = Hauptmann, Peter—Stricker Gerd: Die orthodoxe Kirche in Rußland. Göttingen.
- Hämäläinen 1908 = Hämäläinen, A.: Epifanij Viisan tiedot Pyhästä Tapanista ja syrjääneistä. In: Vähäisiä Kirjelmiä 41. Helsinki.
- Heiler 1971 = Heiler, Friedrich: Die Ostkirchen. München—Basel.
- Kalima 1910 = Kalima, Jalo: Die russischen Lehnwörter im Syrjänischen. MSFOu. 29.
- Kluge—Mitzka²¹ = Kluge, Friedrich: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 21. Auflage. Bearb. von Walther Mitzka. Berlin 1975.

- Krivoščekova—Gantman 1970 = Krivoščekova-Gantman, A. S.: K probleme jazykovych kontaktov. In: Voprosy finno-ugrovedenija. Vypusk V. Joškar—Ola.
- Krivoščekova—Gantman—Rategova 1980 = Krivoščekova-Gantman, A. S.—Rategova, L. P.: Komi-permjackie govory. Perm.
- KRSzl. 1961 = Timušev, D. A.—Kolegova, N. A.: Komi—russkij slovař. Moskva.
- Lewandowski 1979 = Lewandowski, Theodor: Linguistisches Wörterbuch 1—2. Heidelberg.
- Liturgikon 1—2 = Berki, Feriz [ford.]: Liturgikon 1—2; 1. Budapest 1980. 2. Budapest 1972.
- Lytkin 1952 = Lytkin, V. I.: Drevnepermjskij jazyk. Moskva.
- Lytkin 1955 = Lytkin, V. I.: Dialektologičeskaja chrestomatija po permskim jazykam. Moskva.
- Lytkin 1962 = Lytkin, V. I.: Komi-permjackij jazyk. Kudymkar.
- Molitoslov = Molitoslov. Istina. Boulogne sur Seine. 1947.
- Nekrasova 1989 = Nekrasova, Galina: Opyt opisanija semantiko-sintaksičeskich funkcij ablativa v permskich jazykach, *Fenno-Ugristica* 15:107—117.
- Nekrasova 1990 = Nekrasova, Galina: Funkcionalnye korrelacii v sisteme /-ovykh padežej komi jazyka. *Fenno-Ugristica* 16:94—103.
- Očerki 1955 = Sivkov, K. V.—Zimin, A. A.—Surina, L. I. [szerk.]: Očerki po istorii Komi ASSR I Szyktyvkar.
- Rédei 1962 = Rédei, Károly: Die Postpositionen im Syrjänischen unter Berücksichtigung des Wotjakischen. Budapest.
- Rédei 1970a = Rédei, Károly: Die syrjänischen Lehnwörter im Wogulischen. Budapest—Bloomington/The Hague.
- Rédei 1970b = Rédei, Károly: Russische Einflüsse in der permjackschen Syntax (Über Interferenzerscheinungen beim Verb). In: Symposium über Syntax der uralischen Sprachen. Göttingen, 154—160.
- Rédei 1978 = Rédei, Károly: Chrestomathia Syrjaenica. Budapest.
- Rédei 1979 = Rédei, Károly: Szófejtések. *NyK* 81: 358—359.
- Rédei 1986 = Rédei, Károly: Zu den indogermanisch-uralischen Sprackkontakten. Wien.
- Rédei 1988 = Rédei, Károly: Geschichte der permischen Sprachen. In: Sinor, Denis [szerk.]: *The Uralic Languages*. Leiden 351—394.
- Rédei—Róna-Tas 1973 = Rédei, Károly—Róna-Tas, András: A permi nyelvek ősspermi bolgár-török jövevényszavai. *NyK* 74:281—298.
- Rédei—Róna-Tas 1983 = Rédei, K.—Róna-Tas, A.: Early Bulgarian Loanwords in the Permian Languages. *AOH* 37:3—41.

- Rogov 1860 = Rogov, N.: Opyt grammatiki permjackogo jazyka. Sankt-Petersburg.
- Schaeder 1963 = Schaeder, Hildegard: Moskau das Dritte Rom. Darmstadt.
- Schlachter 1974 = Schlachter, Wolfgang: Die koordinierenden Konjunktionen des Syrjänischen als Entlehnungsproblem. ALH 24:331—336.
- Služebník = Služebník 1. Izdanie Moskovskoj Patriarchi Moszkva. 2. Izdatel'skij otdel Moskovskogo Patriarchata. Moszkva 1991.
- SovrKomi 1 = Lytkin, V. I. [szerk.]: Sovremennij komi jazyk. Čast' pervaja. Fonetika, leksika, morfologija. Szyktyvkar 1955.
- SovrKomi 2 = Sel'kov, N. N. [szerk.]: Sovremennij komi jazyk. Čast' vtoraja. Sintaksis. Szyktyvkar 1967.
- Stipa 1960 = Stipa, Günter: Funktionen der Nominalformen des Verbs in den permischen Sprachen. MSFOu. 121.
- Stipa 1970 = Stipa, Günter: Impersonalia im Syrjänischen. In: Symposion über Syntax der uralischen Sprachen. Göttingen. 205—213.
- Trubačev 1978/5 = Trubačev, O. N.: Etimologičeskij slovar' slavjanskich jazykov. Vypusk 5. Moszkva.
- Vasmer, REtWb. = Vasmer, Max: Russisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg I, 1953; II, 1955; III. 1958 (Indogermanische Bibliothek, II. Reihe).
- Vászolyi 1967 = Vászolyi, Erik: Zürjének, Perm, Bjarmia. NyK 69:283—311.
- Veenker 1967 = Veenker, Wolfgang: Die Frage des finno-ugrischen Substrats in der russischen Sprache. Bloomington.
- VK 1979 = Vjl' kešjjs'ëm [= Biblia. Újszövetség, komi-zürjén nyelven].
- Weinreich 1968 = Weinreich, Uriel: Languages in Contact. The Hague—Paris.
- Wiedemann 1884 = Wiedemann, F. J.: Grammatik der syrjänischen Sprache mit Berücksichtigung ihrer Dialekte und des Wotjakischen. St. Petersburg.
- Wol.—Réd. 1968 = Rédei, Károly: Permjakisches Wörterverzeichnis aus dem Jahre 1833 auf Grund der Aufzeichnungen F. A. Wolegows. Bloomington—The Hague.
- Žilina—Baraksanov 1971 = Žilina, T. I.—Baraksanov, G. G.: Prisyktyvkar'skij dialekt i komi literaturnyj jazyk. Moszkva.
- Žilina—Sorvačeva 1971 = Žilina, T. I.—Sorvačeva, V. A.: Obrazcy komi-zyrjanskoj reči. Szyktyvkar.
- Zsirai 1937 = Zsirai, Miklós: Finnugor rokonságunk. Budapest.

Ára: 154,— Ft áfával